

विद्या प्रसारक मंडळ, ठाणे

पुस्तकाचे नाव	:	लंडनची बातमीपत्रें
लेखक	:	सावरकर, वि. दा.
पृष्ठे	:	१०९ पृष्ठे

गणपुस्तक विद्या प्रसारक मंडळाच्या
“ग्रंथालय” प्रकल्पांतर्गत निर्मिती

गणपुस्तक निर्मिती वर्ष : २०१०

गणपुस्तक क्रमांक : ४

अनुक्रमणिका

१. लंडन टॉवर
२. सत्तावनचे डोहाळे
३. हिंदुस्थाना ! तुला पचेल तें तू खा !
४. राष्ट्रीय तरूण - सेना
५. समाप्तीचा आरंभ
६. राष्ट्रीय-सभेच्या शेळ्या
७. हिंदुस्थानचे गारुडी
८. याचा अर्थ काय ?
९. क्रांतीचे प्रवाह
१०. इंग्लंडातील स्त्रिया व हिंदुस्थानातील पुरुष
११. वर्षारंभ
१२. विमानांची युक्ति
१३. दे . श्यामजी कृष्णवर्मा यांचें औदार्य !
१४. स्वदेशाशी कृतघ्नपणा
१५. सावधान !
१६. अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा जय व पराजय
१७. प्रकाश आणि काळोख
१८. लंडनमधील पहिला शिवोत्सव
१९. सत्तावनच्या स्वातंत्र्यसमराचा जंगी उत्सव
२०. पदवीदान समारंभ
२१. बरें झालें !
२२. विद्यार्थ्यांचा तेजोभंग
२३. लोकमान्यांना काळेपाण्याची शिक्षा !
२४. लंडन टाइम्सचा संताप
२५. इंग्लंडच्या व्यापाराची स्वदेशीमुळे पिछेहाट
२६. सरदार अजितसिंह सय्यद हैदर रेझा यांचें
अभिनंदन

२७. दे. लो.बिपिनचंद्रपाल यांचे आगमन
२८. राखीबंधन समारंभ
२९. हिंदी विद्यार्थ्यांसाठी कोंडवाडा
३०. राष्ट्रीय परिषद!
३१. श्रीगुरु गोविंदसिंह महाराजांचा जन्मोत्सव
३२. स्वराज्याच्या जयघोषाचा परिणाम
३३. द्वंद्वयुद्ध
३४. शिवीगाळीचा परिणाम
३५. जहालांचा निष्पात करा !
३६. सर कर्झन वायलींना ठार मारलें !!
३७. मदनलाल डिंगरा !
३८. सावरकरांवरील 'ग्रेज इन'मधील खटला!
३९. भयंकर नाटकाचा शेवटचा पडदा
४०. इंग्रज येथून तेथून सारखेच!
४१. भरतवाक्य
४२. दे. सावरकरांचें पत्र
४३. विजयादशमीचा उत्सव

लंडनची बातमीपत्रें

५. लंडन टॉवर

इंग्लंडच्या इतिहासप्रसिद्ध लंडन टॉवरमध्ये असणार्या शस्त्रागारामध्ये श्री. शिवछत्रपतींनी ज्या वाघनखाने अफजुलखानास मारलें तीं वाघनखें आहेत असा महाराष्ट्रात साधारण बोलवा असल्याने तीं वाघनखें पाहण्यास मी फारच उत्सुक झालो होतो, असें आपल्या वाचकांना वाटे ल. हिंदुस्थानच्या पारतंत्र्याचीं आतडीं ज्या वाघनखाने उपसून बाहेर काढलीं व जीं शिवछत्रपतींच्या करस्पर्शाने पवित्र झालीं तीं मराठी वाघाचीं वाघनखें लंडन टॉवरमध्ये पडलेलीं पहावयास मी उत्सुक झालो असेन असें आपल्या वाचकांना वाटत असेल. परंतु मला ती उत्सुकता मुळीच वाटेना. श्रीकृष्णाच्या विश्वरूपाला पाहण्यास अर्जुनालाही दिव्य चक्षु दिलेले होते, तरी देखील त्याच्याच्याने त्या विश्वरूपाला पाहवेना. मग त्या वाघनखाकडे दृष्टि फेकणार्या माझ्या ह्या गुलामगिरीच्या डोळ्यांची कशी छाती होणार! मला कंप भरू लागला. माझीं गात्रें विगलित होऊ लागलीं. छत्रपतींच्या त्या वाघनखांना मी कसा पाहू ? इतिहासाच्या वाचनाने मला अशी माहिती झालेली होती की, त्या मराठी वाघाच्या नखांना गुलामगिरीच्या रक्ताची फार चटक लागली आहे, मग अशी माहिती असताना तिकडे जाण्यास कसा धजू ? जर करिता मी त्यांच्याकडे दबून पाहत असताना त्यांची अर्धसुप्त दृष्टी मजकडे गेली व माझ्या गुलामगिरीचा त्यांना वास आला तर स्तंभ कडाडिशी फोडून तो शिवनृहरि बाहेर येऊन गुलामगिरीचा वास कोठून येत आहे म्हणून गर्जना करणार नाही का? अफजुलखानाच्या आतड्यावर यथेच्छ ताव मारून शिवाजीचीं वाघनखें झोपीं गेल्याला बरीच वेळ झालेली आहे, आता त्यांच्या उठण्याचा समय जवळ आलेला असल्याने या निद्रेमध्ये सर्व अन्न जिरून जाऊन ज्यांची क्षुधा प्रदीप्त झालेली आहे, तींच गुलामगिरीच्या रक्तास चटावलेलीं वाघनखें माझ्यामागे उड्या घेत येतील नि मला व माझ्या राजनिष्ठेला फाडफाडून भरभर मिटक्या देऊन घटघट त्या 'स्वहितासृग्दका' पिणार नाहीत काय? अशा धास्तीत मी गर्क झालो असतानाच मला त्या वाघनखांचे ऐवजी टिपूची तरवार दिसली. त्या तरवारीच्या दर्शनाबरोबर एक विलक्षण संचार अंगात संचारू लागला व ह्या गुलामगिरींत जगण्यापेक्षा श्री छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या वाघनखांनी मेलेलेच फार बरें असा माझा ग्रह होऊ लागला व मी त्या वाघनखांना पाहण्यास खरोखरच उत्सुक झालो. त्या पवित्र वस्तूच्या दर्शनास जाण्यापूर्वी काहीतरी नजराणा न्यावा असें मला वाटू लागलें. परंतु त्यांना जो एकच नजराणा पाहिजे आहे तो मला कोठून मिळेल? पारतंत्र्याचें रक्त त्यांना नजराणादाखल देण्यासाठी मी टिपूच्या तरवारीची करुणा भाकू लागलो; परंतु तिने मला एकच जबाब दिला की, 'टिपूची तरवार सज्ज आहे पण टिपू चा हात कोठे आहे?'

टिपू चा हात कोठे आहे हें मी ऐकतो न ऐकतो तोंच माझी दृष्टि त्या वाघनखांवर गेली. परंतु छत्रपतींचे वाघनखांत जी दिव्यता असेल असें वाटत होतें ती दिव्यता त्यांत नव्हती, म्हणून संशय येऊन मी जास्त जवळ गेलो तों मला आढळून आलें की ही महाराजांच्या हातातील अस्सल वाघनखें

नाहीत. त्या वाघनखांपाशी जी माहितीची चिठ्ठी आहे तीत हें स्पष्ट लिहिलेलें आहे. ती माहिती अशी आहे.

'Waghnakh or tiger's claws, a weapon for concealment in the hand. It was a similar instrument with which the famous shivaji destroyed Afzulkhan, a vijapur general while entertaining him. These are from Mysore used by robbers.

' या वरील अक्षरशः उतरून घेतलेल्या माहितीवरून श्रीशिवाजीमहाराजांची वाघनखें 'अशीच' होती इतकाच उल्लेख केलेला आहे. तीच ही नव्हत. पुढे तर स्पष्टच उल्लेख आहे की, ही म्हैसूरमधून तिकडील दरोडेखोरांपाशी असलेली इकडे आणली आहेत. श्रीछत्रपतींची वाघनखें टॉवरमध्ये नाहीत. ती इतर कोठे आहेत हेंही अजून नक्की बाहेर आलेलें नाही. अशा रीतीने ज्यांच्या दर्शनासाठी मी उत्सुक झालो होतो ती वाघनखें न दिसल्याने क्षणभर माझी निराशा झाली. परंतु लगेच मला थोडा तरी हुरूप वाटू लागला. कारण छत्रपतींची वाघनखें लंडनच्या टॉवरमध्ये बंदीत पडण्यापेक्षा ती मला न दिसतील तरी काही वाईट नाही. ती मला दिसण्यासाठी लंडन ला येण्यापेक्षा माझ्या आर्यभूला दिसण्यासाठी हिंदुस्थानातच असलेली बरी. वाघनखें लंडन टॉवरमसाठी नसतात. त्यांना पारतंत्र्याची पोट फाडण्यासाठीच काय ती बाहेर काढणें इष्ट आहे. ज्यांना ती वाघनखें पहाण्याची उत्कंठा लागलेली असेल त्यांनी पारतंत्र्याची आतडी उपसण्यास तयार असलें पाहिजे. त्यांनी त्यासाठी बद्धपरिकर व सज्जखड्ग झालें पाहिजे. इतकी ज्याची तयारी असेल त्याला श्रीछत्रपतींची वाघनखें सापडणें कठीण नाही. कारण प्रतापगडचे देवीला वरील सज्जतेचा अर्ज के ल्याबरोबर ती त्या देवीचे दरबारातून देवविण्यात येतात.

- (विहारी, चैत्र शु. ९ शके १८२९).

६. सत्तावनचे डोहाळे

सूक्ष्मदृष्टीच्या लोकांना गेल्या आठवड्यातील हिंदुस्थानातून आलेल्या बातम्या व त्यांच्यावर येथील इंग्रजी पत्रांतून झालेल्या टीका, या दोहोंमध्ये राजकारणाचा नवीन भाग सुरू झाला असें आढळल्याशिवाय राहणार नाही. हिंदुस्थानातील 'स्वातंत्र्ययुद्धाच्या पुण्याहवाचनाला' या १९०७ साली पन्नास वर्षे होत आहेत. या एका गोष्टीनेच या वर्षी हिंदुस्थानाकडे जगातील लोक निराळ्या दृष्टीने पाहू लागले आहेत. गेल्या पन्नास वर्षांत जगाची दृष्टि आकर्षिण्यासारखे हिंदुस्थानात काय होते ? गुलामगिरीत तृप्तता, राजद्रोहीपणाचा डोल, प्लेगाचा कहर, दुष्काळाचा जबडा, भिकारीपणाचा सुकाळ, ह्याशिवाय हिंदुस्थानात गेल्या पन्नास वर्षांत जगाला आकर्षून घेण्यासारखे काय होते ? परंतु १९०७ साली जगाला हिंदुस्थानातील १८५७ च्या सालची आठवण झाल्याने त्या महनीय स्वातंत्र्यसंग्रामाची चित्रे जनतेच्या कल्पनेसमोर येऊ लागली आहेत, व म्हणून या सालाच्या जानेवारीपासून हिंदुस्थान हे अगदीच मेलेले नाही अशी भावना किंचित होऊ लागली. इंग्रजी पत्रांतून हल्ली सत्तावनच्या हकीकती प्रसिद्ध होत असतात. त्या संग्रामातील नकाशे देण्यात येतात. एका बाजूला हिंदू व मुसलमान एकत्र होऊन तरवारी व बंदुका रोखत आहेत व दुसऱ्या बाजूला इंग्रजी पलटणे या अभूतपूर्व देखाव्याने स्तिमित होत्यातीं आ वासून उभीं आहेत! अशीं चित्रे, मीरतच्या उठावणीचे दिवशी इंग्रजी पत्रांतून आलेलीं होतीं! त्या योगाने रस्त्यांतून इंग्लिश लोकांत हिंडताना हिंदी हृदयास एक प्रकारची स्वप्रतिष्ठा वाटू लागते स्वातंत्र्यसंग्रामार्थ हिंदुस्थान लढत आहे हे चित्र पुढे असता आपण १९०७ सालात आहोत ही भावना सुटून जाऊन, आपण १८५७ च्या सालातील उच्च वातावरणातच आहोत असें वाटू लागते, व शेजारच्या इंग्रजाकडे जरा सुप्रतिष्ठित मुद्देने बघण्याची स्फूर्ति होते. ह्या सत्तावनच्या जागृतीने आणखीही एक गोष्ट घडून आलेली आहे. ती ही की, यंदा हिंदी मनुष्यास इंग्रजांशी बरोबरीने व सन्मानाने बोलण्यासारखा काहीतरी विषय झाला. आजपर्यंतचे विषय म्हणजे 'तुम्ही आमच्यावर जुलुम करता', 'तुम्ही आमच्यापासून मिठावर कर घेता', 'तुम्ही आम्हाला अस्वले म्हणून ठार मारता' असले दास्यत्व, गुलामगिरी व नामर्दपणा ह्यांचेच द्योतक असत. परंतु यंदाचा विषय फार निराळा आहे. बंडाची माहिती सांगत असलेल्या इंग्रजांना यंदा असें सांगण्यात येते की, स्वातंत्र्यासाठी आम्ही रणांगणात 'हरहर महादेव' केला. आम्ही कानपूरला तुमची कत्तल केली. आमच्या नानांचे नांव ऐकताच कलकत्यासही तुमचे साहेब लोक ऑफीसें सोडून पळत असत. आमच्या हिंदुस्थानाने ५० वर्षापूर्वी जें स्त्रीरत्न पैदा केले तसें तुमच्या इंग्लंडने त्याच्या अस्तित्वापासून आजपर्यंत कधीही उत्पन्न केलेले नाही. इंग्लंडच्या सर्व इतिहासात एकही झांशीची लक्ष्मी झालेली नाही. सत्तावन झाले म्हणून हिंदुस्तानला काहीतरी अभिमानास्पद बोलणे शक्य होते आहे. ५७ ने गेले शतक अगदीच नामर्द राहून दिले नाही. सत्तावनने हिंदुस्थानच्या भूतकाळाची काहीतरी अब्रू राखली व सत्तावनने हिंदुस्थानाच्या भविष्यकाळाला काहीतरी आशा जिवंत ठेवली. !!

या सालाला आरंभ झाल्यापासून काय कारणाने असेल तें असो, परंतु इंग्लंडभर एक प्रकारची धास्ती उत्पन्न झालेली आहे. सत्तावनच्या सालाला १९०७ साली पन्नास वर्षे होत असल्याने हिंदुस्थानात यंदा काही विलक्षण प्रकार होणार अशी इकडे सर्वसाधारण समजूत झालेली आहे. ही समजूत प्रथम लाजत लाजतच पुढे येत होती. परंतु मे महिन्यापासून तिची सार्वत्रिक चर्चा उघड

रीतीने होऊ लागली. कर्मधर्मसंयोगाने पंजाबमधल्या चळवळीला चांगलें स्वरूप आले व सत्तावनच्या इतिहासाचे लेख इंग्रजी पत्रांतून येतात न येतात तोंच ' रावळपिंडीचा दंगला ' म्हणून पताका फडकू लागल्या ! पंजाबीच्या शेवटच्या निकालाचे दिवशी जो दंगला झाला त्याची बातमी आली. तेव्हाच इंग्रजी समाजात जरा गडबड उडाली होती. पण ती तशीच दाबून ठेवण्यात आली. परंतु रावळपिंडीची तार येताच इंग्रजी पत्रांचा धीर सुटला ! इतक्यात पठाणांच्या तुकडीमध्ये संप झाल्याची वार्ता आली. तेव्हा हिंदुस्थानातील असंतोषाचें बीज लष्करामध्ये शिरू लागलें आहे, हें अगदी उघड झालें. तथापि गेल्या महिन्यातच मोर्लेने भर पार्लमेंटात ' हिंदुस्थानात खरा खरा असंतोष मुळीच नाही ' असें आश्वासन दिलेलें होतें त्याचे उतारे देऊन वर्तमानपत्रें आपले समाधान करून घेऊ लागलीं. तोंच अजितसिंहाने हजारो लोकांना लाठ्या घेऊन लाहोरास जमविलें आहे अशी तार आली. त्यादिवशी मात्र इंग्रजांचा खरोखरीच धीर सुटला ! त्यांची पक्की खात्री झाली की, १८५७ चें पन्नासावें वर्ष आता हिंदुस्थानातील लोक सुने जाऊन देत नाहीत ! काही तरी भयंकर प्रसंग गुदरणार खास ! ही भीति त्या दिवशी इतकी वाढली की, बाजारात सरकारी नोटांची किंमत खाडिशी उतरू लागली ! गोखल्यांच्या हजारो व्याख्यानांनी जी चळवळ उडेना ती एका तारेने उडवून दिली, व जो तो हिंदुस्थानाबद्दल काही माहिती मिळेल कीं नाही याची चौकशी करू लागला. त्या दिवशी आगगाडीत, ट्रामवेत, रस्त्यात कुठेही थांबलें कीं, हिंदी मनुष्याला पाहिल्याबरोबर इंग्रजी लोक भोवती जमत व आदबीने काय चाललें आहे याची चौकशी करू लागत ! व्याख्यानांनी जें लक्ष हिंदुस्थानाकडे वळतें त्याच्या हजारो पटीने जास्त लक्ष लाहोरात, तरवारी किंवा बंदुका राहोतच, पण नुसत्या लाठ्या नेल्याने दिलें जातें या गोष्टीचें तात्पर्य फार महत्वाचें आहे. हिंदुस्थानावर मधून मधून लेख लिहित जावें अशा अटीवर डेली न्युजसारख्या पत्राला हजारो रुपये देत बसणाऱ्या मूर्ख लोकांनी हें ध्यानात ठेवावें की, अजितसिंगाने काही लोकांच्या हाती लाठ्या दिल्याची तार येताच इंग्लंडातील एकूण एक पत्राने हिंदुस्थानावर कॉलमचे कॉलम खरडले आहेत.

या वर्तमानपत्रांत दोन भेद आहेत. एक टोरी पक्षाचीं पत्रें व एक लिबरल पक्षाचीं पत्रें. ह्यांपैकी हिंदुस्थानाबद्दल पहिल्या वर्गाचे लेख फार महत्वाचे असतात. कारण त्या पक्षाच्या पत्रांतून गळेकापूपाचा भाग फार कमी असल्याने त्यांच्या उद्गारांत इंग्रजांचें अंतःकरण स्पष्ट रीतीने कळून येतें. त्या पत्रांतील गेल्या महिन्यातील हिंदुस्थानविषयक लेख फार वाचनीय आहेत. डेली ग्रॅफिक म्हणतें ' सत्तावन सालापासून हिंदुस्थानात आमच्या अधिकाराचा व कायद्यांचा असा उघड उपमर्द कधीच झाला नव्हता. या सर्व असंतोषाचे बीज म्हणजे हिंदुस्थानांतील लोकांस स्वातंत्र्य पाहिजे हें होय. कर वाढविले म्हणून दंगे होतात ही सर्व दिखाऊ कारणें होत. ह्या स्वतंत्र होण्याच्या इच्छेला जागच्या जागीच दाबून टाकिलें पाहिजे. कारण आताचें जें बंड होईल तें सत्तावनपेक्षाही जास्त भयंकर होईल !' डेली टेलीग्राफ पत्राने तर हिंदुस्थानावर शिव्याशापांची अखंड गळती धरली आहे ! काही टोरी पक्षानी सूचना केली की, अशा स्थितीत उत्तम उपाय म्हटला म्हणजे हिंदुस्थानच्या सर्व छापखाना बंद करून टाकणें होय. परंतु ह्या उपायावर दुसरें एक टोरी पत्र म्हणतें की, ह्या उपायाने आपल्यास अपाय होईल. हिंदुस्थानच्या छापखाना आपल्या हाती दिला आहे. तोच फोडला तर आपल्यास मग अंधारात एकाद्या सत्तावनसारख्या भयंकर खळग्यात पडावें लागेल. टोरी पत्रांचा संताप तर किती अतिरेकाला गेलेला आहे व तीं पत्रें तो संताप कसा स्पष्ट रीतीने व लिबरलसारखा मानभावीपणा न करिता प्रकट करितात हें पुढील उताऱ्यात कळून येईल. ईव्हिनिंग न्यूज, Indian Unrest या मथळ्याखाली

लिहिलेल्या लेखात म्हणाले ' The trouble which has long been fermenting in India, and which now has reached the stage of open riot and flouting of Authority is only what might have been expected from the attitude allowed to certain sedition-mongers in the past. We have allowed these self important agitators to say what they pleased and the natural result has been that considerable section of the native population has come to believe that we are afraid to punish the insults which have been hurled at us. We cannot feel thankful to what Mr. Morley seems to be in the present instance quite agreed with the Viceroy as to the necessity of muzzling India's Mad dogs. If we have a regret, it is that they were not muzzled earlier.

हा टोरी लेखक झाला. आता लिबरल म्हणून जो एक पक्ष आहे व ज्याला आपले नेमस्त लोक स्वतःचे पितृस्थानी मानीत आहेत, त्या पक्षाने तर ह्या गेल्या आठवड्यात नादिरशहालाही लाज वाटेल अशी कृत्ये केलेली आहेत ! खरोखर बारीक विचार केला असता इंग्रजी जुलूमाला नादिरशहाची उपमा देणे म्हणजे नादिरशहाचा अपमान करणे होय ! देशभक्त, लोकमान्य, व परोपकारात ज्यांनी आपले शरीर चंदनासारखे झिजविलेले आहे, त्या महानुभाव लजपतरायांना हद्दपार करण्याचे धाष्ट्य आजपर्यंत कोणच्या टोरीने केलेले आहे? फुलरच्या नांवाने खडे फोडणाऱ्या लोकांनी ह्या मोर्लेमध्ये किती फुलर भरलेले आहेत हे अजून तरी समजाऊन घेतले आहे की नाही? लाला लजपतराय यांना हद्दपार केल्याची बातमी तारेने येताच त्याबद्दल एकाही लिबरल पत्राने तक्रार केलेली नाही. लिबरल पपेरमध्ये अत्यंत प्रमुख असलेले ट्रायबून नावाचे दैनिक पत्र तर स्पष्ट म्हणत की, ' कोणा लजपतरायाला हाकलून दिल्याची बातमी आलेली आहे... we do not question the need of these measures. या कृत्यांच्या आवश्यकतेबद्दल आम्हाला काही एक शंका नाही ! ' पार्लमेंटमध्ये उलटसुलट प्रश्नांची गर्दी चाललेली असता त्या सर्वांचा मथितार्थ एकाच वाक्यात मोर्लेने सांगितला. तो हा की, ' अशा रीतीने प्रश्नोत्तरे होऊन हिंदुस्थानचे बाबतीत पार्लमेंटमध्ये मतभेद आहेत. असे नेटीव्हांना वाटण्यास जागा ठेवणे हे धूर्तपणाचे नाही ! ' लजपतराय व अजितसिंह यांना हद्दपार करणे, बंगाल्यात व पंजाबात सार्वजनिक सभांची बंदी करून टाकणे, विद्यार्थ्यांना व शिक्षकांना स्वदेशभक्ति करू नका म्हणून हुकूम सोडणे, वाटेल त्याला वाटेल तेव्हा उचलून तुरुंगात टाकणे, हे प्रकार जे लिबरल करतात तेच लिबरल व तेच त्यांचे राष्ट्र उद्या वेळ येतांच गावेंचीं गावें तोफेच्या तोंडी देतील व सर्व देशाला आग लाऊन देऊन हिंदुस्थान बेचिराख करतील, याचा विशेषतः passive resistance च्या रडक्या प्रतिकारवाद्यांनी अवश्य विचार करावा. अजून तर काहीच झालेले नाही. आताशी कोठे एकटी दुकटी तुकडी गडबड करू लागल्याची बातमी आली आहे तोंच या शूर राष्ट्राने आपले पंजे फिस्कारले आहेत. असल्या वीरांपुढे आम्ही कर देत नाही जा असे नुसते रडून कर देणे चुकेल असे वड्यांच्या इस्पितळातही कोणास खरे वाटणार नाही. यंदा इंग्लंडमध्ये जी गडबड उडालेली आहे ती रडक्या प्रतिकाराची नसून ती सत्तावनच्या पन्नासाव्या वर्षाची होय. ती नानांच्या कानपूरचे स्मरण होय !

हे स्मरण फक्त इंग्रजांनाच होत आहे असे नाही. ते लंडनमधील हिंदी लोकांनाही होत आहे. गेल्या मे ११ ला येथील हिंदी लोकांची सभा या सत्तावनच्या स्वातंत्र्यसंग्रामाची सोनेरी ज्युबिली करण्यासाठी भरली होती व तीत त्या संग्रामात पडलेल्या देशवीरांचे भजनपूजन करण्यात आले. अशा रीतीने सध्या लंडनमध्ये उभय पक्षांनाही सत्तावनचे डोहाळे होत आहेत ! नानांच्या देहाची छबी इंग्रजांच्या व हिंदुंच्या अंतःकरणावर एकाएकी उठून आलेली आहे ! या विलक्षण चमत्काराचा अर्थ काय व सत्तावनचे डोहाळे कोणाच्या जन्माचे द्योतन करीत आहेत याचा उलगडा भविष्यकाळ लवकरच करे !

- (विहारी, वैशाख व. ३०, शके १८२९)

७. हिंदुस्थाना ! तुला पचेल तें तू खा !

गेल्या आठवड्यात लंडन शहरी अनेक महत्वाच्या गोष्टी घडून आल्या. ता. २० रोजी इंडियन बजेटवर बादविवाद होणार होता. त्या वादविवादात आपल्या देशच्या वतीने भिक्षा मागत फिरत असलेल्या प्रतिनिधींचा सर्व जीव गुंतून राहिला होता. बजेटच्या दिवशी सकाळी ' डेली न्यूज ' इत्यादी पत्रांत भिक्षां देहीची आरोळी ठोकली गेली होती. ' My nation stands expectant म्हणून ना. गोखले यांनी धडधडीत असत्य विधान केले. ना. गोखले यांना आशा असेल. परंतु ती हिंदुस्थानातील लोकांची आशा नव्हती ! बेडरबर्न व सर हेन्री कॉटन यांच्या दुरदुरीत ज्यांना हिंदुस्त देशाची खरी कळकळ दिसते त्यांना हिंदुस्थानामधला किती पैसा यंदा लुटला व पुढच्या साली किती व कसा लुटावयाचा हें ठरविण्यासाठी होणार्या बजेटावरील वादविवादात अभागी हिंदुस्थानाची उन्नती दिसावी हें ठीकच आहे. शेवटी काय झाले ? कोणाची आशा सफल झाली ? लिबरल मोर्लेनी काय दिले ? आज एक शतकभर भिक्षा मागत असता परवांच्या इष्ट घटिकेला मार्लेच्या त्या अत्यंत कुटिल भाषणाशिवाय झोळीत काय पडले ? राष्ट्रीय सभेचे पुढारी Opium eaters अफू खाणारे आहेत हीच पदवी त्यांना मिळाली ना ? भ्रमिष्ठ लोकांनो ! तुम्ही केव्हा शुद्धीवर येणार ? हेन्री कॉटनच्या चर्चवरील थर्मामीटरप्रमाणे कडक किंवा सौम्य भाषा वापरून देशाला self government मिळविण्याच्या तुमच्या प्रयत्नांचा सर्व राष्ट्र तिरस्कार करित आहे हें तुम्हांला केव्हा कळणार ? व जगातील सर्व स्वतंत्र व मानधन पुरुषांत तुमची छी थू होत आहे याची तुम्हांला लाज केव्हा वाटणार ?

इकडे पार्लमेंट सभेत हा तमाशा संपतो न संपतो तो चंडास हॉलकडे काही वेगळाच प्रकार होऊ पाहत होता. सोशल डेमोक्रेटिक फेडरेशन नांवाच्या प्रसिद्ध संस्थेची व्याख्यानमालिका सुरू झालेली आहे. तीमध्ये ता. २२ रोजी देशबंधु पारेख, बॅरिस्टर ऍट लॉ यांचे ' The Recent Persecution in Bengal ' या विषयावर व्याख्यान झाले. दे. पारेख हे इंग्लंडमध्येच प्रॅक्टिस करित असतात. ते इंडियन होमरूल सोसायटीचे व्हाइस प्रेसिडेंट आहेत. त्यांचे भाषण सुमारे तासभर चाललेलें होतें. त्यात त्यांनी एकदा बंगाली इत्यादि विद्यार्थ्यांवरच्या जुलमाची काही उदाहरणे देऊन असे विचारले की, ' पारतंत्र्याने जेथील लोक नाडले आहेत व कायदेशीर रीतीने जाण्याचे मार्ग जेथे बंद झाले आहेत अशा माझ्या राष्ट्राने आता काय करावें ? ' अशा आशयाचे उद्गार काढताच एक सभासद एकदम ओरडला ' काय करावें ? ' हा प्रश्न ज्यांनी विचारला ते सोशल डेमोक्रेटिक पुढार्यांपैकी एक आहेत. त्यांची लांब व शुभ्र दाढी, ताठ दृष्टि व सुरकुत्या पडलेले गाल यांच्या योगाने त्यांच्या मुद्रेत सर हेन्री कॉटनच्या मुद्रेहून काही निराळाच प्रकार दृष्टीस पडत होता ! पुढे व्याख्यात्यांचे जोरदार व स्वतंत्र विचारांचें भाषण झाल्यावर प्रश्नोत्तरांस आरंभ झाला. एका आयरीश तरुणाने - तो आयरीश असावा असा माझा अजमास आहे - हिंदुस्थानने अशा वेळी आयरीश नॅशलिस्ट ह्या स्वावलंबी पक्षाप्रमाणे ब्रिटिशांना कोणतेंही साह्य करू नये व आयर्लंडने व हिंदुस्थानने एकदमच एकमेकांच्या साह्याने उभयतांचे कल्याण करून घ्यावें असें सुचविलें. नंतर मिस्टर हार्वे नांवाच्या एका पुढार्याचें भाषण झालें. त्याचा सारांश असा होता की, जेथे परवशतेचा कळस झाला आहे व कायदा सत्ताधारी लोकांच्या तरवारीनेच चिरला गेला आहे, तेथे राष्ट्रचैतन्य राखावयाचें असल्यास दोनच उपाय असतात. एक ' जनरल पॅसिव्ह रेझिस्टन्स ' किंवा दुसरा ' गुप्त मंडळ्या ' ' Passive Resistance ' हा अप्रत्यक्ष प्रतिकार आहे. परंतु गुलामगिरीत पडलेल्या राष्ट्राची हा अप्रत्यक्ष प्रतिकार जालीम रीतीने अमलात आणण्याइतकी तयारी बहुदा झालेली नसते.

कोणीही सरकारला मदत न करण्याची बुद्धी उत्पन्न होण्यास व त्याप्रमाणे सर्वांकडून वर्तन घडण्यास समाज राजकीय शिक्षणाने फारच सुसंस्कृत केलेला पाहिजे व तें राजकीय शिक्षण परक्यांच्या करड्या सत्तेखाली स्पष्ट रीतीने देणें अशक्य झालेले असतें. म्हणून दुसरा उपाय योजला जातो, व तो ' Secret Societies ' गुप्त मंडळ्या हा होय. या गुप्त मंडळ्यांनी स्वदेशप्रेम उत्पन्न करावें व रचनाकौशल्याने प्रचंड संघ उभारावे. रशियामध्ये याचें ताजें उदाहरण घडत आहे व रशियाचें स्वातंत्र्य आता दूर नाही. हें सर्व कृत्य गुप्तमंडळ्यांचे आहे. इ. इ. ' त्यानंतर एका बाईचें भाषण झालें. त्या बाईची शांत व उदात्त मुद्रा व त्यांचें मानसिक शास्त्राच्या आधाराने झालेलें भाषण यावरून त्या फारच सुशिक्षित असाव्या. त्या आयरिश असाव्या असें दिसतें. त्यांनी रशियाची व हिंदुस्थानाची तुलना केली व जेथे जेथे मानव जात परवशतेत खितपत असेल तेथे तेथे माझें अंतःकरण गुंतलें आहे व जगतात कोणीही परतंत्र नाही अशी स्थिती येईतोपर्यंत मला चैन पडावयाचें नाही असें सांगितलें. इतक्यात एक साहेब उठले व त्यांनी दे. पारेख यांना ' लेबर पार्टीला ' पैशाची मदत हिंदुस्थानने करावी म्हणजे लेबर पार्टी येथे अधिकारावर आली की हिंदुस्थान वर येईल म्हणून सांगितलें. यांना आजपर्यंत हिंदुस्थानने केलेली ' पैशाची मदत ' पुरेशी झाली नाही. दे. पारेख यांनी व सोशियालिस्ट लोकांनी त्या गरीब साहेबाची फारच तर उडवली. अध्यक्षानीही ' हिंदुस्थानातील लोकांनी हिंदुस्थानातच काम केले पाहिजे, अमका पक्ष इंग्लंडमध्ये अधिकारावर येईल म्हणून पैसे धाडून व त्यांना हिंदुस्थानच्या स्थितीची माहिती देण्यासाठी प्रतिनिधी धाडून काही एक व्हावयाचें नाही ' असें सांगितलें व मोर्लेनी हिंदुस्थानातील लोकांस लेखनस्वातंत्र्य व वाकस्वातंत्र्य आहे असें पार्लमेंट सभेंत विधान करावें व बंगाल्यात ही स्थिति ठेवावी हें फार लांछनास्पद आहे ' असें प्रतिपादलें.

अशा रीतीने हिंदुस्थानच्या रोगावर दोन औषधें मिळालीं आहेत. House of commons मधल्या दवाखान्यात देशभक्त गोखल्यांना एका मोर्ले नांवाच्या डॉक्टरांनी एक बाटली दिली व चंडास हॉलमधल्या आरोग्यभुवनात मि. हार्वे या नांवाच्या भिषग्वर्याने दे. पारेख यांना एक औषधी दिली. हिंदुस्थाना! तुला पचेल तें तू खा !

- दि. १७ ऑगस्ट १९०६

८. राष्ट्रीय तरूण - सेना

लंडन : ' बडें घर व पोकळ वासा ' अशी ब्रिटिश साम्राज्याची स्थिती झालेली आहे. या साम्राज्याच्या बाह्य अंगाला पाहूनच जे चकित होतात त्यांना हें साम्राज्य आतून किती पोखरलेलें आहे याची कल्पना देखील नसते. हिंदुस्थानसारख्या सहा सात हजार कोसांवरील जित झालेल्या देशास इंग्लिशांचें केवढें भय वाटतें ! हिंदुस्थानातील तीस कोटी लोकांनाच काय, परंतु सर्व जगाला ताब्यात ठेवील अशी इंग्लंडची शक्ति आहे, ही सर्वसाधारण समजूत असते. इंग्लंड म्हणजेच नंदनवन आहे, कामधेनु आहे, का स्वर्ग आहे, असें वाटत असतें. परंतु इकडे प्रत्यक्ष स्थिति पाहिली म्हणजे काय आढळतें आहे ? पार्लमेंटच्या जागा पैशाने विकल्या जात आहेत. खायला मिळत नाही म्हणून हजारो लोक उपाशी मरत आहेत. काम नाही म्हणून उडाणटप्पूंचे दंगे होत आहेत. लाच खाणें, खोटें बोलणें, रानटीपणाची कामें करणें, हीं कृत्यें इतकी सर्वसाधारण आहेत की, त्यांची चौकशी देखील होत नाही. प्रत्येक सार्वजनिक चव्हाट्यावर व बागेमध्ये, प्रत्येक ऐतिहासिक जागी व प्रदर्शनस्थलामध्ये मनुष्य शिरू लागला की, एक भली मोठी पाटी टांगलेली असते. तिच्यावर ' Beware of the pickpockets ' ' खिसेकातरूंना जपा ' म्हणून अक्षरें लिहिलेलीं असतात. हीं अक्षरें काय दाखवितात ? इंग्लंडमध्ये इतके खिसेकातरू आहेत की, प्रत्येक जागेवर पोलिसबरोबर त्यांचाही पहारा बसलेला आहे. परंतु इंग्लंडमध्ये कोण खिसेकातरू नाही ? ' Beware of the pickpocket ' ही पाटी इंग्लंडपुरतीच लावलेली नसती व जर परमेश्वराने ती प्रत्येक देशाच्या दारावर लावली असती, तर किती बरें झालें असतें ! कारण इंग्रजी खिसेकातरूंची भीति ही इंग्लंड देशातच फक्त नसून ती जगावरील सर्व देशांत शिरलेली आहे. इंग्लिश लोक व्यावहारिक शास्त्रांत पटाईत झालेले आहेत याचें हे एक प्रत्यंतरच आहे. कारण या खिसेकातरण्याच्या धंद्यातदेखील त्यांनी अर्थशास्त्राच्या तत्त्वाप्रमाणेच काम चालविलें आहे. ते तत्त्वाला सोडून कधीही वागत नसतात ! त्यांनी या खिसेकातरण्याचे धंद्यात श्रमविभाग केलेला आहे. खिसे दोन प्रकारचे असतात. व्यक्तीचा खिसा व राष्ट्राचा खिसा. पैकी व्यक्तींचे खिसे कातरण्यासाठी इंग्लंडमध्ये लोक किती इमाने इतबारे खटपट करीत असतात हें प्रत्येक स्थली असलेल्या त्यांच्या वरील जाहिरातीवरून दिसून येईल व राष्ट्राचे खिसे कापण्यात तर इंग्लिश किती पटाईत आहेत हें हिंदुस्थानातील लोकांस सांगत बसणें म्हणजे इंग्लिशांच्या या सदगुणाची ' नेटिव्हाना ' काहीच माहिती नाही असें म्हणण्यासारखें आहे. झुलू लोकांशी झालेल्या लढाईत इंग्रजांनी पशुहूनही रानटीपणा दाखविला अशी त्यांचीच पत्रें ओरड करीत आहेत ! एक झुलूबाई आपल्या मुलास घेऊन उभी होती व त्याची समजूत घालीत होती. इतक्यात एक शूर इंग्रज शिपाई आला व त्याने म्हटलें, ' बाई तूं नको त्रास घेऊ ! मी तुझ्या मुलाची समजूत घालतो ' व असें म्हणून त्याने त्या मुलाला गोळी घातली. शेकडो अधम कृत्यांपैकी मी हें उदाहरणार्थ देत आहे. हीं कृत्यें इंग्रज शिपाईच आता इंग्रजी पत्रांना कळवीत आहेत. बोअर वॉरमध्ये बोअर लोकांना शस्त्रें इंग्लंडमधून मिळालीं अशी गुणगुण होती. परंतु आता झुलूवारमध्येही त्या सदगुणात इंग्रजांची बरीच प्रगती झालेली आहे. झुलूंना बंदुकांचा पुरवठा इंग्लंडमधून झाला इतकेंच नव्हे, तर लष्करी कमीशनच्या चौकशीवरून असें सिद्ध झालें आहे की, कोट्यवधि रुपयांची अफरातफर होऊन मोठमोठ्या अधिकार्यांच्या साह्याने लाचलुचपतही राजरोसपणे चालू होती. अशा हजारो गोष्टींवरून इंग्लंडमधील अंतर्गत स्थिति किती कुजत आली आहे

याचा अंदाज करता येईल. परंतु बाहेरचा भपका पाहून गरीब व हताश लोक भिऊन जातात व त्यांना इंग्लंड म्हणजे एक अजरामर, मोठा थोरला राक्षस आहे असें वादू लागते. परंतु तसें काही एक नाही. इंग्लंडचें मन कुजलें आहे. त्याच्यातील थोर सदगुण पूर्वी कधीकाळी असतील तर ते नष्ट झालेले आहेत. साम्राज्याच्या उतरत्या काळात जीं चिन्हें व्हावयाचीं तीं सर्व दृग्गोचर होत आहेत व हीं त्यांना स्वतःलाच जितकीं कळत आहेत तितकीं इतर कोणाला कळत नसतील. आपल्या हिंदुस्थानात अशी समजूत आहे की, इंग्लंडचें मन नीतिभ्रष्ट झालेलें आहे; तथापि त्याचें सामर्थ्य मात्र फारच मोठें आहे. ज्या राष्ट्राला एखादी मोडकी तरवार किंवा फुटकी नाव देखील माहीत नाही, त्याला इंग्रजांपाशी ' म्यविझम ' बंदुका व लढाऊ जहाजें आहेत हें ऐकताच भयग्रस्तता प्राप्त व्हावी यामध्ये काही एक नवल नाही. पण इंग्लंडच्या ताब्यात असलेलें साम्राज्य किती अवाढव्य आहे, याचा विचार केला तर त्याची शक्ति किती अल्प आहे हें आपल्यास समजून येईल. जर जर्मनीने इंग्लंडवर स्वारी केली तर खुद्द इंग्लंडचे संरक्षणाचीही भ्रांती पडणार आहे ! मग आयर्लंड, इजिप्त, झुलूलंड यांच्या संरक्षणाचे नांवच नको ; व तो हिंदुस्थान देश ! तीस कोटी लोकांनी गजबजलेला, हिमालयादि पर्वतांनी व समुद्र-देवतांनी संरक्षिलेला, शिवाजी, प्रतापसिंह, गुरु गोविंदसिंह यांच्या पितृस्थानी असलेला, असा तो हिंदुस्थान देश अनंतकाल ताब्यात ठेवण्याची व्यवस्था कशी करावयाची ? हिंदु लोकांची राजनिष्ठा ती व्यवस्था करीत आहे तोपर्यंत ठीक आहे. पण हिंदु लोकांत देशनिष्ठा उत्पन्न झाली तर पुढे काय करावें याचा विचार इंग्रजांनी केलाच पाहिजे व याचा विचार करू लागताच ते गोंधळून जातात. हिंदुस्थान देशनिष्ठ झाल्यावर मि. सिली हे आपल्या पुस्तकात म्हणतात की मग एक दिवसभर देखील हिंदुस्थानात राहण्याची सोय नाही. इंग्लंडचें भिकारडें आरमार हिंदुस्थानला काय ताब्यात ठेवणार ! इंग्लंड साम्राज्य सांभाळण्यास किती असमर्थ आहे हें धूर्त इंग्रजांनी केव्हाच ताडलें आहे. आपलें साम्राज्य बुडणार हें त्यांना पूर्णपणे कळलें आहे. आता त्यांचे सर्व प्रयत्न अशाचसाठी आहेत की, जितकी जास्त चिकाटी टिकविता येईल तितकी टिकवावी. परिणामाचा प्रश्न नसून दिरंगाईचा प्रश्न आहे. कारण इंग्रज लोक आपल्या इकडे वाटतात तितके काही सशक्त नाहीत. आपल्या तिकडे निवडलेले सुदृढ लोक येतात व वाटेल तितके वाढतात, परंतुन त्यांचे देशात पाहार्वें तों आपल्या सामान्य मनुष्यांत व त्यांच्या सामान्य मनुष्यांत भीतीदायक भेद नाही. काही वर्षांपूर्वी राज्यारोहणानिमित्त हिंदी शिपाई इकडे आले होते. नेपाळी, शीख व मराठा शिपाई कंटकपणात व धाडसात इंग्रजी शिपायांपेक्षा काकणभर जास्तच आहेत. स्वदेशाभिमानात ते कमती आहेत व म्हणूनच इंग्रजी अमलाखाली राबत आहेत. इंग्रजांची शारीरिक अवनति झपाट्याने होत आहे. गेल्या पंचवीस वर्षांत सैन्याला उपयोगी म्हणून उंची व वजन ठरविलेलें होतें तितकें आता शकडा दहांत आढळत नसल्याने ती अट कमी करण्यात आली आहे. शिपायाचा धंदा सोडून इंग्रजी तरुण दुकानाकडे धावत जातो. म्हणून लॉर्ड रॉबर्टस रागे भरत आहेत व त्यांनी या इंग्रजी शरीरक्षयाला भिऊन जाऊन ' रायफल क्लब ' ची स्थापना करण्याची खटपट जारिने चालविली आहे. बहुतेक पत्रांतून या विषयाची चर्चा सुरू झालेली आहे, व जो तो आपापल्या परीने इंग्रजांची अशक्तता दूर करण्यास काय युक्ति योजावी ह्या विचारात आहे. इंग्लिश लोक आता अगदी घाबरले आहेत. त्यातूनही आयर्लंडची चळवळ, इजिप्तमधील चळवळ, हिंदुस्थानातील चळवळ, जर्मनीची तुर्कस्थानातील चळवळ, वगैरे चळवळींनी लंडनच्या उरात धडकी भरली आहे. ज्या आरमाराला व सैन्याला पाहताच आपण हिंदुलोक गर्भगळीत होतो त्या आरमाराची व सैन्याची खरी योग्यता इंग्लंडच्या पूर्ण ध्यानात आलेली आहे. जर आयर्लंडने व हिंदुस्थानाने आपापले लोक परत बोलावले

तर इंग्लंडचें सैन्य किती उरणार ? तें इंग्लंडच्या निम्या भागाचे रक्षणास देखील पुरणार नाही ! भीतीने कंपित होऊन हल्ली इंग्लंडमध्ये दैनिक पत्रांतून वरील आशयाच्या चर्चा चाललेल्या आहेत. पैकी उदाहरणार्थ एका पत्राची हकीकत खाली देतो.

' डेली मिरर ' या नांवाचें एक दैनिक पत्र लंडनमध्ये प्रसिद्ध होत असते. ह्या पत्राच्या लाखो प्रति दररोज खपत आहेत. हें पत्र लहान मुलांत फारच प्रसिद्ध असल्याने त्या मुलांसाठी लष्करी शिक्षणाच्या आवश्यकतेवर या पत्रात लेखमाला सुरू झाल्या आहेत. इंग्रजी तरूणांची शरीरप्रकृतो दिवसेंदिवस किती विलयाला जात आहे याचे पूर्ण दिग्दर्शन करून हिंदुस्थानातील स्वदेशी चळवळ, इजिप्तमधील गडबड वगैरे चिन्हांवरून इंग्रजांचे दुसऱ्याचे कुरणावर चरण्याचे व दुसऱ्यांच्या पायावर उभे राहण्याचे दिवस संपत आले असून आता स्वतःचें सामर्थ्य निदान इंग्लंडच्या संरक्षणापुरतें तरी वाढवावें असा उपदेश देण्यात आला. स्वयंसेवकांचे सैन्य तयार के ल्याशिवाय इंग्लंडची धडगत नाही, ही गोष्ट लॉर्ड रॉबर्टसपासून तों वर्तमानपत्रांच्या चालकांपर्यंत सर्वांच्या ध्यानात आता आली आहे. सक्तीचें लष्करी शिक्षण घ्यावें असें एका पक्षाचें म्हणणें आहे व दुसऱ्याचें म्हणणें की, लष्करी शिक्षणाचीं महत्वाचीं अंगें इतकीं लोकप्रिय करून सोडावीं की, लोकांनी आपण होऊनच लष्करी शिक्षण घ्यावें. ही स्थिती घडवून आणण्यास मुख्य उपाय म्हणजे तरूणपणीच विद्यार्थ्यांस शारीरिक शिक्षणाची गोडी लावणे. ' डेली मिरर ' मध्ये एक लष्करी अधिकारी म्हणतो की, लहानपणी विद्यार्थ्यांस जर व्यायामाची गोडी लावली तर तो जन्मभर व्यायाम सुरू ठेवल्याशिवाय राहणार नाही. तेंच एखाद्या बावीस वर्षांच्या तरूणाला व्यायामाचा नाद लावू म्हटलें तर तें अतिशय कठीण होतें असा अनुभव आहे. शिवाय लहानपणी तोलेल इतका व्यायाम करीत गेले तरी शरीराला वळण ताबडतोब लागतें व अंगातील रग वाढत जाते. परंतु एकदा हाडें व स्नायू कठीण म्हणजे मग त्यांना वळण लावणें अशक्य होऊन जातें. म्हणून लहान मुलांना १४ वर्षांपासून तालीम शिकवलीच पाहिजे असें त्याचें म्हणणें आहे. परंतु तालीम करून शरीर फक्त लठ्ठ होण्यात खरी शक्ति नसते. हल्लीच्या काळात स्वदेशरक्षणाला नुसत्या तालमीहून अधिक शिक्षण पाहिजे आहे व तें शिक्षणही तरूणपणीच देऊ लागावें असें येथे सर्वानुमतें ठरत आलें आहे. हें शिक्षण तालमीबरोबर दिलें गेलें म्हणजे लष्करी शिक्षण स्वयंसेवक शिपायापुरतें मिळणारें आहे. आपल्याकडे लष्करी शिक्षणाबद्दल लोकांची फार विलक्षण समजूत झालेली आहे. लष्करी शिक्षण म्हणजे एक मोठें भानगडीचें, धोक्याचे, व कठीण काम आहे असें त्यांना वाटतें. वर्षानुवर्षे शिकत बसल्याशिवाय लष्करी शिक्षण मिळत नाही, अशी एक घातकी समजूत प्रचलित आहे. परंतु खरी गोष्ट अगदी त्याच्या उलट आहे. उत्तम सेनानी व्हाव्यास वर्षानुवर्षे तर काय, पण जन्मभर शिक्षण घेतलें तरी तें हवेंच आहे. नेपोलियनने देखील लष्करी डावपेचात चुका के ल्या. परंतु स्वदेशाच्या संरक्षणार्थ स्वयंसेवकत्व करण्याइतकें, सैन्यामधील शिपायांइतकें, मनुष्यात मर्दपणा येण्याइतकें लष्करी शिक्षण घेणें फार सोपें आहे. वाटेल तो मनुष्य शिपाई होऊ शकेल, या शिपाईगिरीच्या शिक्षणाला मोठीशी बुद्धी वा मोठासा काळही लागत नाही. अत्यंत अडाणी व मतिमंद इंग्रज उत्तम शिपाई होतो, व काळ किती लागतो हें मी ' स्पेक्टेटर ' नावांच्या पत्राच्या शब्दातच सांगतो. Soldiers can be thoroughly trained in six months and made to enjoy their training instead of dragging through it as they do at present. उत्तम शिपाई बनण्यास सहा महिन्याहून अधिक काळ लागत नाही व त्या सहा महिन्यांतही तें काम हसतखेळत करता येतें. लष्करी शिक्षणात तीन मुख्य गोष्टी आहेत; Riding घोड्यावर बसणें, Shooting अचुक नेम मारणें व Drill कवाईत; किंवा गनिमी काव्यात कवाईतेचें माहात्म्य फारच

थोडें असल्यामुळें कंटकपणा. हे तिन्हीही गुण लहानपणी फारच उत्तम शिकविता येतात. It is much easier to teach boys to shoot and ride and soldier, generally than it is to teach young men. इतकें शिक्षण १४-१५ वर्षांपासून दिलें कीं, त्या तरूणास शिपाईगिरीचा छंद लागतो, त्याचें शरीर सुदृढ होतें. क्रिकेटच्या ऐवजी नेम मारण्यात, तालीम करण्यात व घोड्यावर बसण्यात तो जास्त वेळ आनंदाने व हौसाने खर्च करतो, व स्वदेशावर जर कोणी स्वारी केली व मातृभूमीचे अंगावरील स्वातंत्र्यशालूच्या पदराला स्पर्श करण्याचें मनात आणलें तर त्या दृष्टाच्या छातीवर नाचण्याचें व कंठ चिरण्याचें सामर्थ्य त्या तरूणाचे अंगात आलेलें असतें. डेली मिरर म्हणतें, अशा रीतीने सर्व इंग्लंड शिपायांचे राष्ट्र बनविता येईल. स्वदेशस्वातंत्र्यासाठी बळी देण्यास प्रत्येक तरूणाचा देह योग्य होईल, याहून धन्यता ती कोणती ? व म्हणून ' डेली मिरर ' नें Boy army for Britain ब्रिटनसाठी तरूणसैन्य तयार करण्यास आरंभ केला व त्यात पत्राच्या तरूण वर्गणीदारांपैकी ज्यांची खुषी असेल त्यांनी अर्ज करावेत असें लिहिलें. इतक्यात ' A striking and patriotic response to our proposal ' म्हणून लेख आला व त्यात एका देशभक्ताने दीड दोन महिन्यात आपण शिक्षण देऊन १४/१५ वर्षांच्या एका पथकास बंदुक मारणें, घोड्यावर बसणें, कवाईत व तरवारीचे हात शिकवतो असें अभिवचन दिल्याचें प्रसिद्ध झाले आहे व आता ही तरूणसेना तयार होणार यात काही शंका नाही. या सर्व तयारीचा उद्देश काय तर ' in case a foriegn foe invaded our shores even Englishman ought to be in a position to assist to repel the invader'. इंग्लंडवर दुसऱ्याने स्वारी केली तर प्रत्येक तरूणाने आपल्या देशस्वातंत्र्यासाठी रणांगणात उतरावें म्हणून !

प्रत्येकाने आपल्या स्वदेशस्वातंत्र्यासाठी रणांगणात उतरण्याची तयारी करावी ही पवित्र महत्वाकांक्षा आहे. राष्ट्राचें चैतन्य म्हणजे राजकीय स्वातंत्र्य होय. हें कायम असलें तर राष्ट्र आपली उन्नति करून घेण्यास समर्थ होतें. स्वातंत्र्य राष्ट्राचे मानसिक शिक्षणावर व शारीरिक सैनिक शिक्षणावर अवलंबून असतें. परंतु काही अदूरदर्शी पुढारी तथा शारीरिक शिक्षणाकडे अगदीच दुर्लक्ष करतात. या जगात नेभळ्याचा निभाव लागणार नाही. प्रत्येक देशाने वर वर्णन केल्या प्रमाणे ' राष्ट्रीय तरूण सेना ' तयार केली पाहिजे. हें काम फार सोपें आहे. परंतु तिकडे कोणाचें लक्ष गेलेलें नाही. पण तेंच बरें आहे ! नाहीतर क्रिकेटचा वेळ मोडेल !

- दि. २८ सप्टेंबर १९०६

९. समाप्तीचा आरंभ

गेल्या आठवड्यात लंडन शहरात हिंदुस्थानाबद्दल जितकी खळबळ उडाली आहे तितकी खरोखरच ५७ चे सालापासून आजपर्यंत उडाली नव्हती ! १८५७ चे सालानंतर इंग्रजलोक आपणांला अगदीच विसरले होते असे म्हणून त्यांच्या हिंदुस्थानविषयीच्या प्रेमाला मी बाध आणीत आहे असे बिलकुल नाही. ५७ सालापासून ह्यम, वेडरबर्न, कॉटन वगैरे स्नेह्यांचा तांडाचा तांडा हिंदुस्थानचे कुरणात चरत चरत आपल्याशी स्नेह संपादन होता हे मी नाकबूल करीत नाही. त्याचप्रमाणे आधुनिक मॅझिनी नामदार गोखले सी.आय.ई. यांच्या इंग्लंडवरील स्वार्थांचे वेळी हिंदुस्थानने इंग्लंडला जवळ जवळ पादाक्रांत केलेले आहे हे मी कबूल करीत आहे. परंतु गेल्या आठवड्यात या सर्व प्रसंगाहून जास्त अशी खळबळ सुरू झाली आहे. ना. गोखले सी. आय. ई. यांनी इंडिया पत्राने म्हटल्याप्रमाणे ' आपली कामगिरी फत्ते ' करून लंडनकडे पाठ वळविली तोंच अपशकुनांना आरंभ झाला. गोखल्यांनी मोर्ले यांच्या कानाच्या जितके जवळ तोंड नेता येईल तितके नेऊन हिंदुस्थानात राजद्रोह नाही असे सांगून सर्व व्यवस्था करून ठेवली होती. ' डेली न्युज ' च्या बातमीदारास फुल्लरचा राजिनामा पसंत झाला असे कळताच ना. गोखले यांनी असे स्पष्ट अभिवचन दिले की, ' The public opinion will come to its normal state. आता सार्वजनिक चळवळ शांत होईल.' उघडच आहे, कारण, सर्व चळवळ फुल्लर साहेबाविरुद्धच होती. देशातील चाळीस कोटी रुपये लुटले जात आहेत म्हणून काही आम्ही चळवळ करीत नव्हतो ! दुष्काळाने रूसो-जपानी युद्धाइतके लोक दरवर्षी मरत आहेत म्हणून आमची चळवळ किंवा स्वदेशाला दारिद्र्याचे नरकात बसावे लागत आहे म्हणूनही आमची चळवळ नव्हती. तर आमची गेल्या वर्षातील चळवळ फुल्लरच्या राजिनाम्यासाठी होती व आता तो राजिनामा मिळताच लोकांची मने पुन्हा पहिल्यासारखीच थंडगार होतील ! मग स्वदेशाचा पायातील बेडी एक रतिभरही सैल न कां होईना ? पण ' The public opinion will come to its normal state ! ' अशा रीतीने सर्वांची समजूत घालून व ब्रिटिश राज्य ' providential dispensation ' आहे अशी स्वतःचीही समजूत घालून ना. गोखले सी.आय.ई. हिंदुस्थानाकडे जावयास निघाले तोंच एक भयंकर तार येऊन थडकली. एडवर्ड बादशहा पदच्युत झाले ! व बाबू सुरेंद्रनाथ बॅनर्जी भारतभूच्या राजचिन्हांनी मंडित झाले !

ही तार संध्याकाळच्या पत्रांत प्रसिद्ध होताच सर्व लंडन हलू लागले. कोणास काहीच उमज पडेना. आज सकाळी हिंदुस्थान आपल्या ताब्यात होता व एका बारा तासांचे आत तो एका बंगाली बाबूंच्या ताब्यात गेला हे ऐकून कोणास अन्न रुचेना. व्यापारी लोक आपल्या व्यापाराचे काय होईल म्हणून चिंतातूर झाले. पेन्शनर लोक आपल्या पेन्शनचे काय होईल म्हणून चिंतातूर झाले; सर हेनरी कॉटन व वेडरबर्न हे आता हिंदुस्थानचे काय होईल म्हणून चिंतातूर झाले. परंतु ह्या इंग्लिश लोकांतील चिंतेपेक्षा ब्रिटिश काँग्रेस कमिटीतील इंडियन सभासदांना तर रात्रभर झोप येईना. या सर्वांना गोखल्यांनी नुकतेच बजावून सांगितले होते की, हिंदुस्थानवर इंग्रजांचे राज्य परमेश्वरानेच आपल्या फायद्यासाठी आणलेले आहे व म्हणून मी या ईश्वरी कृपेचा स्वीकार करून आपण यावचंद्रदिवाकरौतिला अगदी उराशी धरून बसले पाहिजे. परंतु बाबू सुरेंद्रनाथांनी स्वतः अभिषिक्त होऊन ईश्वरदत्त इंग्रजी राज्याला झुगारून दिले ! आता हे जर ईश्वराच्या कानावर गेले तर तो काय म्हणेल ? दुःखात सुख इतकेच की, इंग्लिश लोक मूर्तीपूजक नसल्याने त्यांच्या ईश्वराला कान नाहीत!

नाहीतर यापूर्वीच त्याला ही गोष्ट ऐकू गेली असती. परंतु सर हेनरी कॉटनला कान आहेत याची वाट काय लावावी ? त्यांना ही गोष्ट हिंदुस्थानापासूनच ऐकू आली असेल ! ते हिंदुस्थानच्या हिता करताच पण रागावले असती ल; व हेनरी कॉटन रागावले असता ईश्वर रागावला काय, न रागावला काय सारखाच ! तेव्हा सुरेंद्रनाथांनी हे कित्ती घोर पाप केले ! आता याचें क्षालन कसे तरी केलेच पाहिजे म्हणून दे. दत्त यांनी लंडन टाइम्सला एक पत्र टाकले. नव्हे, एक नव्हे दोन पत्रे टाकलीं व त्याच्यात सुरेंद्रनाथांना ब्राम्हणांनी नुसते आशिर्वाद दिले व अशा प्रकारचे आशिर्वचनविधि हिंदु लोकांत वारंवार करण्यात येतात म्हणून त्यात भीती वाटण्यासारखें काही एक कारण नाही, असे प्रसिद्धपणे कळवून पुढे लिहिलें आहे की, सुरेंद्रनाथांना हल्ली फार गर्व झालेला आहे व त्यामुळे त्यांच्याहातून असले हास्यास्पद प्रकार घडत आहेत. ब्राम्हणांच्या आशिर्वचनांची सुरेंद्रनाथांना भूक का लागावी हे मला काही समजत नाही. इतके लिहून R.C.Datt म्हणून खाली सही केली आहे. पण पुन्हा शंका आली की, आपल्यावर इंग्लिश लोकांचा विश्वास कसा बसेल ? असें काय आपल्या आत आहे ? थोडा वेळ विचार करून त्यांनी उत्तम तोड काढली व वरील नुसत्या सही खाली ' Late Civil Servant ' आपलाच एक बंदा गुलाम ' म्हणत असलेल्या थोर पदवीने राजनिष्ठा नम्रतापूर्वक नमूद केली. हे पत्र प्रसिद्ध झाल्यावर लंडनच्या साहेब लोकांस जरा धीर आला. हिंदुस्थान अजिबात सुटले नाही म्हणून आनंद झाला व जो तो दे. दत्तांची पाठ थोपटू लागला.

परंतु संकट कोसळू लागली की एकदम कोसळतात. दे. दत्तांनी सुरेंद्रनाथांच्या राज्याभिषेकाचें संकट टाळले व इंग्लिश लोक आपल्या या एका गुलामाच्या आश्वासनावर स्वस्थ बसले न बसले तोंच बंगालमध्ये सुरेंद्रनाथांच्या अभिषेकाहूनही एक भयंकर प्रकार चालू असल्याची बातमी आली. ' डेली न्यूज ' नांवाच्या दैनिक पत्रांत प्रसिद्ध झाले की, बंगालमध्ये ' Golden Bengal ' म्हणून गुप्त संस्था असल्याचा तपास लागत आहे. तिच्या शाखा फार विस्तृत पसरलेल्या आहेत व तिने नुकतेच एक हस्त पत्र प्रसिद्ध करून त्यात ' Why cry ? Drive out the Saheb ' म्हणून मजकूर प्रसिद्ध केला आहे ! सुरेंद्रनाथांनी आपल्या राज्यारोहणाच्या भाषणात असें सांगितले की विलायती साखरेत डुकराचें व गाईचें रक्त मिसळलेलें असतें. अशा रीतीने सर्व बंगालमध्ये १८५७ च्या वेळेस सुरू असलेल्या गोष्टी सुरू झालेल्या आहेत. ' वंदे मातरम् ' नांवाच्या ' चटोर ' पत्रात ' They (The English) desire to make the Government of India popular, without ceasing in any sense to be essentially English. We desire to make it autonomous and absolutely free of British control ' म्हणून मजकूर प्रसिद्ध झाला आहे. ' इंग्लिश लोकांचे मनातून आपली सत्ता हिंदुस्थानावर कायम राहावी; परंतु आमची अशी इच्छा आहे की आमच्यावर ब्रिटिशांचा यत्किंचितही अमल न राहता आम्ही पूर्ण स्वतंत्र व्हावे ' या लांबलचक तारेने इंग्रजांचा खरोखरच धीर सुटला आहे. भित्यापाठी ब्रह्मराक्षस म्हणतात ते काही खोटे नाही. इंग्लंडमध्ये हल्ली काय स्थिती आहे हे थोडे तरी लक्षात यावे यासाठी इंग्लंडमधल्या प्रमुख पत्रांतील काही उतारे देतो.

डेली क्रॉनिकल :- ' Hindu unrest ' या सदराखाली लिहितो की ' The Coronation of king Banerjee in Bengal is the climax of political unrest in Bengal. He is typical Babu, a frothy speaker with no backing of judgement or character. The cry ' Vande mataram ' has a seditious meaning attached to it . Partition of Bengal was the greatest mistake of Lord Curzon ' वगैरे. राजा बॅनर्जी यांच्या राज्याभिषेकात बंगालमधे तर या चळवळीचा कळस झाला आहे. डेली मिररने आपला बातमीदार

दादाभाईकडे धाडला व बंगालमध्ये उठावणी होणार की काय म्हणून विचारले ? दादाभाईंनी सांगितले की ते सर्व सरकारच्या वर्तनावर अवलंबून आहे. परंतु उठावणी वगैरे काही एक होणार नाही.

डेली टेलिग्राफ :- He (Banerjee) has just surpassed himself by being crowned and anointed king whether of India or of Bengal only is not stated. In the old days the shift of such an Imposter would have been short. The Government would either have claped him under restraint as a dangerous lunatic or ended his days in summary fashion. But now Banerjee's neck is quite safe.. mined up with the swadeshi movement there is a vague, elusive nationalist feeling which is fostered by a cheap national press. None can form any clear idea as to how much of this wild inflamatory oratory is merely the talk of Banderlog ' सुरेंद्रबाबूवर या पत्रात शिष्यांचा भडिमार झालेला आहे. हिंदुस्तान बंडाच्या काठावर आहे व ही चळवळ आणखी थोडे दिवस चालली तर या वर्तमानपत्रांनी व वक्त्यांनी जोपासना केलेल्या चळवळीतून भडका उडेल असे या भविष्यवाद्याचें म्हणणें आहे.

The Standard :- या पत्रात तर फारच लांब लेख आलेला आहे. ' It appears that we are on the eve of an eruption, which though it might take a different form would be hardly less deplorable than the storm that was brewing half a century ago. There is certainly an active and malignant agitation against the Government. Sedition is openly preached and authority defied. To this cry ' India for the Indians ' has been added the watchword ' Down with the master foe. ' The coronation of the Babu king cannot be overlooked etc.' हिंदुस्तान १८५७च्या बंडाच्या तयारीत आहे ! इंग्लिशांचा उघड उघड द्रोह शिकविला जात आहे व हिंदी लोकांसाठी हिंदुस्थान ! या महामंत्राचा उच्चार चालला आहे ! हे पत्र पुढे म्हणतें की अशाने हिंदुस्थानचे कल्याण होणार नाही. ब्रिटिशराज्यात मिळणार्या नोकऱ्या वगैरे सवलती त्यांना इतरत्र मिळणार नाहीत.

डेली ग्राफिक :- या पत्रात Emperoe Banerjee म्हणून मथळ्याखाली लेख आलेला आहे. या पत्राने सुरेंद्रनाथांचा फोटोही दिला आहे. ' वंदे मातरम् ' पत्रातील हा उतारा तर बहुतेक पत्रांतून प्रसिद्ध झाला आहे. डेली न्युजच्या बातमीदारापुढे हेनरी कॉटन यांनी एक लांब चर्चा वळून असे सिद्ध केले आहे की हिंदुस्थानला आता काही सवलती दिल्याशिवाय त्यातील सुशिक्षितांचा ब्रिटिशांच्या सत्तेत असलेला त्यांचा विश्वास व त्यांची राजनिष्ठा अभंग राहणार नाही. लंडन टाइम्सनेही गडबड उडवून दिली आहे. स्कॉटलंडमधल्या प्रमुख दैनिक पत्राने बंडाची आरोळी केली आहे.

एका संस्कृत पंडिताने तर मातरम् शब्दाची व्युत्पत्ति करता करता असे सिद्ध केले आहे की माता म्हणजे कालीदेवता होय व काली म्हणजे संहारकर्त्री देवता होय. म्हणून ' वंदे मातरम् ' म्हणजे ' हे काली तू इंग्लिशांचा संहार कर !

इंग्लिशांचा संहार कर ! ही दुःस्वप्नें इंग्लिशांना का पडू लागली आहेत? परमेश्वराच्या मनात जें असेल तें तो करतो असा आमचा हिंदुंचा भरंवसा आहे म्हणून देवा, तू अमुकच कर हें त्याला बळे बळे सांगण्याइतके आम्ही उर्मट झालो नाही. देवाच्या मनात आले तर संहार किंवा संरक्षण हें त्याला एका क्षणात करण्याची शक्ति आहे. त्याला तू संहारच कर अशी आज्ञा करण्याची आमची इच्छा नाही, आमची योग्यता नाही. त्याला आम्ही वंदन करू मग त्याला योग्य वाटेल तें तो करील. हिंदुस्थानातील लोकांत दृढ श्रद्धा उत्पन्न होते आहे ही गोष्ट सत्य आहे. आमचें राष्ट्र उन्नतीच्या मार्गाकडे जात आहे यात शंका नाही. परंतु म्हणून तेथे गुप्त मंडळांची जाळी पसरली आहेत किंवा तेथे उद्याच बंड होणार आहे अशी भीती उगीच इंग्लिशांनी का बाळगावी ? गुप्त मंडळ्या करावयास आम्ही का रशियन लोक आहोत ? आम्ही हिंदुस्थानचे हिंदी लोक आहोत ! इंग्रजी राज्य म्हणजे ईश्वरी प्रसाद आहे म्हणून आमचे पुढारी शपथेवर सांगत आहेत. इतकी ' राजनिष्ठा ' असता वरील तर्क संभवनीय

दिसत नाहीत. तें काहीही असो, परंतु एका पत्रकाराने केलेली सुचना मात्र आपल्या देशबांधवानी लक्षात ठेवण्यासारखी आहे. ती सुचना अशी की स्वदेशी चळवळीने मुसलमान लोकांचा फार तोटा होत आहे म्हणून आपण ती चळवळ बंद ठेवून आपल्या मुसलमानभाईशी स्नेह संपादन करावा यातच हिंदुस्थानचें खरें हित आहे.

अशा रीतीने हल्ली हिंदुस्थानाबद्दल भवति न भवति चालू आहे. टोरी किंवा कॉंझरव्हेटिव्हच्या मतानें हिंदुस्थानातील धाडसी चळवळ जुलमाने मारून टाकावी व ब्रिटिश अंमल चिरस्थायी करावा. लिबरल पत्रांच्या मताने जास्त जुलूम जर आता सुरू केला तर हिंदू लोक जास्त चिरडिस जातील. या करिता किंचित् सवलती देऊन त्यांस संतुष्ट करावें व ब्रिटिश सत्ता चिरस्थायी करावी. या पक्षांमध्ये साधनासाधनांमध्ये जरी फरक आहे तरी सुदैवाने ब्रिटिश सत्ता चिरस्थायी करावी हें साध्य उभयतांसही मनापासून आवडतें आहे ! व हेंच साध्य हिंदू लोकांसही आवडतें आहे असें सिद्ध करण्यासाठी हेन्नी कॉटनने दे. दत्त व गोखले यांचा सन्मानपूर्वक उल्लेख करून त्यांची मने हिंदुस्थानच्या अंतिम कल्याणाला मिळवितील अशी शिफारस केली आहे ! हें अंतिम कल्याण म्हणजे gradually हळूहळू सरपटत येणारें ब्रिटिश साम्राज्याखालील स्वराज्य हें होय ! हिंडमन यांच्या जस्टिस पत्राच्या ताज्या अंकात त्यांनी लिहिलें आहे की ' अखेर इंग्लंड हिंदुस्थानची काळजी वाहू लागलें. कारण हिंदुस्थान हिंदुस्थानची काळजी वाहू लागलें ! हिंदुस्थान जागें झालें आहे. हल्लीची चळवळ म्हणजे ' The begining of the end आहे. जिकडे सत्य त्याचा विजय असो !'

-ता. ५ ऑक्टोबर १९०६

१०. राष्ट्रीय-सभेच्या शेळ्या

लंडन : एकदा संकटं येऊ लागली म्हणजे तीं अनेक द्वारांनी आंत घुसतात. इंग्लंडच्या नशिबाला काय झाले असेल तें असो, हातीं सोनें धरावयास जावें तों माती होते, अशी स्थिती चाललेली आहे. आयर्लंड, इजिप्त, हिंदुस्थान, जिकडे पाहावें तिकडे अनिष्ट ग्रहांचाच उदय झालेला दिसत आहे. आयर्लंडमध्ये शांतं पापम् करावयासाठी ' होमरूल ' देण्याचा घाट घातला. परंतु त्यायोगाने आयरिश लोक फसण्याचे ऐवजी जास्तच दंडेलपणा करू लागले आहेत. इजिप्तमध्ये इंग्रजी इभ्रत कायम राहावी म्हणून काही मुसलमानांना अत्यंत क्रूरतेने शिक्षा दिल्या. परंतु त्याचा परिणाम दरारा राहण्याचे ऐवजी द्वेष वृद्धिंगत होत चालला. ही द्वेषबुद्धि इजिप्तमध्येच थांबती तर बरें होतें ; परंतु आपल्या धर्मातील निरपराधी लोकांना पशूहून निंद्य अशा क्रूरतेने इंग्रजांनी मारावें हें पाहून अस्सल मुसलमानी जातीचे व धर्माचें जेवढे महमदीय लोक आहेत तेवढ्यांची या क्रूरतेने इंग्रजांविरुद्ध आग करून सोडली आहे. हिंदुस्थानात तर काय पुसावयासच नको. सुरेंद्रनाथ बानर्जीच्या छत्राखाली स्वराज्याचा जयजयकार चाललेला आहे ! अशा स्थितीत कोणाही विचारी मनुष्यास कंप भरल्याशिवाय राहणार नाही हें साहजिक आहे. असा कंप इंग्रजी पत्रकारास किती भरला आहे हें मी आपल्यास धाडलेल्या इंग्रजी उताऱ्यावरून कळलेंच असेल. परंतु त्यानंतर एक अतिशय वाईट गोष्ट घडून आली आहे. हिंदुस्थानात वाटेल ती चळवळ चालली व हवा तो पोरकटपणा सुरू असला तरी जोपर्यंत हेन रीकॉटन हे त्याची काळजी वाहत आहेत तोपर्यंत हिंदुस्थानच्या कल्याणाची काही एक काळजी नको अशी आशा व खात्री ठेवून इंग्रज स्वस्थ बसले होते व ती त्यांची खात्री काही उगीच झालेली नव्हती. राष्ट्रीय सभेच्या शेळ्यांनी आपण होऊन हेन रीकॉटनच्या गळ्यात माळ घातली होती. या स्वयंवरावरून हें उघड होतें की, त्या शेळ्यांचा त्या हेन रीकॉटनवर स्वयंभू विश्वास होता. बरें, या विश्वासाला व प्रेमाला आपण पात्र व्हावें म्हणून तेंही काही थोडे झटलें नाहीत. स्वतः ते अजाशत्रूंच्या जातीचें असूनही राष्ट्रीय मेंढवाड्यात उगीच धडकी भरेल या भीतीने त्यांनी एक शेळीचें कातडें पांघरलें होतें. ' रोममधे असाल तेव्हा रोमसारखे करा ' अशी एक म्हण आहे. ती प्रमाणे हेन रीकॉटन ' शेळ्यामध्ये असू तेव्हा शेळ्यासारखे दिसू ' या न्यायाने वागले हें ठीकच झालें. परंतु परवा चटकन त्यांच्या हातून एक फार मोठा प्रमाद घडला. सुरेंद्रनाथ बॅनर्जीच्या व बिपिनचंद्रांच्या चळवळी ऐकून इंग्रजांला राग येणें हें अगदी साहजिक होतें. परंतु तो राग दाखवित का कोणी असतो ! अशा वेळेस आत्मसंयमनच केलें पाहिजे. शेळीचें कातडें जसें आजपर्यंत पांघरण्यात जबर आत्मसंयमन केलें तसेंच इतका दम धरून प्रसंग टाळला असता की बहार उडाली असती. परंतु ' काम एष क्रोध एष ! ' रागाच्या झटक्यात झालें काय की, हेन रीचिंगावरचें कातडें त्यांनी फाडून पार झुगारून दिलें ! परवा कै. तय्यबर्जीच्या दुःखप्रदर्शनाचे वेळी सर हेन रीकॉटन यांनी भाषण केलें व त्यात जुन्या पुढाऱ्या राजनिष्ठेबद्दल व नेमस्तपणाबद्दल स्तुती करून ते रडत ओरडत व जळफळत म्हणाते झाले की, " माझ्यापुढे तरुण इंडियन बसले आहेत. त्यांना माझें कळकळीचें - हिंदुस्थानच्या कळकळीचें सांगणें आहे की, त्यांनी या जुन्या महात्म्यांचे अनुकरण करावें. हिंदुस्थानात हल्ली जे अतिरेकी व अघोरपंथी लोक निघाले आहेत त्यांचें ऐकू नका. ते म्हणतात, की आम्हांस पूर्ण स्वातंत्र्य पाहिजे, म्हणजे आमचा हिंदुस्थानवरचा इंग्रजी अंमल नाहीसा करावयाचा. अरेरे, असें करू नका बरें ! राष्ट्रीय सभा मागते आहे तें ठीक आहे.

पण ब्रिटिशांचा अंमल नाहिसा करून पूर्ण स्वतंत्रता मिळवावयाची हें म्हणणें अनर्थाचें आहे. " सभेत आरोळी उठली (नाही नाही !) नाही काय ,तें अनर्थाचें आहेच आहे ! हेन् रीकॉटन हिंदुस्थानचे मित्र ! लांडगा आला रे आला ! राष्ट्रीय मॅढवाड्यातील शेळ्या जितक्या लवकर सावध होतील तितक्या बऱ्या ! हेन् रीकॉटनची डेलीन्यूजच्या बातमीदाराशी भेट झाल्याचें मागे कळविलेंच आहे. त्यावर या पाळीच्या ' इंडियन सोशियलॉजिस्ट ' मधील टीका वाचण्यासारखी आहे. हिंदुस्थानात पुष्कळ लोक स्वातंत्र्य मागत आहेत म्हणून हेन् रीकॉटन त्यांना अघोरी पंथात काढित आहेत तें ठीकच आहे. परंतु हा अघोरी पंथ केवळ हिंदुस्थानातच आहे असें नाही. इंग्लंडमध्येही एक अघोरी पंथ राजकीय स्वातंत्र्य मागत आहे. या अघोरी पंथाची एक टोलेजंग सभा नुकतीच हाईड पार्कमध्ये झाली. या अघोरी पंथात सर्व स्त्रियांनी आपली नांवे नोंदवून घेतली आहेत. इंग्लंडमधल्या स्त्रियांना राजकीय स्वातंत्र्य पाहिजे आहे ! या सभेत मिस पॅथर्स बाईचें भाषण झालें. त्यातील एक उतारा देतो. " आम्ही हें पक्कें जाणून आहो की स्त्रियांचे इंग्लंडमध्ये जे अत्यंत हाल होत आहेत त्यांचें मुख्य कारण आमचें राजकीय पारतंत्र्य होय. आम्हाला पूर्ण राजकीय स्वातंत्र्य पाहिजे आहे. या कामी पुरुषांनी आम्हांस साह्य द्यावें अशी आमची इच्छा आहे. परंतु जर ते खुषीने आम्हांस राजकीय स्वातंत्र्य देत नसतील तर आम्ही साफ सांगतो की, आम्ही स्त्रिया तें त्यांचेपासून हिसकावून घेण्यास समर्थ आहोत. आम्ही मनात आणताच सर्व इंग्लंडचे व्यवहार एका दिवसात बंद पाडू शकू व राजकीय स्वातंत्र्य हिसकून जिंकून घेऊ शकू ! ' हिंदी देशबंधूनो ! ही एक स्त्री बोलते आहे व आपण अजून नेमस्त पुरुष आहोत ! गुलामगिरीचा वरवंटा पुन्हा कोणत्याही देशावरून न फिरो !

गुलामगिरीचा वीट येणें हें काही मोठें नवल नाही. तो वीट आजपर्यंत आला नाही हेंच खरें नवल आहे. परंतु आता हेन् रीकॉटन कितीही रागावले तरी गुलामगिरीचा शेवट जवळ आला आहे यात शंका नाही. दादाभाईंच्या अध्यक्षत्वाचे आड लपून हेन् रीकॉटनने ज्या अघोरी पंथावर गोळ्या झाडल्या त्या पंथातच देशभक्त शामजी कृष्णवर्मा यांची गणना आहे. त्यांच्यावर इंग्रजी पत्रें कितीही बोटें मोडीत असलीं तथापि हिंदुस्थानच्या भाग्याचे जे काही किरण हल्ली चमकत आहेत त्यात त्यांची गणना इतिहासात करावी लागणार यात शंका नाही. देशभक्त तशामजींनी एडमंड बर्क नांवाची स्कॉलरशिप आपले महाराष्ट्रातील देशबंधु प्रधान बी.ए., एल. एल. बी. यांना दिल्याचें सर्वविश्रुतच आहे. त्या लेख चरशिपच्यानियमाप्रमाणे ठरलेला निबंध परवा दे. प्रधान यांनी वाचून दाखविले. ' भावी भारतनिर्मिती ' हा विषय होता. त्या विषयाचें दे. प्रधान यांनी फारच विस्तृत, जोरदार, सुंदर व यथार्थ विवेचन केलें. तो निबंध बहुतेक प्रसिद्ध होईलच. त्यांनी भावी भारताची निर्मिती कशी करावयाची हें सांगण्याच्या आधी प्रस्तुत स्थितीची शोचनीयता फार मार्मिक रीतीने वर्णन केले. मुसलमानी आमदानीपेक्षा इंग्रजी वरवंटा अनंत रीतीने स्वदेशभूमीच्या नाशास कारणीभूत झालेला आहे. हल्ली जी शांतता दिसत आहे ती जिवंत लोकांची शांतता नसून मेलेल्यांची शांतता आहे. या शांततेबद्दल इंग्रजांचे आभार मानावयाचे तर स्मशानशांततेबद्दल मृत्यूचेही आभार कां मानू नयेत हें समजणे फार कठीण आहे. सध्याची झालेली ही दुःस्थिति टाळण्यास दे. प्रधान म्हणाले की पूर्ण राजकीय स्वातंत्र्य हीच एक मात्रा आहे. स्वातंत्र्य हें निसर्गदत्त आहे. तें आज मिळवणें कठीण दिसतें म्हणून उद्या तें मिळविता येणार नाही असें कशावरून ? इटलीचे स्वातंत्र्याला कालपर्यंत ' स्वप्नसृष्टि ' म्हणत होते ! पण आज ती स्वप्नसृष्टि खरी झालेली आहे व इटली , तिचें रोम व तिचा आल्प्स हे स्वातंत्र्याच्या निशाणाला आपल्या पवित्र मस्तकावर धारण करून सर्व जगाला स्वातंत्र्यागमाची ललकारी देत आहेत ! तेव्हा

सद्यःस्थितीला टाळण्यास दुसरी तोड नाही . म्हणून पूर्ण राजकीय स्वातंत्र्य पाहिजे आहे ! हें मिळविण्याचें एक दोन उपायही त्यांनी सुचविले की चोहीकडे शिक्षण-वृद्धि करावी. लोकांना राजकीय हक्क समजावून द्यावे; मुसलमान-बंधूनी व सर्व हिंदी लोकांनी एक व्हावें व स्वातंत्र्याशिवाय थांबायचें नाही असा निश्चय करावा . आपण पात्र झालो म्हणजे प्रतिनिधि, स्वातंत्र्य वगैरे देण्याचें अभिवचन इंग्लिशांनी दिलेले आहे वगैरे आशयाचे दे . प्रधान यांचे निबंध वाचन झाल्यावर देशभक्त लोकमान्य शामजी यांचें आभारप्रदर्शक भाषण झालें व ' वंदे मातरम् ' राष्ट्रगीत देशबंधु टागोर - बंगालचे महर्षि टागोर यांचे पणतू - यांनी सुस्वर सुमंगल रीतीने गाइल्यावर सभेचें काम संपविण्यात आलें. ही बातमी हेन् रीकॉटनला कळेल तर त्यांना काय वाटेल ? परमेश्वर त्यांना शांतता देवो !

- ता. २६ ऑक्टोबर १९०६

११. हिंदुस्थानचे गारुडी

लंडन : ता. ५ - १० - १९०६ शनिवारचा दिवस. करमेना म्हणून व्हरायटी ' हिपोड्रोम ' मध्ये गेलो होतो. व्हरायटी थिएटरें आपल्या लोकांना नवीन आहेत म्हणून त्यांची थोडक्यात कल्पना घावी असें वाटतें या थिएटरमध्ये गाणाऱ्यांचे गाणें, नाचणाऱ्यां नाच, खुषमस्कऱ्यां खुषमस्करीपणा, पशुपक्ष्यांचे नाना तऱ्हेचे खेळ, बायसिकलवरचें प्रेक्षणीय काम, तालमी, मनुष्यांचीं सुंदर शरीरें, ट्रॅपीझवरचीं कामें, कुस्त्या, जुजुत्सूचे खेळ, इंग्रजी जादूगार, इत्यादि सर्व गोष्टी पाहावयाला व ऐकावयाला सापडतात. ती एक प्रकारची खिचडीच आहे म्हणावयाची. हिपोड्रोममध्ये गेल्यानंतर एक प्रोग्रॅम विकत घेतला व वाचावयास लागलो तों त्यात ' Indian Fakirs, Hindu Conjurers ' ही अक्षरें दिसली. हे काय करून दाखविणार याबद्दल मोठी उत्सुकता प्राप्त झाली. काही वेळाने ते आले. त्यांचा पोषाक, ती त्यांची पुंगी, डमरू व पोतडी अगदी हिंदुस्थानातल्या प्रमाणे. प्रेक्षकांना त्यांच्या पोषाकात तर नवीनपणा वाटलाच, पण त्यांनी जे खेळ करून दाखविले तेही तेथील लोकांना नवीनच होते. एकंदर ते सर्व खेळ फारच सफाईने केलेले पाहून त्यांना फार कौतुक वाटलें. त्यांनी ज्या टाळ्या वाजविल्या त्यावरून असें मानण्यास जागा आहे. खेळ आपल्या इकडे जे अगदी साधारण आहेत त्यापैकीच होते. त्या गारुडी लोकांनी आपल्यापैकी एकाला एका पेटाऱ्यातएका जाळ्यात घालून नाहिसा केलेला व फिरून त्याच पेटाऱ्यातून मोकळा बाहेर काढलेला पाहून येथल्या लोकांना फार आश्चर्य वाटलें. खेळ सर्वांच्यासमोर व अगदी नजीक करून दाखविले. त्यांच्याकडे कित्येकांचे डोळे लागलेले होते ! कित्येकांच्या बायनाक्युलर्स लागलेल्या होत्या. पण त्यांनी आपलें काम फार हुषारीने व हातचलाखीने केलें. लोक त्यांची करामत पाहून फार खूष झाले व गारोड्यांनाही मॅनेजराकडून बरेच पैसे मिळाले असतील. शेवटी सॅनफ्रान्सिस्कोच्या भूकंपाचा देखावा पाहून घरी आलो व काही वेळाने झोपी गेलो असता एक सुंदरसे स्वप्न पडले; हिंदुस्थानच्या स्टेजवर हिंदु गारुडी मोठे आश्चर्यकारक व साहसाचे खेळ करून दाखवीत आहेत. त्यांच्याकडे दूरदूरच्या राष्ट्रांतील लोकांचे डोळे लागले आहेत. कित्येक छिद्रान्वेषी लोक आपल्या दुर्बिणी लावून बसले आहेत व त्या गारोड्यांचें कोठे बिनसतें इकडे त्यांचे लक्ष गुंतून गेलें आहे. कित्येक हे काय करून दाखविणार अशा विचारात गटांगळ्या खात आहेत. खेळ खेळावयास वंगभंगाने आव्हान केलें आहे. या लोकांनी काँग्रेसरूपाच्या तोंडातून नेहमी धूर काढावा व अग्नीच्या ज्वाला दाखवाव्या; पण यामध्ये प्रेक्षकांना काही विशेष वाटत नव्हतें व याचा परिणामही त्यांच्यावर काही विशेष झाला नाही. बऱ्याचवेळाने त्यांनी स्वदेशीचा खेळ खेळावयास सुरवात केली. सर्व प्रेक्षक बारकाईने पाहू लागले. छिद्रान्वेषी लोक हा खेळ फसणार म्हणून म्हणू लागले. तोंच त्यांची निराशा झाली म्हणून ईतर हसले. हा खेळ तर बहारीने पार पाडला. दुसऱ्या एका खेळाला सुरवात झाली. एका पेटारयात हिंदुस्थान देश दारिद्र्य, प्लेग आपसांतील तंटे, मत्सर, वाईट राज्यव्यवस्था, पारतंत्र्य यांच्या जाळ्यात फसलेला दिसला. त्याला या स्थितीतून सर्वांच्या समक्ष नाहीसा करून फिरून त्याच पेटारयातून बंधरहित व मोकळा करण्याचा विचार त्या हिंदु गारोड्यांचा चालला होता. ते काय करणार इकडे सर्वांचे लक्ष लागून गेलें होतें व सर्व मोठ्या उत्सुकतेने व एकचित्ताने पाहत होते. इतक्यात मी जागा झालो. अरेरे ! कोण वाईट गोष्ट ! केवढी निराशा ! ! काय झालें तें पहावयाला सापडलें नाही. फिरून निजावयाचा विचार केला. डोळे मिटले तों निराळेंच स्वप्न पडलें. ते थोडक्यात असें : ज्या

ज्या हिंदु गारोड्याला म्हणून इंग्लंडच्या स्टेजवर येऊन काम साधून घ्यावयाचें आहे व काही लाभ्यांश मिळावयाचा आहे त्याचा भिक्षा मागून कधीही मतलब साधणें नाही. भिक्षेकरयाला इंग्लंडच्या स्टेजवर जागा नाही. जागा तर नाहीच नाही पण तो उपहासास मात्र पात्र होईल. येथे येणारया गारोड्यांनी हा धडा अवश्य घेतला पाहिजे.

- ता. २ नोव्हेंबर १९०६

१२. याचा अर्थ काय ?

लंडन , ता. २।११।१९०६. लंडनमध्ये पार्लमेंट सभेत अलीकडे हिंदुस्थानच्या प्रश्नावर काही प्रश्नोत्तरे होत असतात. देशभक्त सुरेंद्रबाबूंना इकडून याच अर्थी काही पत्रे गेलेलीं सर्वास माहित आहेतच. त्यापैकी एका पत्रात बंगालची चळवळ जर अशीच नेटाने चालविली व अर्जाची काही भंडोळीं जर इंग्लंडमध्ये पुन्हा आलीं तर विभागणी रद्द करण्याचा प्रधानमंडळाचा हेतु आहे असा अर्थ त्यात ध्वनित केला होता. हे पत्र प्रसिध्द होताच लोअर्ड मोर्लेवर पार्लमेंटमध्ये प्रश्नांचा भडिमार उडाला. विभागणी रद्द होण्याचा काही संभव आहे का ? अशा आशयाच्या प्रश्नांनी त्रासून जाऊन मोर्लेसाहेबांनी असे पुन्हा ओरडून सांगितले की, 'विभागणी कायम झाली आहे. ती कालत्रयीही रद्द होणार नाही !' राजकारस्थानी पुरुषांमध्ये स्पष्ट व सत्य बोलण्याचा दुर्गुण कधीही नसावा. अस्पष्ट, खरेही नाही व खोटेंही नाही, पूर्ण खोटें असले तरी चालेल, पण पूर्ण खरें मात्र केव्हाही नाही असेच बोलणें कारस्थानी लोकांस शोभते. हे तत्त्व मोर्लेसाहेबांना माहित नाही असे नाही. स्पष्ट व सत्य बोलण्याचा दुर्गुण त्यांच्यामध्ये आहे असे म्हणण्याचे धाडस मोर्लेच्या बजेटवरील भाषणानंतर ना.गोखले देखील करू शकणार नाहीत. हिंदुस्थान श्रीमंत होत आहे या वाक्यात मोर्लेच्या बजेटवरील भाषणांचें सर्वस्व आलेलें आहे. आता हिंदुस्थान श्रीमंत होत आहे या वाक्यात सत्याचे दुर्गुणाचा लवलेश तरी आहे काय ? आपलें कारस्थानीपणाचें कर्तव्यपार पाडीत असताना या सत्याच्या दुर्गुणाचा स्पर्शही होऊ नये म्हणून मोर्लेसाहेब यथाशक्ति व यथामति प्रयत्न करीत असतात, परंतु परवा संतापाचे भारात ते स्पष्ट बोलून गेले. विभागणी रद्द होणार नाही असे सांगितल्याने हिंदुस्थानवर काय परिणाम होतील याची ज्याला चांगली कल्पना आहे त्यांना हे स्पष्ट उत्तर ऐकूण फार वाईट वाटले. त्यांना आपला डाव फसल्यासारखा वाटला. गवताची पेंढी दाखवीत दाखवीत गाय कसाईखान्यात जितकी लवकर व सुलभ रीतीने आणता येते तितकी तिला खरी हकीगत सांगून कधीही आणता येणार नाही. शिवाय अशा रीतीने फसवीत, रंजवीत गाय कसाईखान्याकडे आणण्यात एक प्रकारची मजा वाटत असते ती निरळीच ! विभागणी रद्द करतो, आज करतो, उद्या करतो, केव्हातरी करतो, असे सांगत राहिल्याने बंगालच्या गाई पुष्ठावरी पुच्छभार वाहोन वाटेल तिकडे पळत सुटल्या व त्यांच्या भरणारया सभा, त्यांचे होणारे अर्ज, त्यांची पोकळ आवसाने, वेगरेची मजाही बघावयास सापडली. परंतु ही संधी आता व्यर्थ जाईल असे पाहताच इंग्लंडमधील आपल्या जिवलग मित्राचें अंतःकरण तळमळू लागलें आहे. बंगालच्या गाई राजनिष्ठ असल्याने पुन्हा एकदा जमलें तर पहावें म्हणून कालपासून 'फिरून यत्न करून' पाहण्यात येत आहे. काल मि. रेडमंड व लेबर पक्षाच्या एकदोन सभासदांनी मोर्लेला प्रश्न विचारले की, 'विभागणीचे कागद पार्लमेंटपुढे हजर कराल का?' मोर्ले : 'त्या कागदपत्रात काही विशेष माहिती नाही.' प्रश्न - 'पार्लमेंटपुढे आणण्यात विशेष हरकत कोणती ?' उत्तर : 'ते मागे एकदा पार्लमेंटपुढे मांडण्यात आलें होतें. नक्की तारीख मला माहित नाही. मी त्यावेळेस इकडे लक्ष देत नव्हतो.' मोर्लेसाहेबांना हिंदुस्थान विषयी पूर्ण सहानुभूति आहे. त्याबद्दल आपल्यातील जहालात सुद्धा मतभेद नाही. परंतु अशी ही 'पूर्ण सहानुभूति' मोर्लेसाहेब स्टेटसेक्रेटरी झाल्यापासूनच उत्पन्न झाली आहे, हे ऐकून मतभेद नसलेल्यांचा विरस होईल. परंतु याचा उलगडा करणें अगदी सोपें आहे. या जागेवर येण्यापुर्वी मोर्लेचा खिसा व मन रिकामें होतें. जोपर्यंत यांच्या खिशांचे लक्ष हिंदुस्थानाकडे

नव्हर्ते तोपर्यंत यांच्या मनाचेंही लक्ष हिंदुस्थानकडे नव्हर्ते . परंतु पुढे ही जागा मिळाली तेव्हा अर्थातच ही स्थिती पालटली . कोटाचा खिसा जसजसा हिंदुस्थानच्या पगाराने भरत चालला तसतसा मनाचा खिसा हिंदुस्थानच्या सहानुभूतीने भरत चालला ! पार्लमेंटमध्ये काल झालेल्या या प्रश्नांची व उत्तरांची बातमी वाचून एक हिंदी तरुण मला म्हणाला लिबरल गव्हर्नमेंट झाल्यापासून हिंदुस्थानाबद्दल किती चर्चा होऊ लागली पाहिलेत का ? अशात अर्ज करून व सभासदांच्या भेटी घेऊन नेट धरला तर काम फत्ते होईल !' असलें वाक्य म्हणणारे हिंदी तरुण अजून निघताहेत हें खरोखर दुर्भाग्य आहे ! पार्लमेंटमध्ये जर हिंदुस्थान आज काय करतें आहे इकडे इंग्रजांचें लक्ष लागलें असेल तर , तें अर्जांनी नव्हे किंवा तें गोखल्यांच्या भेटींनीही नव्हे. तें लक्ष हिंदुस्थानात ऊद्योन्मुख होऊ घातलेल्या स्वातंत्र्यपक्षाच्या अवसानाने लगलेलें आहे . इंग्रजी पार्लमेंटचें लक्ष आता हिंदुस्थानाकडे पहिल्यानेच लागत आहे अशी दुसरी एक वेडगळ कल्पना आपल्यात प्रचलित आहे . पण आज आहे याहून लाखो पटीने जास्त लक्ष हिंदुस्थानाने एकदा आकर्षिले होतें . १८५७ च्या वण्ट्याचा भंयकर चटका लागताच इंग्लंडच्या पार्लमेंटमध्येच तर काय , पण इंग्लंडच्या प्रत्येक झोपडीत सुद्धा हिंदुस्थानाबद्दल प्रश्नोत्तरें झालेली आहेत!

तसाच वणवा पेटविण्यासाठी दे . दादाभाई नौरोजी हिंदुस्थानात जाणार आहेत म्हणो ! पण त्यांस काँग्रेसच्या अध्यक्षत्वाचा सन्मान तिस-यांदा मिळाला म्हणून येथे एक मेजवानी होणार आहे व त्यात कित्येक एम.पी. पुढाकार घेणार आहेत! हिंदुस्थानच्या राष्ट्रीयसभेचें अध्यक्षस्थान दे . दादाभाईना मिळालें म्हणून इंग्लिशांना इतका आनंद कां बरें झाला असावा? लो. टिळकांची निवड झाली असती तर हिंदुस्थानवासीयांना जितका आनंद व हर्ष झाला असता , तितका दादाभाईची निवडणूक होताच इंग्लिशांना होत आहे याचा अर्थ काय? दे . पांडुरंग महादेव बापट बी . ए . यांनी काही दिवसांपूर्वी हिंदुस्थानास होमरूल पाहिजे आहे अशा आशयाचें एक लहानसें पुस्तक प्रसिद्ध केलें होतें . या त्यांच्या स्वदेशाला 'स्वराज्य' मागण्याच्या अपराधाबद्दल मुंबई युनिव्हर्सिटीने त्यांची 'मंगळदास नथुभाई' स्कॉलरशिप काढून घेतली असल्याची बातमी इकडे झाली आहे . स्वदेशाने गुलामगिरीत पडावें असं म्हणेल त्यासच ही माझी स्कॉलरशिप द्यावी अशी एखादी शर्त मंगळदास नथुभाईंनी स्कॉलरशिप ठेवते वेळेस घातली होती कीं काय? हिंदुस्थानच्या तरुण रक्तात निसर्गानेच पेरलेली स्वातंत्र्यभक्ति आता असला वेडगळ धाक दाखवून मारण्याचे दिवस राहिलेले नाहीत !

- ता. २३ नोव्हेंबर १९०६

१३. क्रांतीचे प्रवाह

लंडन: विश्वनियमानुरूप क्रांति व उत्क्रांति यांचे प्रवाह अखंड व सतत वाहत असतात. कालाच्या उतरणीवरून अकल्पनीय जोराने आपटत कोसळणाऱ्या प्रपातांना क्रांति म्हणतात व समप्रदेशावर वाहत असणाऱ्या नदीप्रमाणे विश्ववृत्तीचे जे प्रगमनात्मक मंदौघ त्यांना उत्क्रांति म्हणतात. क्रांति व उत्क्रांति हीं एकमेकांचीं कार्ये व कारणे होत. क्रांतीतून उत्क्रांति व उत्क्रांतीतून क्रांति उत्पन्न होते. हे उत्क्रांति-क्रांतिचक्र कालचक्राच्या आरंभापासूनच गतिमान झालेले आहे. तत्त्व-क्रांति, धर्मक्रांति, राज्यक्रांति, निरनिराळ्या स्वरूपाने भिन्न भिन्न काली विश्ववृत्ति प्रगमन करित आलेल्या आहेत व पुढेही प्रगमन करित राहतील. साचलेल्या व प्रवाह नसलेल्या डबक्यातील पाणी जसे कुजते त्याचप्रमाणे स्थिरत्व व शिथिलत्व पावलेल्या मनुष्याच्या किंवा राष्ट्रांच्या अंगांतील पाणीही कुजू लागते. हे कुजणे नाहीसे करण्यास त्या साचलेल्या पाण्याचा, त्याची गति अडकवून ठेवणाऱ्या धाऱ्याचा विध्वंस करून, प्रवाह सुरू करावा लागतो. प्रवाह ही विश्वाची निसर्गवृत्ति असल्याने, लवकर किंवा उशिरा, मूळरूपाने किंवा रूपांतराने, पण गति शून्यांना चलन मिळू लागते. ह्या चलनाच्या आरंभाला, निर्बंधाला फोडून बाहेर घुसणाऱ्या ओघाच्या पहिल्या धडकीला, किंवा गतिशून्य मनुष्याच्या व कुजू पाहणाऱ्या राष्ट्रांच्या पायांना बध्द करणाऱ्या शृंखला प्रगतीच्या घणाखाली तुटत असताना ताडकन होणाऱ्या आवाजाला क्रांति असे म्हणतात. व हा प्रतिक्रियेचा विशेष वेग कमी होऊन मूल व सामान्य गति प्राप्त झाली म्हणजे या गतीने होणाऱ्या प्रगमनास उत्क्रांति म्हणतात. जगातील धर्मक्रांति संपून हल्ली धर्माची उत्क्रांति सुरू आहे. परंतु जगाच्या राजकारणाची उत्क्रांति होण्यास शेकडो आपमतलबाचे व अन्यायाचे बंधारे अडथळे करित असल्यामुळे अजून बऱ्याच राज्यक्रांत्या व समाजक्रांत्या अवश्य आहेत. त्या झाल्याशिवाय जगार्चे प्रगमन होणार नाही; व प्रगमन ही विश्ववृत्ति असल्यामुळे ह्या क्रांत्याही झाल्याशिवाय राहणार नाहीत. अशा या प्रगमनात्मक क्रांत्यांपैकी हल्ली किती क्रांत्या सुरू आहेत किंवा सुरू होऊ पाहत आहेत, किती साचलेलीं डबकीं भूकंपाच्या उसळीने आपले बंधारे फोडण्यासाठी धडकी मारीत आहेत किंवा मारण्याच्या तयारीत आहेत व किती राष्ट्रे आपल्या गुलामगिरीच्या साखळदंडावर घाव घालीत किंवा घाव घालण्याची संधि व साधनें जुळवीत आहेत याचा आढावा काढणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे. या महत्त्वाच्या विषयावर मि. हिंडमन या सोशियलिस्ट महनीय विद्वानांचे 'क्रांतीचे प्रवाह' (The Rapids of Revolutions) या नामाभिधानाखाली एक अत्यंत महत्त्वाचे जें भाषण झाले तें आपल्या वाचकांसाठी देत आहे. त्यात हिंदी लोकांना शिकण्याचे धैर्य असल्यास पुष्कळ शिकता येईल.

प्रथमतः मि. हिंडमन यांनी इंग्लंडमधील हल्लीच्या निरनिराळ्या राजकीय पक्षांचे व त्यांच्यातील असलेल्या विरोधांचे विवरण केले. त्यात हिंदुस्थानातील लोकांना रुचण्यासारखे जरी नसले-कारण गुलामांना स्वतंत्र विचार सहसा रुचत नाहीत - तरी शिकण्यासारखे हे होतें की, मि. हिंडमन यांचे मताने लिबरल व कान्झर्व्हटिव्ह या दोन पक्षांत नांवाचे तेवढे भिन्नत्व आहे. बाकी हे दोघेही अनुदार मताचेच आहेत. एक पक्ष जरा भडभड्या स्वभावाचा आहे म्हणून मनातील दुष्ट हेतु तो उघड बोलून दाखवितो. दुसरा पक्ष थोडा कावेबाज असल्यामुळे दुष्ट हेतूंना गोड भाषेत छपवून ठेवतो. पहिला नुसता दुष्ट आहे परंतु दुसरा लिबरल पक्ष हा दुष्ट व विश्वासघातकी आहे. या विश्वासघातकी लोकांचे हाती

इंग्लंडचें राज्यसुत्र येऊन आज एक वर्ष होत आलें आहे . या एका वर्षात त्यांनी कोणतें उदार क्रुत्य केलें आहे ? जीं क्रुत्ये केलीं आहेत तीं कन्झर्व्हेटिवांच्या क्रुत्याहून कोणत्याही रीतीने भिन्न नाहीत . त्यांनी इजिप्तसाठी काय केलें आहे ? हिंदुस्थानासाठी काय केलें आहे ? अन्यायाने व अधम पणाने कोट्यवधि रुपये लुटून आणले जातात, त्यांतील एक दमडी तरी यांनी कमी केली आहे काय ? मग या पक्षाने फ़रक तो काय झाला ? (मि. हिंडमन येथे जरा चुकले असे मला वाटतें लिबरल पक्ष आल्यापासून अगदीच फ़रक झाला नाही हें खोटें आहे . उदाहरणार्थ , मोर्ले घ्या . पुस्तकें विकता विकता पोट भरण्याची पहिली अवस्था व लिबरल पक्ष अधिकारावर येताच हिंदुस्थानच्या पगाराने प्राप्त झालेली अवस्था --मोर्लेची गेल्या वर्षीची मुद्रा व आता वर्षभर हिंदुस्थानच्या पेशाने लालबुंद पडलेली मुद्रा यांत आलेला फ़रक मि. हिंडमनने विसरावयास नको होता .) मि. बाल्फ़र म्हणतात त्याप्रमाणे लिबरल व कान्झर्व्हेटिव्ह हे एकमेकांच्या सोंगांची बतावणी करण्यापुरते तेवढे मात्र भिन्न आहेत . बाकी अधमपणात दोघेही भागीदार आहेत. परंतु इंग्लंडमध्ये हीं दोन्ही डबकीं साचून कुजत चाललीं आहेत हें जरी खरें आहे तरी क्रांतीचा प्रवाह सुरु झाला असल्याचीं चिन्हें स्पष्ट दिसत आहेत . लोकपक्ष बळावत चालला आहे. समता व स्वातंत्र्य यांचा विजय नुसत्या इंग्लंडमध्येच नव्हे-- तर सर्व जगावर व्हावा असें म्हणणारा पक्ष बळावत आहे. रशियामध्ये तर लोकशक्तीच्या आघाताने जुलमाचा बंधारा जवळजवळ फ़ोडलाच आहे. मी ज्यावेळी येथे बोलत आहे त्याच वेळेला रशियामध्ये जुलमी जमीनदारांचे हक्क नाशाबीत ठरून भांडवलवाल्यांवरफ़ जोराचा घाला पडत आहे व लवकरच रशिया-मध्ये क्रांतिपक्षाचा विजय झालेला पाहून न्यायप्रिय लोकांना आनंद झाल्याशिवाय राहणार नाही . क्रांति ही दाबून दबणारी नाही . तिला जितकें दाबावें तितकी ती वर उसळते . प्रगमनाकडे नेणारी असल्याने क्रांति ही पवित्र वृत्ति आहे असे मी समजतो . हा क्रांतीचा प्रवाह म्हाजे जिवंतपणाचें चिन्ह आहे . हा क्रांतीचा प्रवाह हल्ली तर फ़ारच जोराने सुरु झाला आहे . तो या शकाच्या आरंभापासून इतक्या वेगाने धो धो करीत फ़ुगत चाललेला आहे की, त्याच्या अनिवार्य वेगाने पूर्वदिग्भाग आपली झोप सोडून देऊन खडबडून उठू लागला आहे . आशियात राज्यक्रांति सुरु झाली आहे . आता तिला कोणालाही थांबविता यावयाचें नाही . तिला थांबविण्यासाठी जो कोणी तिच्यापुढे उभा राहील त्याला उलथून एखाद्या नजीकच्या खडकावर छिन्नभिन्न करून टाकून आपला मार्ग साफ़ करून हा क्रांति-प्रवाह आपल्या अनुकूल वेगाने असाच धावत जाणार! कोणीही आपल्या गर्वाने फ़ुगून त्याला अडथळा करू नये . कारण तें गर्वाचें फ़ुगणें या एशियाच्या राज्य- क्रांतीपुढे चेंडूप्रमाणे चिरडून जाईल . हें मी नूसत्या अजमासाने सांगत नाही . हें जपानच्या आधारावर सांगत आहे. ह्या भातखाऊ बुटक्या राष्ट्राने मांसखाऊ व अगडबंब रशियाला चीत केला. तो या राज्यक्रांतीच्या जोरावर होय. ह्या राज्य- क्रांतीच्या प्रवाहाला थांबवून धरण्यासाठी हा टीचभर रशिया वाटेत आला मात्र, तोंच त्याला एखाद्या गवताच्या काडीपेक्षाही यःकश्चित समजून ह्या प्रचंड ओगाने उलथून दूर झुगारून दिलें; इतका दूर की, पुन्हा त्या प्रवाहाचे आड येण्यासाठी तो पुढे सरू म्हणले तर त्याला तोंड नाही! जपानातून निघून तो प्रवाह आता चीनमध्ये शिरत आहे-नव्हे शिरला आहे. मला खात्रीने असें माहीत झालें आहे की, चीनमध्ये भयंकर जागृति उत्पन्न झाली आहे . चीनमध्ये शिक्षण, राजकारण, सामर्थ्य व स्वदेशाभिमान यांचा प्रसार अत्यंत त्वरेने होत आहे व चीनच्या जागृतीचा परिणाम सर्व जगावर झाल्याशिवाय राहणार नाही. परंतु राज्यक्रांतीच्या हा एकच प्रवाह आहे असें नाही. चीनमध्ये स्वातंत्र्य थोड्याबहुत प्रमाणाने कायम होतें व म्हणून तेथे जागृति व क्रांति करणारा प्रवाह कितीही जोराने असला तथापि तो परतंत्रांना

स्वतंत्र्यार्थं चेतना देणा-या प्रवाहापेक्षा कमी जोराचाच असला पाहिजे. परंतु सुदैवाने एशियामध्ये परतंत्रांना स्वतंत्र करण्याची शक्ति धारण करणारा असा एक राज्यक्रांतीचा प्रचंड प्रवाह सुरु झाला आहे. हा प्रवाह म्हणजे हिंदुस्थानची जागृति होय. अनंत यातनांनी बधिर झालेल्या हिंदुस्थान देशात अखेर चेतना उत्पन्न झाली आहे. स्वस्वातंत्र्यासाठी सामर्थ्य आणावयाचे त्याचे प्रयत्न सुरु झाले आहेत. असले स्वातंत्र्यगामी प्रयत्न आपल्या सोशियलिस्ट लोकांना सदोदित वंदनीय असलेच पाहिजेत. हिंदुस्थान स्वतंत्र झाले तर आपली कोणतीही हानि होणार नाही, इतकेंच नव्हे, तर आपल्या व्यापाराची त्या योगाने वृद्धिच होईल. दुकान्दाराला गि-हाइकांच्या श्रीमंतीतच फायदा आहे. आपण हिंदुस्थानच्या ह्या स्वातंत्र्याच्या प्रयत्नांना साह्य केलेच पाहिजे. कारण भूतदया हा मनुष्यत्वाच विशेष धर्म आहे. हिंदुस्थानची राष्ट्रीय सभा आता डिसेंबरमध्ये भरणार आहे. तिच्या प्रयत्नांना आपली सहानुभूति असलीच पाहिजे. इतकेंच नव्हे तर या प्रचंड सभेला आम्ही अशी विनंती करतो की, हिंदुस्थानचे लोक स्वतंत्र्यसंपादनासाठी राज्यक्रांति करण्यास उठताच त्यांना शक्य ती मदत व पूर्ण सहानुभूति देऊ अशी इच्छा आपण मजबरोबर प्रदर्शित करावी. (येथे त्या प्रचंड सभेत टाळ्यांचा कडकडाट सुरु झाला.) व मी अशी आशा धरतो की, हे तुम्ही दिलेले वचन कधीही विसरणार नाही. एशियाचें भाग्य एशियाच्या प्रयत्नाने व एशियानेच उद्यास आणावें ही अभूतपूर्व गोष्ट घडवून आणण्यासाठीच क्रांतीचे प्रवाह एशियामध्ये कसे सुरु झाले आहेत हे मी आपणांस सांगितले. फ्रान्स व जर्मनी येथेही राज्यक्रांतीचे नसले तरी समाजक्रांतीचे प्रवाह इंग्लंड - प्रमाणेच वाहत आहेत. हजारो मजूरदारांनी काबाडकष्ट करुनही उपाशी मरावें, मूठभर आळशी लोकांनी सर्व संपत्तीचा उपभोग घ्यावा ही अन्यायमूलक पद्धति जितक्या लवकर बदलेल तितकी बदलली पाहिजे. सामाजिक अर्थशास्त्र सुधारणें हे आपलें मुख्य कर्तव्य आहे. अमेरिकेतही उपाशी मरणारे लोक इंग्लंडप्रमाणेच लक्षावधि आहेत. तेव्हा राजा असला काय किंवा प्रेसिडेंट असला काय, लोक-स्थिति जर इतकी भयंकर असेल, तर तेंथे क्रांति झालीच पाहिजे व म्हणूनच हे क्रांतीचे निरनिराळे प्रवाह सर्व जगभर सुरु झाले आहेत. इंग्लंड, फ्रान्स, रशिया, अमेरिका, चीन, जपान, इराण, हिंदुस्थान इत्यादि सर्व पृथ्वीवर निरनिराळ्या स्वरूपाने पण एकाच हेतूसाठी क्रांतीचे प्रचंड प्रवाह सुरु आहेत. आणि तो एकच हेतु कोणता? तो एकच हेतु मानवी प्रगमन हा होय. या एकाच उद्दात हेतूसाठी होणार-या क्रांत्या कोणत्याही भागात झाल्या तथापि त्या सर्वांना अभिनंदनीय असल्या पाहिजेत ! अशा आशयाचें भाषण करुन मि. हिंडमन हे टाळ्यांच्या व स्तुतिनादाच्या घोषात खाली बसले.

हिंदुस्थाना ! हे भाषण तू सारग्रहणचिकित्सेने वाच. सावधगिरीने वाच. नाही तर कॉन्झर्व्हेटिव्ह व लिबरल यांच्या कडेवर बसून आपली उन्नति करुन घेण्याची मूर्ख आशा धरुन तू जसे आजपर्यंत दिवस घालविलेस, तसेच आता सोशि-यालिस्ट व हिंडमन यांनी मला कडेवर घ्यावें असा खुळा हट्ट धरण्यात बाकीचे दिवस खर्चू लागशील ; लोकांच्या -ते कितीही गोड बोलले व सज्जनतायुक्त असले तरी -लोकांच्या कडेवर बसून तुला चालता येण्याचें शिक्षण संपादन करता येणार नाही. हिंडमन असे बोलले म्हणून हुरळून जाऊ नकोस. हिंडमनच काय, पण तू कर्तबगारी करुन दाखविलीस तर सर्व जग असे बोलेल, हे तुझ्या कर्तबगारीवर अव - लंबून आहे. हिंडमन किंवा कोणीही महात्मा जर खरी सहानुभूति दाखवित असेल तर ती साभार स्वीकार ! सहानुभूति स्वीकार, पण मागू नकोस ! सन्माननीय आमंत्रण आल्यास जेवावयास जा, परंतु आगंतुकी मात्र करू नकोस. स्वतः कर्तबगारी करुन अन्न संपादन कर. परमेश्वराने तुला भारतभूसारखी शेती दिली आहे. त्या विस्तीर्ण शेतीला गंगा

,यमुना ,गोदावरी ,कावेरी ,सिंधु व ब्रम्हपुत्रा हे अखंड कालवे देवाने तयार करून ठेवले आहेत .ह्या दिव्य शेतीत ह्या अखंड कालव्यांच्या पाण्याने तुझ्या पूर्वजांनी धान्यच नव्हे तर प्रत्यक्ष सोने पिकविले आहे ! परंतु देवाने या शेतीच्या करारात एक शर्त घातली आहे; ती ही की, ही शेती तूच नांगरली पाहिजेस. तूच ही शेती करशील तर हीत सोने पिकले . परंतु दुस-याचा नांगर हिच्यावर फिरला की, हीत प्लेग पिकेल, दुष्काळ पिकेल, पारतंत्र्य पिकेल! मग हा नांगर बाल्फरचा असो किंवा मोर्लेचा असो. ही देवाची शर्त तू पाळलीस की हिंदुस्थाना, पुढच्या हंगामात तुझ्या या दिव्य शेतात पाऊस पडो किंवा न पडो , कोहिनूर पिकतील , मयुरासने पिकतील , कालिदास पिकतील, शिवाजी पिकतील!

आत्मैव ह्यात्मनो बंधुः।

- ता. २०/१२/१९०६

१४. इंग्लंडातील स्त्रिया व हिंदुस्थानातील पुरुष

लंडन: राजकीय स्वातंत्र्य असले म्हणजे मानवी शक्तीची विकासने कशी होऊ लागतात, एक विकसन हे दुस-या विकासनाचे कसे प्रवर्तक होते व व्यक्ति, राष्ट्र व मनुष्यजाति ही अभ्युन्नतीकडे कशी चढू लागतात याचे अगदी ताजे उदाहरण म्हटले म्हणजे इंग्लंडमधली सध्या चालू असलेली स्त्रीस्वातंत्र्याची चळवळ होय. प्रथम इंग्लंडला अप्रतिहत पारतंत्र्य आले. तेथून रोमन साम्राज्याच्या नाशकाली सुटका होऊन ते अप्रतिहत राजसत्तेखाली स्वतंत्र झाले. पुढे राजसत्तेचे अप्रतिहतत्व जाऊन तीवर सरदारांचा वचक बसला. नंतर लोकपक्ष आत घुसला व व्यापारीवर्गानेही राजकारणात आपला हक्क शाबीत केला व आता पुरुषांचे राजकीय स्वातंत्र्य स्थापित झालेले पाहून स्त्रीवर्गाने आपला त्यात असलेला हिस्सा संपादन करण्यास कंबर कसली आहे. ह्या त्यांच्या चळवळीपासून अनेक गोष्टी शिकण्यासारख्या असल्याने त्याविषयी थोडीशी संगतवार माहिती आज धाडीत आहे. स्त्रीस्वातंत्र्याची ही चळवळ सुमारे पन्नास वर् वर्षांपासूनच सुरु आहे. राजकीय भविष्यवेत्ता मॅझिनी याने शेवटी शेवटी हे स्पष्ट रीतीने सांगितले होते की, पुढील शतकात स्त्रीजाति आपले राजकीय हक्क स्थापित केल्यावाचून राहणार नाही. इंग्लंडमध्ये ही चळवळ जरी पन्नास वर्षांपासून सुरु आहे, तरी त्या वेळेस तिच्याकडे कोणाचेही लक्ष गेले नव्हते. त्या वेळच्या काही उदार पुरुषांनी या चळवळीला अनुमत दिले होते; परंतु स्त्रीजातीला राजकीय व्यवहारात हिस्सा मिळविण्यास काही शतके उलटावीं लागतील अशीच सर्वत्र समज होती. पार्लमेंटचा ताबा ज्यांच्या हाती होता त्यांनी या चळवळीकडे ऊपहासपूर्वक दुर्लक्ष केलेले होते. परंतु या दुर्लक्षाला न जुमानता त्या वेळच्या काही पुढारी स्त्रियांनी ही चळवळ तशीच पुढे चालू ठेवली. त्यांचा असा अजमास होता की, या चळवळीबद्दल जनसमाजास माहिती दिली व त्यांच्या सहानुभूतीने पार्लमेंटच्या सभासदांकडे अर्ज केले व निवडणुकीच्या वेळेस विनंतीपत्रे काढली की, आपल्यास लवकरच मत-दारीचा व पार्लमेंटमध्ये बसण्याचा हक्क मिळेल. या समजुतीप्रमाणे त्यांनी ही चळवळ चालू ठेवली. काही दिवसांनी या चळवळीला व्यावहारिक स्वरूप देण्यासाठी स्त्रियांनी निरनिराळ्या ठिकाणी व्याख्यानमाला सुरु केल्या. मासिक पुस्तकांत लेख येऊ लागले व वर्तमानपत्रांतून चर्चा होऊ लागल्या. स्त्रिवर्गामध्ये दिवसेंदिवस पार्लमेंटमध्ये निवडून येण्याचा हक्क आपणांस मिळावा याबद्दल जोर-दार व द्रुढ निश्चयाची ईच्छा बळावत चालली : परंतु या चळवळीस प्रत्यक्ष अमलात आणण्याची उचल कोणत्याच पक्षाकडून होईना. स्त्रियांना शिक्षण कमी आहे, त्यांना शिपाईगिरी करता येणार नाही, इतकेच राजकीय हक्क संभाळण्याचे बुद्धिसामर्थ्यही निसर्गतःच कमी आहे वगैरे मुद्द्यांवर पुरुषवर्गापेकी कोणीही त्यांची दाद घेत नाही, इतकेच नव्हे तर ह्या पुरुषवर्गाच्या कोट्या खरयाच आहेत असे समजून कित्येक स्त्रीपक्षीय पुढारी स्त्रियाही या अडचणी कशा दुर कराव्यात ह्या विचारात गढून गेल्या ! परंतु लवकरच त्यांच्या ध्यानात असे आले की जुलमी लोकांची ही शिळी विधाने सर्वथेव खोटी आहेत. स्वतःच्या हातातील सत्ता सोडून देण्यास जुलमी मनुष्य तयार होणार आहे ? व ती आपली सत्ताप्रियता छपवून ठेवण्यासाठी स्त्रिया ती सत्ता चालविण्यास योग्य नाहीत ही सबब आजच पुढे आली आहे की काय ? अमेरिका राजसत्ता हिसकून घेईतोपर्यंत ती अशिक्षित व राजधुरा धरण्यास असमर्थ आहे म्हणून जुलमी राजे म्हणत नव्हते काय ? ईटा-लिला स्वातंत्र्य संभाळण्याची अक्कल नाही म्हणून आम्ही तेथे राज्य करतो, हे ऑस्ट्रेलिया शेवटपर्यंत म्हणत

नव्हता काय? खुद्द इंग्लंडमध्ये मजुरदारांना पार्लमेंट मध्ये निवडून येण्याचे आधीचे दिवशी, ते त्या हक्कास पात्र झाले म्हणजे आम्ही ते हक्क खुषीने देऊ; परंतु आज ते अपात्र आहेत म्हणून त्यांस हक्क देऊ नये असें जुलमी बोलले नाहीत काय? तेव्हा आपण पात्र आहोत किंवा अपात्र आहोत हे आपल्या दात्यावर, मजामारणा-या जुलमी लोकांच्या म्हणण्यावर ठरविणे हे केव्हाही ईष्ट नसून ते आपण स्वतःच ठरविले पाहीजे असें स्त्रियांनी ओळखले. त्यांनी इंग्लंडमधील स्त्रीसमाजाचे सूक्ष्म अवलोकन केले व त्यांच्या लक्षात आले की, स्त्रीवर्ग पार्लमेंटमध्ये निवडून येण्याचा हक्क मिळविण्यास पूर्ण योग्य आहे. इतकेच नव्हे तर स्त्रियांचे असामर्थाविषयी जो बभ्रा करण्यात येतो त्याचे मुख्य कारण हे राजकीय पारतंत्र्यच आहे. राजकीय स्वातंत्र्य मिळाल्याशिवाय आपले दुर्बलता व अशिक्षितता जाणार नाही व हे जुलमी लोक तर म्हणतात की ती दुर्बलता व अशिक्षितता नाहीशी झाल्याशिवाय आम्ही तुम्हांला राजकीय स्वातंत्र्य देणार नाही ! पाण्यात अतुरल्याशिवाय आम्हांस पोहता येणार नाही व हे जुलमी सत्ताधीश म्हणतात की, पोहता आल्याशिवाय आम्ही तुम्हांला पाण्यात उतरू देणार नाही ! उतरू देणार नाही ? आम्ही उतरणार ! आम्ही स्वातंत्र्य मिळ-विणार ! स्त्रियांचे पुढार्यानी असा निश्चय केला व तो जाहीर केला. हे पाहताच मग पुरुषमंडळात काही स्त्रीमित्र उत्पन्न झाले व त्यांनी सांगितले की, स्त्रियांना पार्लमेंटात हक्क मिळावा हा तुमचा उद्देश स्तुत्य आहे. त्याबद्दल तुमच्या चळवळीस आमची पूर्ण सहानुभूति व मदत आहे. परंतु तुमची ही चळवळ कायदेशीर स्त्रियांना शोभेल अशी असावी. हे उपदेश त्या वेळच्या स्त्रीपुढार्यांना मानवला व त्यांनी कायदेशीर पद्धतीने भांडण्यास आरंभ केला. कायदेशीर पद्धतीने म्हणजे पुरुषांनी केलेल्या कायद्या अनुसरून! ह्या कायदेशीर पद्धतीमध्ये एक महत्वाच मुद्दा पुष्कळ विसरत. जेव्हा दोन पक्षांमध्ये स्वामित्वाबद्दल वाद उत्पन्न होतो तेव्हा वास्तविक रीत्या प्रत्येक पक्षाने आपल्या विजयाला योग्य त्याच हालचाली केल्या पाहिजेत. परंतु सत्ताधीश स्वतंत्र होऊ पाहण-या गुलामांना सांगतात की तुम्ही सांगितलेल्याच हालचाली करून सुटायचा प्रयत्न करा ! पण कायदेशीर रीतीने चळवळ करा ! दोन पहिलवानांची कुस्ती चालली असता त्यातील एक दुस-यास सांगतो की, मला पाडण्याच्या उद्देशाला मझी पूर्ण सहानुभूती आहे. पण तू मला सांगतो तेच पेच मारीत रहा. अर्थात ज्या पेचांवरच्या तोडी आपल्याला माहीत आहेत तेच पेच प्रतिपक्षाने आपल्याला मारावे असा त्याचा अर्थ असतो. प्रत्येक व्यक्तीला किंवा राष्ट्राला काही काळाने पारतंत्र्याचा तिटकारा येऊ लागतो व ज्या जुलमी राक्षसाने आपणांस परवश केलेले असेल त्याच्या हातून सुटण्याचा प्रयत्न करण्यास ते गुलामगिरीत पिचणारे लोक सिध्द होतात. जुलमी लोक गुलामांची ही सिध्दता आता काहीही केल्याने ढिली होत नाही असें पाहून मग तिचा जोर भलत्याच मार्गात फुकट दडवण्यासाठी ही कायदेशीर चळवळीची तोड काढतात ! कायदे कोणी केलेले असतात ? जुलमी लोकांनी आपल्या संरक्षणासाठी व आपले जुलूम अव्याहत राहण्यासाठीच ते कायदे केलेले असतात. असल्या कायद्यांच्या शिरस्त्याने जोपर्यंत एखादा गुलाम चालतो तोपर्यंत त्याची गुलामगिरी कशी सुटणार ? गुलामाची गुलामगिरी कायम राहावी म्हणूनच त्याच्यावर काय-द्याची ही बेडी चढवलेली असते. ही बेडी कायम ठेवून तू पाहीजे तर गुलामगिरी सोड हे म्हणणे लबाडीचे असते. गुलामगिरी म्हणजेच दुसरयाच्या कायद्यांनी बध्द होणे व तो कायदा कायम ठेवणे म्हणजेच गुलामगिरी कायम ठेवणे ! अशा परिस्थितीत कायदेशीर पद्धतीने गुलामगिरी घालविणे या वाक्याचा आत्मनाशा-पेक्षा दुसरा कोणताच अर्थ होणे शक्य नाही. पौराणिक भाषेच्या गोष्टीत बोला-वयाचे असल्यास, पारतंत्र्य-राक्षसाचे मरण त्याच्या कायद्याचे पुस्तकात असते जोपर्यंत त्याची कायद्याची

पुस्तकें शाब्द आहेत,तोपर्यंत तो कधीही मरणार नाही. आपल्याला कोणी मारण्याला आले तर त्यास तो मोठा वीरतेचा आव घालून सांगतो की,मानवा,मी लढण्यास सिध्द आहे. परंतु तू एक अट पाळली पाहिजेस. ती हीच की, मी मेल्याशिवाय तू माझ्या या कायद्याच्या पुस्तकांचा नाश करू नकोस. गरीब बिचारा मानव ! त्याला यातील खोल अर्थ कळत नसतो या अटीत काहीच नाही असे वादून तो मानव त्या कायद्याच्या पुस्तकास जपण्या- विषयी वचन देतो. आपणास मारल्याशिवाय आपल्या कायद्यांच्या पुस्तकांचा हा नाश करीत नाही व कायद्याचे पुस्तकात आपले मरण असल्यामुळे त्यांचा नाश झाल्याशिवाय आपण मरणार नाही असे जाणून पारतंत्र्य-राक्षस मनामध्ये हसत हसत पण बाहेरून मोठ्या काळजीची मुद्रा धारण करून लढाईस सिद्ध होतो. त्या सबल राक्षसावर तो दुर्बल मानव आघातावर आघात करतो. राक्षसही केव्हा केव्हा मोठी जखम झाल्याचें ढोंग करतो. हे पाहताच आणखी आशेने तो दुर्बल मानव आणखी निकराचा हल्ला करतो. परंतु राक्षस मरत नाही. त्याच्या त्या कायद्याच्या पुस्तकाच्या मर्मस्थळी एक घाव घालून जें काम व्हावयाचें तें त्याच्या शरीरावर अनंत घाव घालूनही होत नाही. दुर्बल मानव दमून जाऊन किंवा राक्षसाची एखादी थप्पड लागून मरूनही जातो. तरी राक्षस जिवंतच्या जिवंत पारतंत्र्य-राक्षसाने या कायदेशीर चळवळीच्या अटींच्या युक्तीने आजपर्यंत जरी पुष्कळ कुस्त्या मारल्या आहेत, तरी केव्हा केव्हा त्याच्याहून वस्ताद गडयांची त्याच्या कायद्याच्या मर्मस्थळी घाव लागताच त्याने यःपलायही केले आहे. इटली मध्ये मॅझिनीने या राक्षसाची ही खुबी ओळखली व त्यांचे ज्यात मरण आहे त्या कायद्याचे पुस्तकालाच आग लावली ! नेदर्लंडने तेंच केले. श्रीशिवछत्रपतींनी तेंच केले व तेंच मर्म जाणून इंग्लंडमधील स्त्रियांच्या तरुण पुढार्यांनी ह्या कायद्याच्या पुस्तकाला नुकतीच आग लावून दिली. काही दिवसांपूर्वी त्यांनी असा निश्चय केला की पुरुषांनी केलेल्या कायद्यांना जोपर्यंत आम्ही मान देत आहोत तोपर्यंत स्त्रियांची चळवळ यशस्वी होणार नाही. तेव्हा प्रथमतः हे कायदे जुमानावयाचे नाहीत; कायदे मोडताच पुरुष बळाचा उपयोग करणार, तेव्हा बलाचा प्रतिकारी बलानेच करावयाचा असा निश्चय करून तरुण सुशिक्षित स्त्रियांची एक टोळी तयार झाली. गेल्या निवडणुकीचे वेळी शेकडो उमेदवारांकडून स्त्रियांना पार्लमेंटची हक्क देण्याचें वचन घेऊन त्यांना निवडून दिले. परंतु दिलेले वचन मोडण्यास वेळी किती लागणार ! त्या निवडून आलेल्या पार्लमेंटच्या सभासदांनी स्त्रियांचे वतीने काहीही खटपट केली नाही हे पाहताच स्त्रीवर्गात भयंकर क्षोभ माजला. परंतु त्यांत दोन पक्ष झाले. एक नेभळा व दुसरा जहाल. नेभळ्या पक्षात म्हातार्या जुन्या पुढारणी आहेत, परंतु जहाल पक्षात सर्व तरुण स्त्रिया आहेत. पहिल्यांचे मताने सभा भरवून 'पुनः अर्ज' करावे असे ठरले. परंतु या जहाल पक्षाने असा निश्चय केला की, आता या 'पुनः अर्ज'च्या शिब्या पध्दतीला झुगारून भाग पडत आहे. आर्जाचा काळ संपला. आता प्रतिकाराचा काळ आला आहे असे ठरवून प्रतिकार कसा करावयाचा याचा विचार चालला, तेव्हा या जहालपक्षातही दोन भेद झाले. एक रडक्या प्रतिकाराचे किंवा अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचे passive resistance चे अभिमानी व दुसरे लढाऊ प्रतिकाराचे किंवा प्रत्यक्ष प्रतिकाराचे अभिमानी. प्रतिकार म्हटला की तो रडून कधीही करता यावयाचा नाही. अप्रत्यक्ष प्रतिकाराला प्रत्यक्ष प्रतिकाराचा पाठिंबा असल्याशिवाय नेभळ्या पक्षाहून जास्त यश कधीही येणार नाही हे ओळखण्याइतक्या इंग्लंडच्या स्त्रिया इतिहास शून्य नसल्याने हल्ली या लढाऊ प्रतिकाराच्या पक्षात बहुतेक तरुण स्त्रि मिसळल्या आहेत. काही दिवसांपूर्वी त्या पोलिसांशी धक्काबुक्की करीत पाली मध्ये घुसल्या व आत शिरून पार्लमेंटचें काम चालले असता एकदम आपली एक सभा भरवू लागल्या ! 'स्त्रियांस स्वातंत्र्य द्या' ! म्हणून निशाण फडकले व

व्याख्यानास आरंभ झाला ! तेव्हा अर्थात पकडापकड होऊन त्यांस बाहेर घाल गेलें. पुढे कोर्टात चौकशी चालली तेव्हा कोर्टाच्या प्रश्नांस स्त्रियांकडून उत्तरें दिलीं जात की तुम्हांला आम्ही उत्तरें देत नाही. कारण तुम्हांला स्त्रियांचें मत न घेता न्यायासनावर बसविलेलें आहे! कायदा कां मोडला या प्रश्नास उत्तर की तो कायदाच नव्हता. त्यास पुरुषांनी स्त्रियांची संमति घेतल्याशिवाय का बनविला आहे. पुढे त्यांस शिक्षा झाल्या . एक महिन्याने सर्वांची सुटका होताच पुन्हा मारामारीस आरंभ ! ट्रायब्यूनच्या ऑफिसात एक सभा भरली व तेथे एका नेभळ्या पक्षातील स्त्रीचें भाषण झालें. तिने पार्लमेंटमध्ये स्त्रियांनी केले प्रकाराला नाक मुरडलें न मुरडलें तोंच एक स्त्री ऊभी राहिली व म्हणाली 'आज पन्नास वर्षे तुम्ही 'सभ्य स्त्रियां' सारखें वर्तन करून काय दिवे लावलेत ? कोणता जय मिळविलात ? आजच्या सभेइतके लोक आज ५० वर्षांत तुमच्या एका सभेला तरी आले होते काय ? पार्लमेंटमध्ये आज जी जिवंत चर्चा चालली आहे हें कशाचें फळ आहे ? हें आमच्या लढाऊ प्रतिकाराचें फळ आहे. आम्हीच खर्या खर्या कुलस्त्रिया आहोत, तुम्ही गुलाम स्त्रिया आहात कारण तुम्ही गुलाम गिरीतच सभ्यता मानीत आहात !' थोड्याच दिवसात एका प्रमुख पार्लमेंटच्या मॅम्बरचें व्याख्यान व्हावयाचें होतें. त्या मॅम्बरने पार्लमेंटमध्ये स्त्रियांना निंदात्मक शब्द योजिले होतें. त्याचे व्याख्यानाचे ठिकाणी व्याख्यान सुरु होताच पांचसहा स्त्रिया व्यासपीठावर एकदम चढल्या व त्याच्याबरोबर आपणही व्याख्यान देऊ लागल्या. 'ह्याने पार्लमेंटमध्ये तुमच्या आयाबहिणींना दुःशब्द लावल्याची तुम्हा काही शरम असेल तर ह्यांचें भाषण तुम्ही ऐकू नये.' असा त्यांनीं धुमाकूळ मांडला. तो बोलू लागला की, आपण बोलावयाचें असा उपक्रम सुरु केला. त्याच वेळेस दुसरीकडे जंगी सभा करून त्यात मुख्य अध्यक्ष स्त्रीने असें जाहीर केले की 'आम्ही आता प्रत्यक्ष प्रतिकार करणार आहोत . कोणतीही राज्यक्रांति प्रत्यक्ष प्रतिकाराशिवाय झाली नाही. आम्ही स्पष्ट सांगतो की, अंकाच काय परंतु आमच्याविरुद्ध जाणाऱ्या सर्व पार्लमेंटच्या सभासदांना आम्ही रडावयास लावू आता त्यांनी सावध असावे'. अशा रीतीने जेव्हा ही जिवंत चळवळ सुरु झाली तेव्हा इंग्लंड हलकेंच जागें झालें. डेली न्युज, ट्रायब्यून इत्यादि वजनदार पत्रें सहानुभूतीचे लेख लिहू लागलीं. मिसेस फासेस या प्रसिध्द स्त्रीने स्त्रियांच्या या प्रत्यक्ष प्रतिकारपक्षाविषयी असें म्हटलें आहे की 'यांनी स्वदेश जागा केला'. आज पन्नास वर्षांत जी गडबड झाली नव्हती ती अंकादोन आठवड्यात केली गेली. अंक स्त्री परवा वकृत्वपूर्ण भाषेत म्हणाली की, 'आमच्या या कृत्यांचा महत्त्वाचा उपयोग म्हणजे स्त्रीवर्गाची जागृति हा होय. सर्व देशभर 'आमच्या भगिनी आपल्या हक्कांची चर्चा करू लागतील व दुसरें असें की जुलमी मदांध सत्ताधीशांच्या डोळ्यात हें चरचरीत अंजन गेल्याने ते खडबडून जागे होतील'. हें अंजन घालण्याचें काम किती नेटाने चाललें आहे याचें प्रत्यक्ष उदाहरण काल घडलें. काल संध्याकाळी हाऊस ऑफ कॉमन्सवर दुसरी स्वारी करण्याचा बेत ठरला व सुमारे पन्नास स्त्रिया तेथे जमल्या. कायद्याप्रमाणे पार्लमेंटपासून अंक मैलाचे आत सभेचें काम चाललें असता कोणताही सार्वजनिक जमाव वा गलबला करू नये असे आहे , म्हणून मुद्दाम अगदी पार्लमेंटला खेदून स्त्रियांनी व्यासपीठ उभारलें व दाराकडे उभे राहून व्याख्यान सुरु झालें. पोलिस तेथून जावायास सांगू लागताच लिबरल गव्हर्नमेंटवर शिव्यांचा वर्षाव सुरु झाला. ते देशबुडवे आहेत, विश्वासघातकी आहेत, अधम आहेत, खोटीं वचनें देणारे आहेत, असा अंकच गलका सुरु झाला ! कसची पार्लमेंट, कसचें काय ! शेकडो स्त्रिया भराभर जमल्या व पार्लमेंटवर तुटून पडल्या ! पार्लमेंटचीं व्दारें बंद केलीं गेलीं असें पाहताच मारामारीस सुरुवात झाली. अंक व्याख्यात्री पोलिसाने धरून नेताच दुसरी पुढे येऊन उभी राहिली. तिला धरताच तिसरीने व्यासपीठावर उडी घेतली ! अंक

बाई आपलें तान्हें मूल घेऊन उभी राहिली व म्हणाली यापुढे आम्ही सर्वजणी आमची तान्हीं मुलें घेऊन येथे येऊ व मग आम्हांस तुम्ही धक्के मारा ! पुरुषांना वाढविण्यास स्त्रियांस काय कष्ट होतात हें जगताला दिसून येईल ! पकडलेल्या स्त्रियांत बॅरिस्टर झालेल्या स्त्रिया प्रमुख आहेत ! ह्या स्वतःच्या बापाच्या , भावाच्या किंवा पतीच्याही अन्यायी परवशतेला न जुमानणाऱ्या इंग्लंडच्या स्त्रिया स्वदेशावर जर परक्यांचे राज्य असतं तर काय करत्या -काय न करत्या ! इंग्लंडच्या स्त्रिया व हिंदुस्थानचे पुरुष ! हिंदुस्थाना , तुझ्या विमल यशाला आम्ही कलंकभूत झालो आहोत ! त्यापेक्षा तुझें निसंतान कां झालें नाही !

-ता. ४ जानेवारी १९०७

१५. वर्षारंभ

लंडन : ख्रिस्तमसचा सण संपून युरोपमध्ये नवीन वर्ष सुरु झाले. आपल्या इकडे दिवाळीच्या सुमारास व्यापारी लोक आपापला आढावा काढून व नफ्या- तोट्याचा अंदाज घेऊन नंतर ज्याप्रमाणे नवीन प्रपंच सुरु करतात , त्याप्रमाणे इकडील व्यापाऱ्यांनी आपापल्या धंद्याचे वार्षिक रिपोर्ट तपासून नवीन वर्षी कशा धोरणाने चालावयाचे हे नुकतेच ठरविले आहे. व्यक्तिविषयक धोरण कसे ठेवावयाचे हे खाजगी व्यापाऱ्यांनी ठरविले व राष्ट्रविषयक धोरण या नवीन वर्षात कसे ठेवावयाचे हे राष्ट्रीय व्यापाऱ्यांनी ठरविले. वर्षारंभ होताच प्रत्येक सार्वजनिक संस्थेमध्ये सभासदांची मंडळं जमली व आपल्या संस्थेच्या भावी उत्कर्षासाठी काय केले पाहिजे याचा विचार करण्यात आला. युरोपच्या वर्षारंभाला निरनिराळ्या संस्थांची व राष्ट्रांची अंदाजपत्रके प्रसिध्द झाली. फ्रान्समध्ये पोपच्या अधिकारासंबंधी बरीच खडाजंगी उडालेली आहे. त्या तंट्यात फ्रान्सच्या राजमंडळाला धक्का बसतो की काय याची फार भीति वाटत होती; परंतु आता तशी भीति वाटण्याचे काही ऐक कारण नाही अशी वार्ता आलेली आहे. जर्मनीमध्ये पार्लमेंट सभेला केसरने किंचित उद्दामपणाने एकदम खलास केल्याचे ऐकल्यावरून सर्व युरोपभर जनभोक्ष झालेला होता. परंतु आता नवीन निवडणुकीस आरंभ झाल्याने वातावरण शांत होत चालले आहे. इटलीमध्ये यंदा अखेर समाधानाचा व प्रगतीचा वारा वाहू लागला हे ऐकून कोणास आनंद होणार नाही ? महाभाग मॅझिनीच्या लेखणीने व धनुर्धर ग्यारिबॉल्डीच्या तरवारीने इटलीच्या 'वसुंधरेला स्वातंत्र्याचा सुंदर रत्नमंडित हार' घालून तिला धन्यता दिली. परंतु त्या स्वातंत्र्यप्राप्तीसाठी जे भयंकर दिव्य करावे लागले त्यायोगाने इटलीची तनुलतिका फार क्षीण झालेली होती. परंतु जिच्या हाती स्वातंत्र्याची संजीवनी लागली आहे त्या इटलीच्या भूमीला क्षीणता किती दिवस त्रास देऊ शकणार ? इटलीच्या यंदाच्या रिपोर्टवरून तेथील लोकांची प्रगति झपाट्याने होऊ लागल्याचे ऐकून सर्व प्रमुदित झाले आहेत. इटलीचा खजिना भरू लागला आहे. इटलीचा जोम वाढू लागला आहे व इटलीचा देह सबल होत चाललेला आहे. स्वातंत्र्याचा हार इटलीच्या कंठात पडल्यास तो तिला सोसेल की नाही याबद्दल नुक्तीच-वाळीस वर्षापूर्वी-चर्चा सुरु होती ! स्वातंत्र्याचा हार हा सुवर्णरत्नमौक्तिकांनी खचलेला असल्याने तो तोलण्यास जड असतो यात काही शंका नाही; परंतु त्या हारामध्ये ईश्वरी कृपेने असा ऐक गुण आहे की त्याचा स्पर्श होताच तो तोलण्याची शक्ति यावी. हा त्या स्वातंत्र्याच्या हाराचा गुण फार थोड्या धन्वंतर्यांना माहीत असतो. ग्यारिबॉल्डीलाही तो माहीत होता व मॅझिनीलाही तो माहीत होता. त्यांना पूर्णपणे माहीत होता म्हणूनच त्यांनी सर्व जग साशंक असताही तो स्वातंत्र्याचा रत्नखचित कंठा भूदेवीच्या कंठामध्ये घातला व तिला अक्षय्य सालंकृतता दिली. स्वातंत्र्यमालेने जिची तनु विभुषित झालेली आहे त्या इटलीचा सदोदित उत्कर्ष असो! इटली, फ्रान्स, जर्मनी ह्या राष्ट्रांप्रमाणेच इंग्लंडमध्येही या वर्षाची अंदाजपत्रके प्रसिध्द होत आहेत. गेल्या आठवड्यात चंडास हॉलमध्ये मि. हिंडमन याचे 'नूतन वर्ष' या विषयावर जे एक महत्त्वाचे भाषण झाले त्या भाषणात त्यांनी इंग्लंडमधल्या राजकीय वातावरणात काय हालचाली होतील याचे सुरेख विवेचन केले. त्या भाषणात हिंडमन म्हणाले की, यंदा हिंदुस्थानच्या क्रांतीला फार महत्त्व आलेले आहे. त्या विस्तीर्ण व प्रथित भूमीला स्वातंत्र्यसंपादनार्थ जे युध्द करावे लागत आहे त्याच्या निकालाकडे सर्वांचे डोळे लागले आहेत. हिंदुस्थानाबद्दल हिंडमनने हा जो उल्लेख केला

त्याबद्दल एका हिंदी गृहस्थाने त्यांचे आभार मानल्यावर ते पुन्हा म्हणाले, 'सुमारे २५ वर्षांपूर्वी जे जे हिंदी तरुण येत ते ते मला म्हणत की, हिंदुस्थानाविषयी तुमचीं मतं फ़ारच कडक आहेत. इतकी कडकी आम्हांस सोसत नाही. परंतु हल्ली येणारे हिंदी तरुण पाहून मला माझीच मतं फ़ार नेमस्त आहेत असें वाटू लागतं. तुमच्या देशात हा सतेज पंथ प्रकट होत असलेला पाहून आम्हांला समाधान वाटतं. हे समाधान काही केवळ भूतदयेनेच वाटतं असं समजून नका. सोशियालिस्ट लोकांची हिंदुस्थानच्या स्वातंत्र्यगामी प्रयत्नाला जी सहानभूति आहे तिचं खरं कारण असें आहे की, हिंदुस्थान जोपर्यंत इंग्लंडच्या ताब्यात आहे तोपर्यंत येथील जुलमी लोकांस जिंकण्याची आम्हांस आशा नाही. हिंदुस्थानात चरून पुष्ट झालेले हे प्राणी फ़ार मारके होतात. त्यांचा माज ऊतरविण्याची युक्ति म्हटली म्हणजे त्यांचं चरावयाचं कुरण अजिबात बंद करणं हीच होय व म्हणूनच आमची अशी इच्छा आहे की, हिंदुस्थानने पूर्ण स्वतंत्र व्हावं. हिंदुस्थानातील चारा बंद झाल्यावर मग आमच्या श्रीमान व जुलमी वर्गाचा उद्दामपणा आम्ही एका क्षणात नाहिसा करू शकू. हिंदुस्थानला स्वतंत्र करण्याचे प्रयत्न तुम्ही म्हणता त्याप्रमाणे हिंदुस्थानातच केले पाहिजेत. त्यासाठी तुमचे नेमस्त पुढारी इंग्लंडमध्ये जो अचाट खर्च करित बसले आहेत, तो अगदी व्यर्थ आहे. हिंदुस्थानात असताना तेथे लुटलेला पैसा अपुरा वाटूनच की काय कोण जाणे, आमचे परत आलेले इंग्लिश अधिकारी तुमच्या मोठ्या पुढा-यांना फ़सवून तुमच्यासाठी झटण्याच्या मिषाने हजारो रुपये लंडनमध्ये गिळंकृत करित आहेत. हेन्नी कॉटन व वेडरबर्न हे तुम्हांला स्वराज्याच्या थापा मारतात व त्या ऐकून तुम्ही भुलता! परंतु मी तुम्हांला स्पष्ट सांगतो की, ही सर्व लबाडी आहे. आमचे देशबंधु कसे आहेत, हे आमचं आम्हांला पूर्ण माहित आहे व म्हणून मी तुम्हांस अशी विनंती करतो की, तुम्ही या मानभावीपणास इतःपर भुलू नका. मि. हिंडमन यांनी वर्षारंभीच्या आपल्या एवढ्याशा भाषणात कितीतरी कोडीं सोडविलीं आहेत! आपले देशबंधु अगदी लबाड आहेत हे त्यांनी स्पष्ट सांगितलं इंग्लंडमध्ये लोकमत अनुकूल करून घेणं हे किती वेडगळ व अशक्य आहे याचा त्यांनी खुलासा केला. इंग्लंडचं मत अनुकूल करून घेण्यास एकच उपाय आहे व तो हाच की इंग्लंडच्या मताची कवडीचीही पर्वा न करणं! १८५७ साली इंग्लंडमध्ये कोणी डेप्युटेशनं धाडलीं होतीं किंवा कोणी व्याख्यानें दिलीं होतीं? परंतु ५७ साली इंग्लंडचं जिंकलं लक्ष हिंदुस्थानकडे वेधलं होतं त्याच्या शतांशही लक्ष गोखल्यांच्या हजारो व्याख्यानांनीही वेधलं नाही. आपण कृति करू लागलो की इंग्लंडचं लक्ष आपण नको नको म्हटलं तरी आपल्यामागे धावत सुटले! मि. हिंडमनने आणखी एका मुद्द्याचा स्पष्ट निकाल केला. सोशियालिस्ट लोक हिंदुस्थानला स्वातंत्र्य मिळावं हे केवळ त्यांचा त्यात फ़ायदा असल्यानेच म्हणत आहेत. अर्थात उद्या जर इंग्लंडमधले श्रीमान लोक व सोशियालिस्ट या दोघांचा मिलाफ़ झाला तर हिंदुस्थानची संपत्ति लंडनच्या भिका-यास वाटून देण्यास हे सोशियालिस्ट लोक मागे घेणार नाहीत कशावरून? तें काहीही होवो, हिंदुस्थानने एक लक्षात ठेवावयाचं की, आपण स्वतःचे पाय व स्वतःचे हात सबळकेले पाहिजेत. मग सोशियालिस्ट मित्र म्हणून आले तर सलाम करू, शत्रु म्हणून आले तर अर्धचंद्र देऊ. इंग्लंडच्या वर्षारंभात इतकें शिकल्यावर आपण आता आयर्लंडच्या वर्षारंभाकडे वळू.

युरोपमध्ये इंग्लंड, फ़्रान्स, जर्मनी व इटली हे देश स्वतंत्र झालेले आहेत. रशिया हा ह्या वरील देशांइतका जरी स्वतंत्र नसला तरी तेथील झार हा त्यांच्या स्वतःच्या देशबंधूपैकीच आहे. रशियातील पैसा झार नेतो म्हणजे मास्कोहून सेंटपीटर्सबर्गला जातो. यापेक्षा जास्त अन्याय काही होत नाही. परंतु ह्या सर्व देशांहून आयर्लंडची स्थिति फ़ारच भिन्न आहे. युरोपमध्ये हंगेरीसारखे देशही जवळ जवळ पूर्ण

स्वतंत्र असता एकटें आयर्लंड काय तें परकीयांच्या तुरुंगात पडलेलें आहे. सर्व युरोप स्वतंत्रतेचा श्वासोच्छ्वास करीत असताना आयर्लंडची हतभागी भूमि मात्र गुलामगिरीच्या घाणीत कुजत आहे! आयर्लंडला स्वतःचा देश नाही. स्वतःचें नांव नाही. स्वतःचें निशाण नाही! आयर्लंड हिंदुस्थान झालेलें आहे! व म्हणूनच गोखले हिंदुस्थानातील लोकांना उपदेश करतात की, तुम्ही आयर्लंडसारखे नेमस्त व्हा! नेमस्त ? खरोखर आयर्लंडसारखा नेमस्तपणा धरण्याचें जर हिंदुस्थान मनात आणिल तर हिंदू उद्या स्वतंत्र होईल! आयर्लंड नेमस्तपणा धरतें म्हणजे काय करते आहे याची थोडीशी कल्पना आपल्या वाचकांना देण्यासाठी आयर्लंडमध्ये वर्षारंभाला काय काय सुरु झालें आहे हें थोडक्यात सांगतो. आयर्लंडमध्ये तरुणांचीं मनं इतकीं खवळलेलीं आहेत की, God save the king हें ठराविक गीत म्हणण्याचें नाकारून ते वर्षारंभाला 'God save Ireland' हें राष्ट्रगीत म्हणत आहेत. आयर्लंडची ग्यालिक भाषा इंग्रजीच्या चरकात गतप्राण झाली होती. मोठमोठाल्या सभेत आयरिश भाषा कळणारे शंभरात दहाही निघत नसल्याने इंग्रजी हीच जन्मभाषा होत आलेली आहे ! ऊद्या पंढरीच्या यात्रेत चोहोकडे इंग्रजी सुरु होऊन वारक-यांत मराठी बोलणारे दोन चार जणच निघावे तशी आयर्लंडची विचित्र स्थिति आज झालेली आहे ! या दुःखदायक गुलामगिरीचा पुर्ण वेताग येऊन आयर्लंडला जीवित दुःसह झालेलें आहे. आता स्वतंत्र होऊ किंवा मरू , परंतु गुलामगिरीत जिवंत राहावयाचे नाही असा निश्चय तरुण लोक राजरोस रीतीने करू लागले आहेत . स्वदेशी चळवळ जोरावत आहे . अप्रत्यक्ष प्रतिकारही सुरु झाला आहे. लोकानी दारू पिऊ नये , सरकारी नोकऱ्या धरू नयेत , परका माल घेऊ नये , ईत्यादि निरनिराळ्या रुपाने स्वदेश स्वतंत्र करण्याचे प्रयत्न सुरु झाले आहेत , परंतु हे सर्व प्रयत्न सुरु केले तरी राष्ट्र स्वातंत्र्य मिळणे शक्य आहे काय? Passive Resistance अप्रत्यक्ष ऊर्फ रडक्या प्रतिकाराने जुलमी मदांधांच्या तावडीतून आपले आयर्लंड आपणांस मुक्त करता येणे शक्य आहे काय? 'आम्ही कर नाही देत नाही जा ' 'आम्ही अत्यक्ष प्रतिकार करीत आहोत , खबरदार आमच्या अंगाला हात लावशील तर ! ' अशा नुसत्या दरडावणीला शत्रु भीक घालील काय , वगैरे प्रश्न आपल्या मनाला विचारून आयर्लंड ह्या वर्षारंभाला काही निरनिराळीं ऊत्तरे देऊ लागले आहे . एक आयरिश प्रमुख पत्र म्हणतें , ' आयर्लंडला स्वतंत्र करण्याचा एकच मार्ग आहे . तो मार्ग म्हणजे इंग्लिशांना हुसकुन देणें हा होय. ' परंतु इंग्लिशांना हुसकुन कसे द्यावयाचें? अर्जांनी कीं व्याख्यानांनी, कीं विनंत्यानी , कीं Passive resistance च्या रडक्या प्रतिकारांनी ? तें पत्र म्हणतें की , That can only be done by physical force only ; no matter how many little things can be got by other means there can be no substitute for force to achieve complete freedom ! ' बारीकसारीक व ऊष्टे तुकडे जरी विनंत्यांनी , लांगुलचालनानी किंवा पोकळ गुरगुरण्यांनी मिळाले तरी पूर्ण स्वातंत्र्य हें लढाईशिवाय कधीही मिळणार नाही ! परंतु लढाई ही तर फार कठीण गोष्ट आहे अशी परतंत्र देशात नेहमीच समजूत असते . पण हें पत्र आपल्या देशबांधवांना म्हणजे की, लढाई ही गोष्ट फारशी कठीण आहे असें मुळीच नाही . दुष्काळाने व रोगाने काय थोडे आयरेश लोक मरताहेत ! गुलामगिरीत जे जिवंत आहेत ते खरोखरी पाहता मेलेलेच आहेत . मग लढाईत कठीण तें काय? लढाईत शिस्त व कवाईत फार लागते अशी सर्वसाधारण कल्पना आहे. ही शिस्त मिळविणें हें किती सोपें आहे हें मागे Daily mirror च्या 'तरुण सेने' संबंधाने मी जी हकीकत कळविली आहे तिजवरून दिसून येईलच. त्याच मुद्द्याचा अनुवाद करून तें पत्र म्हणतें की, 'The essential thing in modern warfare is good shooting. अलीकडच्या लढाईत कवाईतीचें वगैरे माहात्म्य फार थोडें आहे. कारण परतंत्रतेतून सुटणा-या देशाला गनिमी काव्यात पळण्याशिवाय

ईतर कवाईत फारशी लागत नाही . जपानने रशियाच्या सैन्यावर चाल केली त्या वेळेस त्याच्या सैन्यातील भरती ईतकी कच्ची होती की , त्यांना सारखे पायही टाकता येत नसत . परंतु लढाया व विशेषतः स्वातंत्र्याच्या लढाया मनाचे बहुतांशी लढल्या जातात . त्या मनाला जर नेम अचूक मारण्याचे साह्य असले तर जयश्री हटकून माळ घालते.परंतु हे अचूक नेम मारणे म्हणजे काही मोठी अजब विद्या आहे असे नाही . हे पत्र म्हणत की ,The boy of fifteen in the Boer ranks were as effective as grown up men. One Boer boy of that age,young snyman, took five regular British soldiers prisoners.एका पंधरा वर्षाच्या बोअर मुलाने पांच ब्रिटिश कवाईतबाज शिपायांना कैद केले.कारण त्याला उत्तम नेम मारता येत होता.हे नेम मारणे ही चातुर्याची गोष्ट नसून ती फक्त सवयीची गोष्ट आहे. आता ही सवय आयरीश लोकांनी करावयाची कशी? तर त्यालाही या पत्रकाराने तोड काढली आहे की , ज्याअर्थी आयर्लंडमध्ये सशस्त्र संस्थाने नाहीत त्याअर्थी तरुण लोकानी अमेरिकेत जाऊन नेम मारण्यास शिकावे.याप्रमाणे हजारो आयरीश लोक अमेरिकेत नेम शिकत आहेत इतकेच नव्हे , तर त्यांनी तेथे आपल्या स्वतंत्र पलटणीही तयार केलेल्या आहेत व त्या पलटणी आपल्या मातृभूमीला सोडविण्यासाठी युद्धभूमीचे आमंत्रण केव्हा येईल याची मार्गप्रतीक्षा करित सज्ज आहेत!

आयर्लंडचा हा नेमस्तपणा हिंदुस्थानने उचलावा असा गोखल्यांचा मानस आहे की काय ?

ता. ८।२।१९०७

१६. विमानांची युक्ति

लंडन : गेल्या शतकात विमानांची युक्ति निघाली. तेव्हा इतक्या थोड्या अवधीत त्यांची इतकी प्रगति होईल हें फारच थोड्यांच्या लक्षात आलें असेल. एकोणीसावे शतक बाष्पशक्तीचें शतक होतें. विसावें शतक विद्युशक्तीचें शतक आहे. वाफेच्या दिव्यांचे ऐवजी विद्युद्दीप व वाफेच्या यंत्रांचे ऐवजी विद्युतयंत्रें चोहोकडे सुरु होऊन जगातील कित्येक व्यवहारात फरक घडून आलेला आहे; परंतु हल्ली हवेवर चालत जाण्यासाठी जे प्रयोग सुरु झाले आहेत त्यांच्या साहाय्याने आजपर्यंत कल्पनातीत वाटणारा असा फरक लवकरच घडून येईल असें आता निश्चयाने म्हणता येतें. हवेतून गाडी हाकण्याची युक्ति ही आता मनुष्याच्या पूर्ण ताब्यात आलेली आहे. आजपर्यंत विमानांची शक्ति फारच संकुचित असे. फ्रान्स- मधून इंग्लंडमध्ये विमानात बसून येता आलें म्हणजे मोठा विजय समजण्यात येत असे. लढाईतही यापूर्वी थोडाबहुत विमानांचा उपयोग करण्यात येत असे. ह्या विमानांना इतके दिवस एक मजेची वस्तु इतकाच काय तो मान असे. परंतु याच्यापलीकडे जगातील सर्व व्यवहार एकदम बदलून टाकणारा विलक्षण फरक विमानें करू शकतील हें मुळीच शक्य वाटत नव्हतें. या युक्तिचें बहुतेक श्रेय फ्रेंच शोधकांकडे आहे. फ्रान्समध्ये विमानांच्या गतीवर आजपर्यंत शेकडो प्रयोग करण्यात आले व त्या प्रयोगांचा विजय होऊन आता लवकरच सर्व जग विहंगाबरोबर स्पर्धा करित आकाशात उडू लागेल. जमिनीच्या किंवा पाण्याच्या पृष्ठ- भागावरच काय तो मनुष्यजातीचा अंमल चालावा व आकाशात उडून चिमण्यांनी देखील मनुष्यजातीचा उपहास करावा ही लज्जास्पद स्थिती नाहीशी करण्याचें श्रेय ज्या फ्रेंच शोधकांनी घेतले त्यांचे मनुष्यजातीवर अखंडित उपकार झालेले आहेत. गुलामगिरीच्या बेड्या ठोकून मनुष्यजातीला जमिनीवरही चालणें अशक्य करण्यात राक्षसी इंग्लंड गुंतले असतांना फ्रान्स देशात स्वर्गीय पंख शोधून काढून मनुष्यजातीला आकाशात स्वच्छंद विहार करण्यास समर्थ बनविण्याचे दीर्घ उद्योग चाललेले असावे, ही गोष्ट त्यास भूषणावह नाही असें कोण म्हणेल ? हल्ली विमानांत अत्यंत प्रवीणता मिळवलेले शोधक एम. ड्युमंड हे आपले प्रयोग फ्रान्समध्येच करित आहेत. आजपर्यंत हवेपेक्षा हलक्या वस्तूंची विमानें करण्यात येत असत; परंतु या प्रसिध्द वैमानिकाने आता असें सिध्द केलें आहे की, हवेहून भारी असणा-या पदार्थाची विमानेंही उत्तम रितीने उडू शकतात. विमानाला आजपर्यंत दोन चाकें लावीत असत. परंतु नुकत्याच केलेल्या प्रयोगावरून एम. ड्युमंडने असें सिध्द केलें आहे की एकचाकी विमान समतोलाने तयार केलें असता तें फार त्वरित हवेत उडत जातें. विमानाला हल्ली जी इतकी विलक्षण गति देता आली आहे याचें मुख्य कारण मोटार फोर्सची योजना होय. या मोटार फोर्सने जमिनीवरच मनुष्याची गति वाढविली नसून त्याला आकाशात भ्रम- या मारण्यासही मदत केलेली आहे. विमानाला दोन बाजूंनी हवा कापीत वर चढण्यासाठी दोन पंख जोडलेले असतात. त्या पंखांना हा मोटार फोर्स लावलेला असतो. आजपर्यंत विमानांना पंख लावलेले नसत. ग्यासची एक पिशवी विमानाचे अग्रभागी लावून हवेपेक्षा हलका असणारा ग्यास त्या पिशवीसुद्धा वर चढू लागला की त्या उदगमन शक्तीने विमान वर चढविण्यात येत असे. परंतु हल्ली पंखांची युक्तिही फार पसंत पडत चाललेली आहे. या युक्तीने आता एम. ड्युमंड हे कित्येक विलक्षण प्रयोगानंतर ५० घोड्यांच्या शक्तींचे विमान वर उडवू शकतात. आजपर्यंत सुमारे १८ मैल उड्डाण एका तासात करता येई. परंतु परवा एम. ड्युमंडने सर्व जगाला थक्क करणारे आश्वासन दिले आहे. ते

म्हणतात , आता १०० हार्सपॉवरचें विमान उडविता येईल ! व तें दर ताशी २५० मैल उडत जाईल ! या शोधाने जगात अतर्क्य फेरफार होणारे असल्याने या आश्वासनाचा व या सुयशाचा सर्व जगभर जयघोष चाललेला आहे . राष्ट्रांना आता पाण्यावरचीं जहाजेच ठेवून भागणार नाही . तर हवेत तरणारी प्रचंड लढाऊ विमाने उभारावीं लागणार आहेत . फ्रान्सने तर आजच ८० लढाऊ विमाने सज्ज करून ठेवलेली आहेत ! जेथे जमिनीवरून जाता येत नसे तेथे मनुष्य पाण्यावरून चालत जाई . परंतु आता तर जेथे जमिनीवरून वा पाण्यावरूनही जाता येणार नसेल , तेथे मनुष्य हवेवरून उडत जाणार ! उत्तर ध्रुवावर बर्फ झालेल्या पाण्यातून किंवा जमिनीवरून जाता येत नाही . एकूण आता ध्रुवांचा कबजा घेण्यासाठी एक वैमानिक हवेतून जाणार आहेत व त्यांना प्रेसिडंट रुजव्हेल्ट हे स्वतः सर्व खर्च देणार आहेत .

एका प्रचंड गाडीला सतेज, पाणीदार व ज्वान घोडे जोडलेले आहेत व त्यांच्या गाडीवानाची शिटी ऐकताच ते हवेत दर तासात २५० मैल आकाश आक्रमित भरधाव उडत आहेत अशी कल्पना डोळ्यापुढे आणली व नंतर त्या अवाढव्य कल्पनेला दाबून एका लहानशा आटोपसर यंत्राच्या स्वरूपात आणली म्हणजे या विमानाचे चित्र बरोबर होईल .

परंतु जो जो मनुष्यजातीचें उध्दरण होत आहे तो तो इंग्लंडचें मरण जवळ येत आहे . पाण्याचें चोहोकडून वेष्टण असलेल्या आपल्या बेटाला इंग्लंड आजपर्यंत अजिंक्य मानीत आले आहे . फ्रान्स व इंग्लंड यांचेमध्ये इंग्लिश चॅनल आहे . त्यातून एक बोगदा काढून युरोपखंडाशी निकट संबंध व दळणवळण जोडावें अशी शेकडो लोकांनी विनंती केली . परंतु या तुसड्या व स्वापराधजन्य भिन्नेपणाने सर्वांशी अविश्वास राखणा-या राष्ट्राने तें म्हणणें ऐकले नाही . कारण त्यांना अशी खात्री असे की , पाण्यावर आपला पराभव करून इंग्लंडवर येण्याची कोणाची ताकद नाही . तें पाण्याचें संरक्षण सोडून देवून इंग्लंडचा व फ्रान्सचा जर चॅनलमधल्या बोगद्यातून आगगाडीने संबंध जुळला , तर एखादे दिवशी फ्रान्सचा नेपोलियन इंग्लंड- डच्या सिंहासनावर चढू लागेल . इंग्लिश चॅनलमध्ये बोगदा पाडून त्यातून आगगाडी नेल्यास व्यापाराचा फार विस्तार होईल व इंग्लंडला एकंदरीत फार फायदा होईल हें कळत असूनही आजपर्यंत इंग्लंड आपल्या पाण्याच्या गुर्मीत चूर असे . परंतु धूर्त फ्रान्सने जेव्हा दर तासाला २५० मैल उडत जाणारें लढावू विमान तयार केले , तेव्हा या स्वयंप्रतिष्ठित इंग्लंडची जी तारांबळ उडाली आहे ती काही विचारू नका ! आता इंग्लिश चॅनलमध्ये आगगाडी नेली काय व न नेली काय ? हवेतून फ्रेंच विमाने क्षणार्धात इंग्लंडवर मारा करतील असे पाहून व हिरमुसलें होवून अखेर इंग्लंड आता व्यापार तरी साधावा म्हणुन फ्रान्सशी आगगाडीचा संबंध जोडणार आहे !

- (ता. १५ मार्च १९०७)

१७. दे . श्यामजी कृष्णवर्मा यांचें औदार्य !

लंडन: हिंदुस्थानातील लोकांमध्ये गेल्या दोन वर्षांपासून ज्यांचें नांव प्रिय व प्रथित झालेले आहे त्या देशभक्त श्यामजी कृष्णवर्मा यांनी हिंदूभूच्या उध्दरार्थ जी १०००० रुपयांची नूतन देणगी दिली तिची त्रोटक व संक्षिप्त वार्ता तारेने यापूर्वीच तिकडे आलेली असेल . देशभक्त श्यामजी यांनी 'इंडियन सोशियलिस्ट' पत्र काढल्यापासून हिंदुस्थानातील पुष्कळ लोकांना त्यांचा विषयीची माहिती मिळवावी अशी उत्कंठा असेल म्हणून या प्रसंगाचा फायदा घेऊन त्यांच्या व्यक्ति- विषयक चरित्राबद्दल थोडीशी माहिती दिल्यास ती आपले वाचकांना शिक्षणप्रद झाल्यावाचून राहणार नाही . देशभक्त श्यामजी हे आपल्या विद्यार्थीदशेत असतानाच संस्कृत भाषेमध्ये फार प्रवीण झाले होते. त्यांच्या त्या गीर्वाण भाषा नैपुण्यावर लुब्ध होऊन श्रीदयानंद स्वामी यांची त्यांच्यावर इतकी मर्जी बसली की, त्यांनी श्यामजींनी जवळजवळ पट्टशिष्यच बनविले होते . निरनिराळ्या संस्कृत पंडितांशी वादविवादाचा प्रसंग आला म्हणजे श्रीदयानंदांनी प्रथम आपल्या लाडक्या शिष्यांकडून त्यांचें खंडन करवावें व मग जरूर लागल्यास स्वतः शस्त्र उपसावें. श्रीदयानंदांच्या सहवासाने देशभक्त श्यामजींचें गीर्वाणवाणीप्राबल्य इतकें वाढलें की, धर्मोपदेशकाचें व्रत घेऊन ते हिंदुस्थानभर संस्कृत भाषेत भाषण करित हिंडू लागले . पुणे , नाशिक , कलकत्ता वगैरेंसारख्या संस्कृत विद्येच्या आद्यपीठस्थानी जाऊन देशभक्त श्यामजींनी आपल्या अस्खलित , मधुर व युक्तिप्रचुर भाषणांनी त्या वेळच्या जुन्या व नव्या विद्वानांवर आपली पूर्ण छाप बसविली होती . कै. कृष्णशास्त्री चिपळूणकर , रानडे वगैरे विद्वानांनीही पंडितांचा लौकिक व त्यांची विद्वत्ता यांची फार वाखाणणी करावी . श्रीस्वामी दयानंद यांच्या आर्यसमाजातर्फे हें धर्मोपदेशकाचें काम अधिकारयुक्तत्वाने बजावीत असता पं. श्यामजींची संस्कृत भाषानैपुण्याची कीर्ती द्वीपान्तरीही जाऊन धडकली होती व दयानंदांच्या अनमुतीने व शिफारशीने त्यांची केंब्रिज कॉलेजच्या संस्कृताध्यापकत्वाचे जागेवर निवडणूक होऊन ते इंग्लंडमध्ये आले . त्या वेळेस ह्या तरुण हिंदी प्रोफेसरास संस्कृत भाषेचें शिक्षण देताना केंब्रिज युनिव्हर्सिटीच्या व्यासपीठावर पाहून कित्येक इंग्रजांस फार चमत्कार वाटे व ते पंडितजींच्या कर्तृत्वाबद्दल फार धन्यवाद गात. परंतु त्या वेळेस कौतुकास्पद झालेले पंडित श्यामजी एकाऐकी इंग्लिशांच्या नापसंतीला उतरून आज दोषास्पद झालेले आहेत! कारण त्या वेळेस जे 'पंडित श्यामजी' होते ते आज 'देशभक्त श्यामजी' आहेत! इंग्रजांच्या रक्तात औदार्य व निःपक्षपात हे गुण सदोदित खेळत असतात असें वाटणाऱ्या मूर्ख लोकांनी हें उदाहरण सदोदित ध्यानात बाळगावें . पंडितजींची त्या वेळची विद्वत्ता व आजची विद्वत्ता यात जर काही भेद असला तर तो अधिकत्वातच आहे . परंतु इंग्रजांची प्रीति ही वरवर वाटते तशी खरोखर सदगुणसंपन्नतेवर नसून त्यांच्या दास्यलोलुपत्वावर असते. जोपर्यंत त्यांची गुलमगिरी करण्यास कंटाळले आहात हे त्यांच्या नजरेस आले नाही तो पर्यंत ते तुमच्या संस्कृती प्रविण्याची स्तुति करतील व तुमच्या वक्तृत्वची तरिफ करतील; परंतु हे सर्व त्यांच्या जोखडाला मान देण्यास तयार आहेत तोपर्यंत! गाडी सुरळीतपणे ओढत आहेत तोपर्यंत गाडीवाला आपल्या बैलाला कु रवाळतो, थोपटतो, त्याची स्तुति करतो ; परंतु बैलाने मान चोरण्यास आरंभ केला की इतर सदगुण एका क्षणात दुर्गुण होऊन त्याच्या पाठीवर गाडीवानाचे चाबूक उडू लागतात! फक्त नवल हें की मानवी बैलांना हे रहस्य अजून कळू नये व त्याने आपल्या पाठीवर चाबूक उडवणारयांस निःपक्ष- पाती

म्हणून संबोधू लागावे! पंडीत श्यामजींनी केंम्ब्रिजमध्ये अध्यापकत्व करीत असतानाच तेथील एम.ए. ची पदवी घेतली व ब्यारीस्टरची परीक्षा दिली. नंतर ते हिन्दुस्तानात परत गेले व रतलाम, उदेपुर वगैरे कित्येक संस्थानात दिवाण- गिरीची कामे करून काही दिवस ब्यारीस्टरीचे कामही करत होते. ते काठेवाडात दिवाण असता त्यांच्याच शिफारशीने तेथे आलेला एक गोरु आपल्या जाति- स्वभावास अनुसरून त्यांचेवरच कित्येक आरोप हाणू लागला. त्या संस्थानातच न्हवे, तर कोणत्याही संस्थानात काम करण्यास ते नालायक आहेत असे सिद्ध करण्याचा मेक्यानकी नावाच्या फ्रिंग्याने घाट घातलेला पाहून देशभक्त श्यामजींनी त्यांचे खरे स्वरूप उघडण्यास आरंभ केला. हिन्दुस्तान सरकारपर्यंत ते भांडण जाऊन देशभक्त श्यामजी पूर्ण रीतीने निर्दोष होऊन बाहेर आले. नंतर त्यांस उदे- पुरच्या महाराजांनी पुन्हा दिवाणगिरीची वस्त्रे दिली. हे काम काही दिवस केल्या- नंतर दे. श्यामजी हे इंग्लंडात आले व प्रसिद्ध तत्वद्वयानी हर्बर्ट स्पेन्सर यांच्या ग्रंथाध्ययनात कालक्रमण करू लागले. त्यावेळेस यांच्या मनात हिंदुस्थानाच्या स्वातंत्र्यप्राप्तीबद्दल जबरदस्त उत्कंठा उत्पन्न होऊन त्यांना आपल्या राष्ट्राच्या दास्याची शरम वादू लागली. रात्रंदिवस हिन्दुस्तान व त्यांचे स्वातंत्र्य याची तळमळ लागलेल्या ह्या स्वदेशभक्ताने अखेर १९०५ च्या जानेवारी महिन्यात आपल्या राजकीय चरित्र्याला आरंभ केला व हिंदुस्थानातील राजकीय वाता - वरणात ज्याने महत्वाचा फरक पाडलेला आहे त्या 'इंडियन सोशियलोजिस्ट' मासिक पत्रकाचा पहिला अंक प्रसिद्ध झाला. देशभक्त श्यामजींच्या प्रयत्नांचे विशिष्टत्व हे आहे की, प्रथमपासूनच त्यांनी स्वराज्याचें निशान उभारलेले आहे 'इंग्लंडच्या गुलामगिरीला पूर्णपणाने झुगारून देऊन हिंदुभूमि सर्वांग स्वातंत्र झाल्याशिवाय तिचा उद्धार होणे अशक्य आहे, हे राजकीय सत्य निर्भळ रीतीने व सुप्रसिद्धपणे उपदेशिण्याचें प्रथम श्रेय ज्या थोड्या महात्म्यांना आहे त्यात दे- श्यामजींची गणना आहे. 'इंडियन सोशियलोजिस्ट' पत्राबरोबरच त्यांनी 'होमरूल सोसायटी' स्थापन केली. त्या सोसायटीचें मुख्याध्यक्षत्व श्यामजींकडेच आहे व त्यांचेकडे आहे म्हणूनच त्या सोसायटीची स्वातंत्र्यप्रीति व स्वराज्यनिष्ठा जाज्वल्य रीतीने कायमा आहे. इंग्लंडमध्ये इंग्रजांच्या व विशेषतः मानभावी इंग्रजांच्या दाबाखाली चाललेल्या हिंदी चळवळीचा धिक्कार करून स्वतंत्र्य व म्हणूनच खरी हिंदी चळवळ इंग्लंडमध्ये प्रथम तः देशभक्त श्यामजींनी सुरू के ल्यापासून हिंदी राजकारणाची दुसरी व सत्य बाजू जगाचे निदर्शनास येऊ लागली. हेन्नी कॉटनला वंशपरंपरेने संपादकत्व देणारे इंडिया व स्वराज्याची पवित्र पताका उभारणारे 'इंडियन सोशियलोजिस्ट' आणि हिंदुस्थानच्या गुलामगिरीवर पोसलेल्या कॉटन, वेडरबर्नच्या मुठीतील ब्रिटिश कॉॅंग्रेस कमिटी व स्वदेशाचें स्वातंत्र्य संपादण्यासाठी जन्म घेणारी व केवळ हिंदी लोकांनीच चालवलेली होमरूल-सोसायटी, या दुकलीतील धुवविरोधावरून हिंदुस्थानच्या राजकारणाचें स्वरूप दे. श्यामजींनी कसे बदलून टाकले हे सर्वांच्या ध्यानी येईल.

याहूनही महत्वाची गोष्ट म्हणजे इकडे येणा-या हिंदी विद्यार्थ्यांचें मनः- संक्रमण ही होय. आजपर्यंत जे जे हिंदी तरुण इकडे आले ते ते नेमस्तांच्या अमलाखाली 'ब्रिटिश न्यायबुद्धि व नभणेपणा' शिकून परत जात व हिंदुस्थानात इंग्लंडच्या लोकांबद्दल अद्वातद्वा स्तुतिस्तोत्रे गाऊन लोकांना भिक्षां देहीकडे नेत. परंतु आता देशभक्त श्यामजींच्या 'सोसायटी'ने व मासिक पत्राने मानभावी कॉटनार्ची कृत्ये कळू लागतात व त 'स्वराज्यनिष्ठ' होऊन स्वदेश स्वातंत्र्याथ 'प्रयत्न' करू लागतात. या विद्यार्थ्यांच्या मनःसंक्रमणासाठी श्यामजींनी काढलेल्या 'इंडिया हाऊस' या संस्थेची उपयुक्तता फार आहे. या 'इंडिया हाऊसचा' चा इंग्रजांना इतका वचक बसला आहे की एखाद्या लायब्ररीत वगैरे हा इंडिया

हाऊसचा पत्ता दिला की एखाद्या अंग्लो इंडियन चटकन विचारतो की, 'Then you belong to the Revolutionary Party!' मग आपण राज्यक्रांतिकारक असाल च! या लहानशा प्रसंगावरूनही देशभक्त श्यामजींची इंग्रजांना किती दहशत बसली आहे हें दिसून येईल . या निरनिराळ्या संस्था काढून इंग्लंडात स्वातंत्र्याचे उपदेशकेंद्र काढल्यानंतर देशभक्तश्यामजींनी तरुण लोकांस स्वतंत्र देशात राहून स्वातंत्र्याची प्रत्यक्ष महती कळावी म्हणून 'लेक्चरशिप्स' ठेवल्या व प्रत्येकी २००० रुपयांच्या 'राजा प्रतापसिंह', 'शिवाजी', 'अकबर', 'दयानंद', 'फेलोशिप्स' ही दिल्या. या कामी त्यांना बॅरिस्टर राजा ह्या स्वतंत्र्यनिष्ठार्थे फार साद्य झाले. दे. श्यामजी येथेच थांबले नाहीत. हिंदुस्थान स्वतंत्र कसे करावयाचे हा जितका महत्वाचा मुद्दा आहे तितकाच स्वातंत्र्यानंतर हिंदुस्थानात स्वराज्यरचना कशी ठेवावी हा मुद्दाही महत्वाचा असल्यामुळे त्या विषयावर ऐक उत्तम व विद्वत्तायुक्त निबंध जो लिहिल त्यास रु.७५०चे बक्षिसही त्यांनी लावलेले आहे. त्या बक्षिसाची जाहिरात येऊन अजून पुरे दोन महिनेही झाले नाहीत तोच परवा होमरूल सोसायटीच्या द्वितीय वाषि 'क संमेलनाचे प्रसंगी हिंदुस्थानात स्वराज्योपदेशक प्रांतोप्रांती धाडण्यासाठी त्यांनी १०००० रुपये दिल्याचे जाहीर केले. स्वराज्याचा उपदेश करित सर्व हिंदुस्थानभर संचार करण्यास जे राजकीय संन्यासी तयार होतील त्यांना या १०००० रुपयांतून साहाय्य होणार आहे. स्वराज्याची उदात्त कल्पना प्रथम प्रभु रामदासांच्या व श्रीशिवछत्रपतींच्या मनात व तरवारीत प्रादुर्भूत झाली. 'स्वराज्य' शब्द प्रथम छत्रपतींनी महाराष्ट्रदेशात रुढविला. त्या वेळेपासून या पवित्र व तेजोमय शब्दाने मराठ्यांचा जरीपटका अटकेपर्यंत नेला आहे. महाराष्ट्राच्या इतिहासात स्वराज्य व सरदेशमुखी या ओजस्वी शाब्दद्वयाचा शिक्का प्रत्येक पानावर व ओळीवर पडलेला आहे. महाराष्ट्राच्या अंगात चैतन्य ओतणारा तोच हा 'स्वराज्य' शब्द आता हिंदुस्थानात फिरून दुमदुमू लागला आहे. हा ऐतिहासिक तेजाने दीप्तिमान झालेला शब्द -हा शिवछत्रपतींनी उच्चारलेला शब्द-सर्व हिंदुस्थानचे अंतिम लक्ष्य म्हणून आता समुद्रवलयंकित भरतखंडाचे कंठातून ध्वनित होत आहे. नकळत का होईना, परंतु ज्या क्षणी दादाभाईंनी हा शब्द राष्ट्रीयसभेच्या अध्यक्षपीठावरून तीस कोटी लोकांचे अंतिम लक्ष्य म्हणून उच्चारला तो क्षण खरोखरीच दैविक होय! आता पूर्व परंपरागत व ऐतिहासिक स्मृतिपूर्ण 'स्वराज्या' चा व 'सरदेशमुखी' चा हक्क आर्यभूपासून दूर ठेवण्याची कोणाची छाती आहे? स्वराज्याच्या झेंड्याखाली सर्व हिंदुस्थान जमू लागले आहे व तो जमाव लवकर व्हावा म्हणून स्वराज्योपदेशक धाडण्यासाठी १०००० रुपये देशभक्त श्यामजींनी दिले आहेत. कारण त्यांची अत्यंत उत्कट ईच्छा आहे की 'मी माझ्या डोळ्यांदेखत माझे परमप्रिय हिंदुस्थान स्वतंत्र व स्वराज्ययुक्त झालेले पाहवे!'

देशभक्त श्यामजी! तुम्ही आपले भाषणाचे शेवटी दर्शविलेली ही ईच्छा शीघ्र फलदायी होवो! त्या स्वराज्यासाठी तीस कोटी आत्म तळमळोत! तीस कोटी मनं झुरणीस लागोत! विशेषतः त्या स्वराज्यासाठी साठ कोटी हात कार्यास लागोत!

-(ता.१५/३/१९०७)

१८. स्वदेशाशी कृतघ्नपणा

लंडन-हिंदुस्थानच्या भाग्योदयाची जी कित्येक सुचिन्हें प्रादुर्भूत होऊ लागली आहेत, त्यांत ऐक महत्त्वाचे चिन्ह म्हणजे हिंदी तरुणांची परदेशातही वाढत जाणारी स्वात्मनिष्ठा हें होय. बाहेरच्या भपक्याला भुलून व देखाव्याला दिपून जाऊन इंग्लंडमध्ये येणारे हिंदी तरुण हिंदुस्थानच्या असामर्थ्याबद्दल व इंग्लंडच्या सामर्थ्याबद्दल भलतेच ग्रह आजवर करून घेत आले आहेत. हे हिंदी तरुण परत आपल्या स्वदेशाला जाताना आपण एखादा मोठ्या स्वर्गातून भूलोकाकडे अधःपतन करीत चाललो आहोत असे समजत असत. एखादा मनुष्य इंग्लंडमधून जाऊन आला की, त्याच्यात सर्व दिव्य गुणांचा समावेश झाला असलाच पाहिजे, अशा भोळसर समजुतीने इंग्लंडमध्ये परकीय आचारविचारांची नखशिखान्त बाटलेल्या हिंदी तरुणांच्या वतनास फार मान देण्याची चटक गुलामगिरीत रूतलेल्या हिंदी लोकांस आजपर्यंत लागलेली होती. त्या योगाने तर या अर्ध्या हळकुडांत पिवळ्या होणाऱ्या परदेशी हिंदी तरुणांस फारच शेफारल्यासारखे होत असे व इंग्लंडच्या मोठेपणाविषयी, त्याच्या सुधारणेविषयी, त्याच्या ऐश्वर्या-विषयी, त्याच्या वलत्वाविषयी निरर्गल अतिशयोक्तीची वर्णने करण्यात व याहून दुःखाची गोष्ट की स्वकीयांच्या व स्वदेशाच्या दारिद्र्याविषयी, अवनतीविषयी व दुर्बलतेविषयी अद्वातद्वा कारणपरंपरा लावून हिंदुस्थानाहून इंग्लंड हे अनंतपटीने व सर्वतोपरी श्रेष्ठ आहे असे भासविण्यात या निमगो-या साहेबांस फार डौल वाटत असे. इंग्लंडचा थोरपणा आपण गायला म्हणजे असल्या थोर इंग्लंडला पाहिलेले आपणही फार थोर आहोत अशी सामान्य जनांची समजूत होईल अशा स्वार्थबुद्धीने या मूठभर बाट्यांची आजपर्यंत आपल्या देशाचा तेजोभंग केला. इंग्लंडला पाहून दिपलेले हिंदी तरुण असे उपयोगी पडतील ही गोष्ट इंग्लंडच्या फार दिवसांपूर्वी लक्षात आलेली आहे. इंग्लंडने हिंदु लोकांस परोपकाबुद्धीने शिक्षण दिले किंवा नाइलाजाने व दुष्टबुद्धीने दिले हें आता हिंदुस्थानातील तरुण पिढी तरी समजून चुकलेली आहे. पूर्वी या शिक्षणाबद्दल अगदी प्रथम नुसती चर्चा सुरू झाली तेव्हा ईस्ट इंडिया कंपनीने एक अत्यंत महत्त्वाचा खलिता इंग्लंड-मध्ये Lord Wilberforce ह्यांना धाडलेला होता. त्यात कंपनी म्हणते, 'We have lost Amerika by our folly in allowing the establishment schools and college. Let us not repeat this. Let the Hindus come to England if they want education.' ह्या अत्यंत अनुदार व कुटिल वाक्यात गर्भितार्थ काय आहे? जें शिक्षण हिंदुस्थानात दिले असताना आपल्या अंमलास अमेरिकेप्रमाणे विघातक होईल तें शिक्षण हिंदु लोकांस इंग्लंडात आल्यावर मिळाले असता अपायकारक होणार नाही या म्हणण्याचा अर्थ काय? एक तर इंग्लंडमध्येच खरें शिक्षण द्यावें कारण फारसे हुंदी तरुण इकडे येऊ शकणार नाहीत असा अर्थ असेल. परंतु हा अर्धा कच्चा अर्थ होय. कारण बंगाल्यातल्यासारखी एखादी एसोसिएशन स्थापून हिंदुस्थानला हजारो विधार्थी परदेशी धाडणें अगदी सुलभ आहे. हें कळण्याइतकें शहाणपण वरील मुत्सद्दयांस खात्रीने होतें. परंतु त्यांचा मनातील संपूर्ण हेतु असा आहे की, हिंदी तरुण इंग्लंड-मध्ये शिक्षण घेऊ लागला म्हणजे त्या शिक्षणाचे त्यांचे मन आत्मनिष्ठ होण्याचे स्थली इंग्लंडचा डामडौल पाहून तें दुर्बल व परदेशी मात्र होईल व त्याच तरुणास उत्तम विद्वान, अनुभवी म्हणून लेखणारी हिंदुस्थानची जनता त्यांच्या घातक व भ्रामक शब्दांस यथार्थ समजून इंग्लंडच्या इभ्रतीला वचकून राहत जाईल. इंग्लंडच्या या कौटिल्याची उदाहरणे इतरत्रही शेकडो आढळतात. लॉर्ड

डलहौसीच्या राजतृष्णेने हिंदुस्थानात भयंकर असंतोष माजला, व त्या वेळच्या तेजस्वी पुरुषांना फिरंग्यांच्या अंमलाचा नायनाट करून ताकण्याची स्फूर्ती उत्पन्न झाली असें पाहतात इंग्लंडने हीच तेजोवधाची युक्ति अमलात आणलेली होती. निजामचे दिवाण सर सालरजंग ह्यांना इंग्लंडला आणलें व ग्वाल्हेरचे दिवाण दिनकरराव व महाराज जयाजीराव ह्यांना १७ चे आरंभी कलकत्तास पाहुण-चारासाठी नेलें! या पाहुणचाराने व देखाव्याने हे तिन्ही मुत्सद्दी कसे भ्रष्ट झाले व स्वदेशाशी निमकहरामपणा करून परपक्षाला त्यांनी कसे साह्य केले हें स्वतः इंग्रजी इतिहासकारच हसत हसत सांगतात व म्हणतात की इंग्लंडच्या वैभवाला यांनी पाहिलें नसतें तर हेंही राष्ट्रविक्षोभात सामील झाले असते! नुकतेच येथे दक्षिण आफ्रिके कडील काही निग्रो संस्थानीक आपल्या तक्रारी मांडल्यासाठी म्हणून आले होते. त्या संस्थानिकांस राजा एडवर्डच्या भेटीस नेण्यात आलें. तेथील वैभव, कृतिम भव्यता दाखवून त्यांना निम्मे ठार केल्यावर मग राजा एडवर्डच्या हस्त-स्पर्शही करविला केला. ह्या गर्दीत ते भोले संस्थानिक इतके उल्लू झाले की, त्यांच्या कामाची बिलकुल दाद लागली नसताही त्यांना इंग्लिशांच्या स्नेहाची व थोरवीची अत्यंत धन्यता वाटली व त्यांनी वर्तमानपत्रांच्या बातमीदारांस कळविलें की, Now we are bigger-bigger indeed! We have shaken hands with the great white father!! कर्णाच्या तेजोवधासाठी जशी शल्याची योजना झालेली होती, तशीच हिंदुस्थानच्या तेजोभंगासाठी या निनगि-या साहेबांस इंग्लंडने योजलेले होते व इंग्लंडच्या सामर्थ्याबद्दल किंवा सुधारणेबद्दल जर आपल्या इकडे विचित्र कल्पना प्रचलित असल्या तर या घातक परिणामाचें उत्तर-दायित्व इंग्लंडला जाऊन आपल्या पैशाने शिकून आलेल्या या हिंदी तरुणांच्या भ्रष्ट व भ्रमिष्ट अतिशयोक्तीवरच आहे. आपल्या एक म्हण आहे की, 'शेळ्यांत मुंडी गाय प्रधान,' त्याचप्रमाणे निरुपद्रवी राष्ट्रांस लुबाडून घेणा-या ह्या इंग्लिश राष्ट्राची स्थिति आहे. हिंदुस्थानच्या पारतंत्र्याचें जर कोणतें कारण असेल तर तें स्वदेशाभिमानाचा गेल्या शतकाचे आरंभी असलेला अभाव हेंच होय. परंतु हें कारण लपवून ठेवून गुलामगिरीच्या चरकात चिरडून गेलेल्या हतबल लोकांस इंग्लंड असें सांगत, शिकवीत व पटवीत आलें आहे की, तुम्ही गुलामगिरीलाच पात्र आहात व आम्ही राज्य करण्यासाठीच उत्पन्न झालेले आहोत. त्या इंग्रजी तुणतुण्याची झील ओढून इंग्रजांच्या अन्नाने बाटलेल्या हिंदी तरुणांनीही म्हणावें की, खरोखरीच इंग्रज लोक फार शूर, धाडसी, दृढनिश्चयी, विद्वान, शास्त्रकला-कोविद; इंग्लंडचे वायुमान काय, इंग्लंडची शोभा काय, इंग्लंडची भव्यता काय, इंग्लंडमध्ये सर्व अवर्णनीय आहे ! इंग्लंडमधील लोक उद्योगी व शूर निपजतात यांचे कारण तेथील थंड वायुमान व निसर्गरचना होय ! असें हे लोक अजून बेधडक सांगत नाहीत काय? इंग्लंडमधील लोक राक्षसासारखे धिप्पाड आहेत, हें विधान हजारो वेळा केले जात नाही काय? इंग्लंडमध्ये अन्याय व अनीति मुळीच नाही व इंग्रज व्यापारी फार प्रामाणिक असतात, हें म्हणणा-या बेझंट-बाया व बाया-बापड्या काय थोड्या आहेत? इंग्लंड शस्त्रविद्येत विलक्षण प्रगमन झालेलें आहे ही समजूत आपल्या तिकडे काय थोड्यांची आहे व विशेषतः अत्यंत खेदकारक गोष्ट ही की, हिंदुस्थानचा धर्म, हिंदुस्थानची निसर्गरचना, सबलता, सामर्थ्य, नीति, बुद्धिमत्ता, शौर्य हीं सर्व इंग्लंडच्यापेक्षा फार फार कमी आहेत, ही आत्मघातकी, असत्य व कुलकलंदायिनी समजूत विशेषतः सुशिक्षित वर्गात आजपर्यंत किती रुढ होऊन बसलेली आहे? अशा स्थितीत अखेर हिंदी तरुणांचे डोळे उघडलेले पाहून हें हिंदुस्थानच्या अभ्युन्नतीचें अत्यंत महत्वाचें चिन्ह आहे असें कोण म्हणणार नाही ?

ह्या आत्मनिष्ठ जागृतीची प्रत्यंतरं येथे दरक्षणी घडत आहेत. हिंदुस्थाना- सारखा भाग्यवान,निसर्गसुंदर व रमणीय देश व हिंदु लोकांसारखे वेदप्राचीन, नीतिसंपन्न, प्रेमळ व वीररसभाजन आर्य लोक,अशी जोडी लाभणें हें महदभाग्याचें फल आहे.असें आता हिंदी तरुणांस कळू लागलें आहे. हिंदुस्थानचे धर्म, रीति- भाति, हिंदुस्थानच्या समाजवृत्ति, हिंदुस्थानचे इतिहास व हिंदुस्थानची आज-पर्यंतची कर्तृत्वशक्ति हीं इतर उप-या व हंगामी राष्ट्रांच्यापेक्षा शतपटीने स्पृहणीय व वंदनीय आणि माननीय आहे व तिला मूर्ख व आंधळ्या सुधारकांच्या उतावळे- पणाने लाथाडीत सुटण्यासारखें भयंकर पाप केवळ रौरवदायक आहे असें आता तरुण अंतःकरणांस कळत आहे. स्वदेशाभिमानाची ज्योत जी मालवली गेली होती ती एकदा का पेटली की त्या प्रकाशाने आजपर्यंत आपणास अडखळून पाडण्या - साठीच ज्या वस्तु उत्पन्न झाल्या आहेत असे स्वकीय परशत्रु आपल्यास सांगत आले त्याच गोष्टीचें मनोरमत्व व पुण्यपावनत्व पाहून जग तोंडात बोट घालील हें तरुण पिढीस कळू लागलें आहे व इंग्लंडमध्ये येणें म्हणजे स्वदेशाशी कृतघ्न- पणा व इंग्लंडच्या साम्राजाशी राजनिष्ठा धरणें नव्हे, हेंही त्यांना हळूहळू समजून येत आहे. यांची एक दोन उदाहरणें मासल्यासाठी देतो.

पंजाबी पत्राच्या संपादकास झालेली क्रूर व राक्षसी शिक्षा ऐकताच तरुणांच्या रोषास पारावार नाहीसा झाला. त्यांना आपल्या हतबलत्वाची लाज वादू लागली व मनगटाच्या दिलेपणाने आलेलें हतबलत्व मनगटें जोरदार केल्यास अजूनही निघून जाईल ही त्यांची खात्री पटू लागली. जोपर्यंत कायदे करणें व त्या कायद्यांच्या अंमलबजावणीसाठी तरवार लटकत ठेवणें हें फिरंग्यांच्या स्वाधीन आहे, तोपर्यंत नेमस्तपणा काय किंवा Passive Resistance चा अप्रत्यक्ष किंवा रडका प्रतिकार काय सारखेच त्रिफल होत असे उदगार बहुतेकांच्या तोंडून निघू लागले आहेत व खरा मार्ग, यशदायी मार्ग इतिहाससूचित मार्ग कसा स्वीकारावा, याचा हिंदी अंतःकरणात उहापोह होत आहे. मध्यंतरी येथून पंजाबीला सहानु- भूति व आनंदप्रदर्शक तारा पाठविण्यात आल्या. आनंद अशासाठी की आपल्यावर असले उघड जुलूम करण्याची बुद्धि अखेर मानभावी सत्तेत होऊ लागली. इंडिया हाउस, केंब्रिज व सायरेन्सेस्टर येथून तारा गेल्या होत्या. नंतर पंजाबीसाठी एक फंडही काढण्यात आला. या फंडाचें नांव 'पेनीफंड' आहे. या फंडाला येथील मूठ- भर हिंदी तरुण किती उत्कटतेने साह्य करित आहेत हें कळण्यासाठी एक उदाहरण देतो. सायरेन्सेस्टरच्या शेतकी कालेजात देशबंधू हरनामसिंग बी. ए.(शीख) इत्यादि पांचच हिंदी आहेत. परंतु त्यांनी तत्काल ८० रुपये पाठवून दिले आहेत ! व विशेष महत्वाचे हें की, या सहानुभूतीच्या तारा किंवा फंड यांच्यापेक्षा आता वेळ न दवडता काही तरी शेवटचा सोक्षमोक्ष केला पाहिजे अशी सर्वास उत्कंठा लागली आहे.

आपल्या महाराष्ट्रात देशभक्त अंताजी दामोदर काळे यांच्या अविश्रांत, असहाय्य व अविरत श्रमाने उत्पन्न झालेला व त्याच्यांच नेटाने चिरस्थायी झालेला पैसाफंड हा आता लंडनमध्ये गाजत आहे. दे. अंताजी दामोदर काळे यांचें अत्यंत वर्णनेय चरित्र व एका व्यक्तीने खरा खरा स्वार्थत्याग करून दृढश्रद्धेने एखादे राष्ट्रकार्य हाती धरलें असता त्यात एका व्यक्तीलाही किती कार्य करता येतें याचा वृत्तान्त ऐकून सर्वांना-रजपुतांना,शिखांना, बंगाली लोकांना, मद्रासी लोकांना, सर्वांना फार धन्यता वाटते. 'पैसाफंडाचे' उत्पादक याच अर्थपूर्ण व महनीय पदवीने दे. काळे यांचा नामोच्चार येथे होत आहे व या पदवीची किंमत इतर उसन्या व व्यापारी पदव्यांहून अनंतपटीने जास्त आहे अशी येथे सर्वांची खात्री आहे. पैसाफंडासाठी जवळ जवळ ५० रुपये आधीच जमलेले आहेत व कोणीतरी खात्रीचे येणाराबरोबर

ते हिंदुस्थानात रवाना होतील. आणखी एक उपदेशपर व उत्साहक गोष्ट घडून आली. अमेरिकेहून देशबंधू देव (बंगाली) हे कृषिकर्मशास्त्रात एम.एससी.ची पदवी घेऊन येथे आले. हे बंगालच्या राष्ट्रीय असोसिएशन द्वारा गेले होते. गेल्या आठवड्यात हिंदुस्थानांत जावयाचे पूर्वी ते लंडनमध्ये फ्रेटा मिळेल की नाही याची चौकशी करित होते ! 'आपण हिंदुस्थानात गेल्यावर फ्रेटा का घेत नाही ?'असे विचारता ते म्हणाले 'कलकत्यास उतरताच डोक्यावर जर टोपी पाहिली तर रस्त्यात राष्ट्रपक्षीय मुलें हुर्यो करतात व शिवाय आपण आपल्या देशात परत जाताना स्वदेशीच पोषाख घालणें जास्त भूषणास्पद आहे ! पंचवीस वर्षापूर्वी इंग्लंडहून आलेले भ्रष्ट लोक स्वकीय वस्तूंचा ति रस्कार करित व बाटेपणातच महती मानीत . हिंदुस्थानच्या बाजारात विलायती छपरी टोपींचा शोध करित असत . आज स्वदेशी पोरे हुर्यो करतील या भीतीने व स्वकीयत्वाच्या यथार्थाभिमानाने ऊद्दीपित होऊन पट्टीधर लोक लंडनच्या बाजारात हिंदी जरतारी फेट्यांचा शोध करित आहेत!

-दि. १२ एप्रिल १९०७

१९ सावधान !

काळ जातो क्षणक्षण । मूळ येईल मरण
काही धावाधाव करी । जव तो मृत्यु आहे दुरी

लंडन:- कवीचे हे वरील उदगार हिंदुस्थानच्या सद्यःस्थितीला किती बरोबर लागू पडत आहेत ! ज्या रोगाने हिंदूभूची तनु क्षीण होत चाललेली आहे त्या पारतंत्र्याचा दिवसेंदिवस बळावत जाणारा जोर पाहून कोणाच्या जिवास हळहळ वाटणार नाही व कोण असे म्हणार नाही की ' काही धावधाव करी । जव तो मृत्यु आहे दुरी ' । मृत्युचे दरबारत काय बेत चाललेले आहेत ते , हिंदूसुंदरी , तुला माहीत आहेत काय ? तुझ्या गळ्यात पडणारे त्याचे पाश कसे हळूहळू परंतु झपाट्याने करकचले जात आहेत याची , हिंदूसुंदरी , तुला कल्पना तरी आहे काय ? क्षण क्षण काळ चालला आहे . त्या प्रत्येक क्षणाबरोबर तुझे क्षीण क्षीण होत जाणारे शरीर अनिवार्य क्रूर अशा यमसदनाकडे फरफर ओढून नेले जात आहे काय , हे तुझ्या निःसंज गात्रांना संवेदित होत आहे काय ? मृत्यु दूर होता तेव्हाच वास्तविक धावाधाव करावयास पाहिजे होती ! पण आता मृत्यु अगदी नजीक आला आहे . अजून तरी ह्या पवित्र भारताचे प्राण वाचविण्यासाठी कोणी धावाधाव करील काय ? कोणी धावत येऊन हिचे रक्षण करील काय ?

कारण आता अवधि अगदी उरलेला नाही. हिंदुस्थानला नामशेष करण्याचे दुहेरी प्रयत्न कसे चालले आहेत हे जो किंचित तरी लक्ष देऊन पाहील त्याच्या तेव्हाच ध्यानात येईल. आता अवधि अगदी उरलेला नाही! सुमारे पन्नास वर्षापूर्वी हिंदुस्थानचे शरीरात व हिंदूभूचे कुसव्यात इतके सत्त्व होते की तीत तात्या टोपे, कुमारसिंह व नानासाहेब निपजत असत; रणजितसिंह नवीन साम्राज्ये रचीत असत व वीर लोक चिलियनवालाच्या व कानपूरच्या लढाया लढत असत. परंतु एका ह्या पन्नास वर्षात ते सत्त्व क्षीण होत होत हल्लीच्या स्मशानशांततेपर्यंत आलेले आहे. म्हणजे ५० वर्षापूर्वी पारतंत्र्यरोगाचा आपले शरीरात झालेला प्रादुर्भाव हाणून पाडण्याची जी शक्ति हिंदूभूमध्ये होती ती आज नाममात्रही उरलेली नाही व जी आज उरलेली आहे ती उद्या उरलेली नसणार! भयानक पारतंत्र्यरोगाचा प्रादुर्भाव २० वर्षापूर्वी होता त्याहून आज कितीतरी वाढला आहे व दिवसेंदिवस झपाट्याने वाढत जात आहे! हिंदुस्थानच्या अंगातील शक्ति कमी होत चाललेली व पारतंत्र्यरोग बळावत चाललेला! अशी दुहेरी बाणी आलेली आहे! अशा दुहेरी जबड्यात मृत्यु हिंदूभूला भरडू पाहत आहे!

हा मृत्युचा जबडा हिंदुस्थानच्या अगदी कंठनालाशी कसा भिडलेला आहे हे कोणास पाहावयाचे आहे काय? व त्या जबड्यात असलेल्या विषमय दातात आणखी नवीन विषमय दातांची भरती कशी होत आहे हे पाहावयाचे आहे काय? असेल तर हल्ली इंग्लंड व युरोपखंडात चाललेले प्रयत्न लक्षपूर्वक पहा ! वर्तमानपत्रांत प्रसिद्ध झालेल्या भपकेदार वृत्तान्ताने फसू नका. तर त्या वृत्तान्तात प्रसिद्ध न झालेल्या हेतूकडे लक्ष द्या. गेल्या आठवड्यात सर्व इंग्लंडभर इंग्रजी साम्राज्यातील सर्व स्वतंत्र वसाहतींचे जंगी संमेलन भरविण्याची गर्दी उडून गेली होती. ह्या वसाहतींमध्ये इंग्लंडच्या अधिपतित्वाचा द्वेष बर्याच लोकांत उत्पन्न होऊ लागला आहे व जर साम्राज्य ठेवावयाचेच असेल तर आम्हांस व तुम्हांस सारखेच हक्क असले पाहिजेत असे चोहोकडून प्रतिपादन होऊ लागले आहे. ह्या कॉलनीच्या द्वेषाचा वेळीच उपशम व्हावा व त्यास साम्राज्याचे ममत्व वादू लागावे म्हणून हे संमेलन भरविण्यात येत

आहे. हे दृश्य व तात्पुरते कारण आहे . परंतु याचे मूळ कारण फारच भिन्न आहे. आयर्लंड, इजिप्त व हिंदुस्थान ह्या देशांमध्ये ह्या इंग्रजी व फिरंगी साम्राज्याची बेडी आपल्या पायात न ठेवण्याची इच्छा बळावत चाललेली पाहून ह्या आधीच निर्बल करून टाकलेल्या राष्ट्रांची ही स्वातंत्र्यगामी इच्छा वेळ पडल्यास ठिकाणच्या ठिकाणी दाबून टाकण्याची शक्ति असावी , एतदर्थ हे सर्व ढंग चाललेले आहेत. वेळ पडल्यास इंग्लंडला वसाहतींचे पूर्ण लष्करी साह्य व्हावे म्हणून एव्हापासून हे संघ तयार करण्यात येत आहेत. या वसाहतींपैकी थोरली वसाहत कॅनडा ही होय. लोकसंख्या ५७,६६,६०६ आहे व हिचे हल्लीचे मुख्यप्रधान सर विल्फर्ड लारियर हे आहेत. न्यूफाऊंडलंडची लोकसंख्या २,१७,०३७ आहे व तिचे मुख्यप्रधान सर राबर्ट बाड हे आहेत. ऑस्ट्रेलियाची लोकसंख्या ५०,००,००० आहे व तिचे हल्लीचे मुख्यप्रधान आलफ्रेड डीकन आहेत. न्यूझीलंडची लोकसंख्या ८,८८,५७८ असून तिचे मुख्यप्रधान सर जोसेफ वार्ड हे आहेत. केपकॉलनीची लोकसंख्या जवळ जवळ २४ लक्ष असून त्यापैकी दहा लक्ष गोरे लोक आहेत. तिचे मुख्यप्रधान जेमसन हे आहेत. नाताळची लोकसंख्या जवळजवळ २१ लक्ष असून त्यापैकी १ लक्ष गोरे लोक आहेत व तिचे मुख्यप्रधान भूर हे आहेत व अगदी सर्वांत धाकटी स्वतंत्र वसाहत ट्रान्सवाल हिची लोकसंख्या १२ लक्ष असून त्यापैकी ३ लक्ष गोरे लोक आहेत व तिचे मुख्यप्रधान जनरल बोथा हे आहेत. अशा या सात वसाहतींचे मुख्यप्रधान हल्ली लंडनला आलेले आहेत व त्या सर्वांचे संमेलन भरवून त्यात साम्राज्याचे सरक्षणाची चर्चा चाललेली आहे. त्या सर्वांत विशेषतः जनरल बोथा यांजकडे सर्वांचे लक्ष विधलेले होते यात काही नवल नाही. ह्या कान्फरन्सचे दुसरे दिवशी लंडन शहरात या ब्रिटिश साम्राज्यातील वसाहतींच्या मुख्यप्रधानांची जंगी मिरवणूक निघाली होती. सर्व रस्त्यांतून कागदांची सुंदर फुले कातरून त्यांच्या लांब माळा अकसहा बांधलेल्या होत्या. त्या माळांच्या मध्यभागी इंग्रजी राष्ट्राची निशाण टांगलेली होती. विशेषतः सेंटपालच्या भव्य व प्राचीन चर्चपुढील देखावा फारच मनोरम केलेला होता. एक अतिशय मोठे निशाण मध्यभागी फडकत होते व बाजूला निरनिराळ्या वसाहतींची निरनिराळी लहान लहान निशाणे लावलेली होती. चोहोबाजूंनी त्या रस्त्याला एखाद्या अत्यंत सुंदर लग्नमंडपाप्रमाणे शृंगार चढविलेला होता. सर्व रस्त्यांवरील भागांत लाखो लोक दाटीने अत्यंत टापटिपीने उभे होते. स्वतंत्र राष्ट्रात आपले भाग्यशाली स्वतंत्र राष्ट्रीय निशाण विजयानंदात फडकत असता ज्या मनोवृत्ति जागृत होत असतात त्या त्यांच्या अंतःकरणात व चेह-यावर नाचत असलेल्या दिसत होत्या. सेंटपालमधून तेथील भिन्न-भिन्न घंटांचा घणघणाट सुरू झालेला होता व त्या नादातील स्वागतरवाने तो प्रचंड जनसमूह डुलू लागला होता. इतक्यात सुंदर व उघड्या वाहनात बसलेले प्रधान येण्यास सुरवात झाली. त्यांतील पहिला मान जनरल बोथास मिळालेला होता. त्यांची बगी पहिल्याने येताच बोथांचा जयजयकार सर्व दिशांतून उठला व टोप्यांला व हातातील छत्रांला व रुमालांला उडवीत 'यावे महाराज!' 'बोथांचे स्वागत असो!' असे आनंद ध्वनि एकसारखे उठत होते. नंतर ही मिरवणूक गिल्डहॉलमध्ये गेली व तेथे ह्या मुख्यप्रधानास 'फ्रीडम ऑफ दि सिटी ऑफ लंडन'चा सम्मान देण्यात आला. त्या लंडनच्या फ्रीडमचा मान घेते वेळेस 'मी इंग्रजी राज्याबद्दल नेहमी राजनिष्ठ राहीन' अशी शपथ घेण्याची पद्धत आहे व त्याप्रमाणे या सर्व प्रधानांस ही शपथ घेणे भाग पडले. अशा युक्तीने बोथांकडून राजनिष्ठेची शपथ घेविली गेली! या सर्व मिरवणुकीचा परिणाम काय झाला? तर लंडन हे नुसत्या इंग्लंडच्या नव्हे तर सर्व वसाहतींच्या स्वतंत्र सैन्यास आपले रक्षणार्थ एकत्र करण्याची उत्कंठा धरीत आहे हे सिद्ध झाले. ही मिरवणूक संपल्यावर कान्फरन्सपुढे जे विषय मुख्यत्वेकरून आलेले आहेत त्यात तुझे नांव

घेतलेले नाही, तरी हिंदुस्थाना, तू तिकडे नीट लक्ष दे. अगदी महत्वाचा व सर्वत्रांना जवळजवळ पूर्ण संमत झालेला विषय म्हणजे 'साम्राज्याचे संरक्षण' हा होय म्हणून हेन्नी कॅबेल बॅनरमन ह्या इंग्लंडच्या मुख्य-प्रधानाने सांगितले आहे! इंग्लंडचे आरमार जे आहे ते क्वचित हिंदुस्थान राखण्यास समर्थ होणार नाही, म्हणून कॉलनी व इंग्लंड मिळून एक संघटित व समाईक आरमार तयार करावे हा इंग्रजांनी घाट घातलेला आहे व हा खर्च व बोजा सांभाळण्यास कॉलनींनी तयार व्हावे म्हणून एक पार्लमेंट सभा स्थापण्याची व व्यापारविषयक विशेष सवलती देवविण्याची कॉलनीजला लालूच लावलेली आहे! हिंदुस्थान व इजिप्त हे कॉलनींना व इंग्लंडला चरण्याचे कुरण आहे. हे समाईक कायम ठेवणे हे सामान्य उद्दिष्ट असल्याने साम्राज्यसंरक्षक आरमार उत्पन्न करावे व साम्राज्यातून कोणीही सुटण्याचा किंवा कोणास सोडविण्याचा प्रयत्न केल्यास त्यास संघबलाने तुडवून टाकावे असा हा कावा आहे. आजपर्यंत एकटं इंग्लंडच गुलामांच्या उरावरील दडपण असे. पण आता या सात मुलीदेखील आपल्या आईला साह्य करण्यास येणार, हा या कान्फरन्सचा सरळ अर्थ आहे. परंतु इंग्लंडची एकच हालचाल हल्ली चाललेली आहे असे नाही. पार्लमेंट मध्ये हालडेनने एक सैन्य सुधारणेचे बिल आणलेले आहे. त्यात लष्करी खर्च जास्त झाला तरी बेहेतर, परंतु इंग्लंडचे सैन्य अत्यंत तयार जालीम ठेवण्याची खटपट चालविली आहे. ज्यांची साम्राज्ये अन्यायाच्या व गुलामगिरीच्या पायावर उभी राहिलेली आहेत त्यांना आपल्या प्राणधारणाचा एकच उपाय उरतो वतो म्हणजे राक्षसी बल संपादनं हा होय. तिसरी महत्वाची हालचाल म्हणजे एडवर्ड राजाचा हल्ली सुरू असलेला प्रवास ही होय, इंग्लंडचे साम्राज्य इतके अवाढव्य वाढलेले आहे की आता जगात सर्वत्र शांतता असल्याशिवाय त्याची धडगत नाही. एखाद्याची प्रकृति अति नाजूक झाली म्हणजे त्याला दुसरीकडे दंगा चाललेला असला तर बिलकुल सहन होत नसतो. म्हणून येत्या हेग परिषदेत आता यापुढे कोणीही आपले आरमार वाढून नये असा ठराव आणण्याची इंग्लंड खटपट करीत आहे. आता स्वतःचे आरमार इतरांचे तिप्पट झाल्यावर आता यापुढे कोणीही आपले आरमार वाढवू नये हे म्हणणे स्वार्थाचे व दुष्टबुद्धीचे असल्यामुळे जर्मनी, आस्ट्रिया इत्यादि राष्ट्रे यास विरुद्ध आहेत व म्हणून प्रत्यक्ष भेटीने त्यांची मने वळविण्यासाठी इंग्लंडचे राजे फिरतीवर निघालेले आहेत. स्पेनला तर आधीच वळविलेले असून आता इटलीच्या राजाशी भेट होत आहे!

हे वरील तीन प्रयत्न इतरांनो कोठेही गडबड करू नये, आपले सैन्य जय्यत तयार असावे व इतक्यावरही प्रसंग पडल्यास वसाहतींच्या खर्चाची व सैन्याची मदत घेऊन आपली गुलामगिरीची बेडी आपल्या भक्ष्याचे पायात जखडता यावी- या तीन प्रयत्नांचा काय हेतु आहे व विशेषतः याचा परिणाम काय होणार आहे, हे हे हिंदुस्थाना! तू लक्षपूर्वक पहा! तू दिवसेंदिवस क्षीणसत्त्व होत चाललेला व तुझा रोग क्षणोक्षणी जोराने बळावत चाललेला आहे. हे हिंदुस्थाना, तू लक्षपूर्वक पहा! तुझे जे पुत्र तू हलके हलके बरा होशील म्हणतात, ते तुझी ही अत्यंतावस्था पाहत नाहीत. मी बहुतेकांचे असे उद्गार ऐकतो की, स्वतंत्रता ही हलके हलके सुमारे शंभर वर्षांनी मिळेल! शंभर वर्षे? शंभर वर्षे हिंदुस्थान या दुखण्यात खिचपत पडेल व मग हे दुखणे जाईल? या भविष्यवादाने किंवा या भविष्याच्या अभावाने धिक्कार असो. शंभर वर्षेच काय, पण आता २५ वर्षे जर हिंदुस्थान असेच परतंत्र राहिले तर पुन्हा ही हिंदू हाती लागणार नाही!

म्हणून आता कांही तरी शेवटचा प्रयत्न करू लागू. काही तरी सोक्ष किंवा मोक्ष जर होणार असेल तर तो आताच होय; जो दिवस उजाडतो तो तुमच्या जयाचा संभव कमी करीत आहे! अजून वेळ आहे

म्हणून म्हणतो की, 'काही धावाधाव करा!' तुमचा पक्ष सत्य आहे व कितीही संघ तुमच्या विरुद्ध झाले तरी देवांचे संघ तुमच्याकडे आहेत. तुम्हीही समदुःख्याचे-इजिप्त, आय- लंडचे संघ करा. पण हें सर्व आताच झालें तर होईल! क्षणानंतर हिंदभू हाताची गेली असें समजा! म्हणून पुनः म्हणतो 'अति समयो वर्तते! सावधान!!'

-ता.१७ मे १९०७

२०. अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा जय व पराजय

लंडन : फ्रान्स देशामध्ये राजकारणशास्त्रातील सर्व प्रश्नांना काही विलक्षण बहर येतो यात शंका नाही. राजा हा विष्णूचा अंश आहे हें दोषत्वपोषक थोतांड फ्रान्समध्येच फोफावले होते. पण त्या थोतांडाचा नायनाट करण्यासाठी फ्रान्समध्येच लोक प्रथम पुढे आले. अठराव्या शतकात रुसो व व्हालटेअर या तत्व वेत्यांचा फ्रान्समध्येच उदय झाला. 'The Declaration of the Rights of Man' या अभूतपूर्व लेखाचा प्रादुर्भाव फ्रान्समध्ये झाला. ज्या तत्वाने सर्व जगात नवीन युगाला आरंभ केला, अन्यायमूलक व जुलमी राजसत्तेच्या भूगोलावर ज्याने धाव घातला व ज्याचा दिग्विजय सर्व चराचर उत्सुक झालेले आहेत ते लोकसत्ते चें तत्व प्रथम फ्रान्समध्येच भरभराटीस आले. १७८९ पासून १८४८ पर्यंत फ्रान्समध्ये इतक्या निरनिराळ्या प्रकारच्या राज्यरचना झाल्या आहेत की, सर्व जगाला भिन्नभिन्न राज्यरचनेचे गुणधर्म शिकविण्यासाठी फ्रान्स ही सृष्टिकर्त्याने एक मोठी प्रयोगशाळाच उघडलेली आहे की काय असा भास होऊ लागतो. अप्रतिहत राजसत्ता, नियमित राजसत्ता, अराजकता, लोकनियुक्त राजसत्ता, लोकप्रतिनिधिता, संयुक्त लोकसत्ता, अशा परंपरेने शक्य तेवढ्या निरनिराळ्या राज्यरचना योजित योजित हल्ली फ्रान्सने लोकसत्ता पसंत केलेली आहे. फ्रान्समध्ये गेल्या दोनशे वर्षांत ह्या राज्यरचना इतक्या वेळी बदलल्या गेल्या आहेत की सरासरीने दर दहा वर्षांना फ्रान्समध्ये एक नवीन व घनघोर राज्यक्रांती होत होती; सुमारे पन्नास वर्षे जर कोणची राज्यरचना फ्रान्समध्ये एकसारखी टिकली असेल तर ती हल्लीची लोकसत्ताच होय. इतक्या राजक्रांत्या झालेल्या असल्यामुळे राज्यक्रांतीच्या बहुतेक साधनांचा उपयोग फ्रान्सने केलेला आहे. त्यातही फ्रेंच लोकांची मने निसर्गतःच अत्यंत सूक्ष्मचेतन व प्रतिकारमय असल्याने त्यांच्या देशातील कोणत्याही चळवळीत एकप्रकारचें अदभुतत्व व मनोरमत्व दिसून येतें. त्यांच्या इतिहासात क्रांतीच्या सर्व आयुधांचे विशिष्ट गुणधर्म इतक्या स्पष्ट रीतीने दृग्गोचर झालेले आहेत व ते प्रयोग इतक्या कवित्वयुक्त भाषेत लोककृतींनी कालाचे पुस्तकात लिहिलेले आहेत की, राजकारणशास्त्राचा सप्रयोग सुलभ व मनोरंजक ग्रंथ फ्रान्सचे इतिहासाशिवाय इतरत्र आढळणें बरेच दुर्मिळ आहे.

अशा या प्रयोगशाळेत राज्यक्रांतीचें नवीन साधन म्हणून सर्वत्र विकलें जाणारें Passive Resistance चें, अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचें जें तत्व त्याचें रासायनिक पृथक्करण करणें सांप्रत अत्यंत इष्ट आहे. अप्रत्यक्ष प्रतिकार हा बहुतेक देशांच्या कायदे शीरपणाच्या कक्षेत आलेला असतो; म्हणजे अप्रत्यक्ष प्रतिकार करणें हा राजद्रोह होत नाही. ज्या सरकाराविरुद्ध आपणांस जाणें असेल, त्या सरकारच्या हाताखाली नोकरी न करणें, इतरांनी नोकरी न करावी असा उपदेश करणें, त्या सरकारच्या शाळांशी, संस्थांशी व न्यायसदनांशी कोणत्याही प्रकारचा संबंध न ठेवणें, त्या सरकारला पैशांचें साह्य होऊ नये म्हणून त्याला कर्ज न देणें, त्यांच्या बँकांतून पैसे ठेवणें बंद करणें, फार काय, पण त्या सरकारला करही न देणें हे सर्व अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचे मार्ग आहेत. सरकारचा फायदा प्रत्यक्ष शस्त्र घेऊन न मोडता अप्रत्यक्ष रीतीने तो निरुपयोगी करणें व तिकडे पूर्ण दुर्लक्ष करून त्या सरकारास पदोपदी अडविणें ही अप्रत्यक्ष प्रतिकाराची विधिनिषेधात्मक व्याख्या होय. सरकारच्या राज्ययंत्रावर प्रत्यक्ष हल्ला न करता त्याचें चालन न करण्याचा संप त्या यंत्रावरील मजुरांकडून करविणें हाच अप्रत्यक्ष प्रतिकार होय. मुंबईच्या एखाद्या गिरणीचा धनी आपलें म्हणणें ऐकत नसला म्हणजे त्याला तसें

करणे भाग पाडण्याकरिता त्याचे गिरणीत कोणी कामच करू नये म्हणून जसा मजूर लोकांचा संप होतो, तसाच सर्व लोकांचा संप करून सकारचें राज्यंत्र बंद पाडण्याचा जो प्रयत्न तो अप्रत्यक्ष प्रतिकार होय. अशा या अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा आश्रय धरून वाटेल त्या सरकारास ताळ्यावर आणता येईल अशी हल्ली ब-याच लोकांची कित्येक देशांमध्ये प्रवृत्ति होत चाललेली आहे. त्यांचे असं म्हणणें असतें की जर आम्ही सर्वांनी सरकारची नोकरी सोडून दिली तर कर वसूल कोण करणार? पोलिस कोण होणार? आणि सरकारला शिपाई कोठून मिळणार? अशा अवस्थेत सापडलेलें सरकार एका दिवसात एक नामशेष तरी झालें पाहिजे किंवा एक शरण तरी आलें पाहिजे. शस्त्र हाती न घेता, रक्ताचा एक थेंबही न सांडता, फार काय परंतु राजद्रोहाची जोखीम अंगावर न घेता राज्यक्रांतीसारखें प्रचंड कृत्य करण्याचें अप्रत्यक्ष प्रतिकार हें एक अभूतपूर्व साधन आपण शोधून काढलें आहे, असा ह्या विसाव्या शतकाला यथार्थ गर्व वाटत असे. तथापि या नवीन साधनाचा उपयोग मात्र आजपर्यंत अगदी बेमालुम रितीने कोणीही केलेला नसल्याने राज्यक्रांति करण्यास हें साधन किती उपयोगी पडेल याचा व्यावहारिक निकाल अजून लागलेला नव्हता.

परंतु इतर सर्व साधनांप्रमाणेच राज्यक्रांतीच्या या नवीन साधनाचाही प्रयोग फ्रान्समध्ये गेल्या पंधरवड्यात करण्यात आला. फ्रान्सच्या दक्षिणेकडच्या सर्व प्रांतात दारुचे मळेवाल्यांचा व फ्रान्सचे सरकारचा कराचे बाबतीवरून तंटा पडला. आपलें म्हणणें त्या हजारो शेतकरी लोकांनी सरकारचे कानावर टोलेजंग सभा भरवून व अर्ज करून घातलें. परंतु या अर्जाप्रमाणे वागण्याचें सामर्थ्य नसल्याने वा इच्छा नसल्याने फ्रेंच सरकारकडून त्याचा समाधानकारक निकाल लागला नाही. दक्षिणेकडच्या फ्रेंच लोकांचा उद्देश जरी राज्यक्रांती करण्याचा नव्हता, तथापि सरकारास आपलें म्हणणें ऐकण्यास भाग पाडण्यासाठी निर्वाणीचें शस्त्र उपसावें असा त्यांनी निश्चय केला व कामी कोणत्याही जुन्या साधनांची योजना न करता त्यांना नवीन प्रचलित होऊ पाहणा-या अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा अवलंब केला. कोणतीही गोष्ट संघशक्तीने कशी करावी ह्याचें फ्रेंच लोकांस बाळ - कडूच मिळालेलें असल्यामुळे व त्यांच्या प्रतिभामय व उत्साही स्वभावामुळे गेल्या आठवड्यात अभूतपूर्व, मनोहर व अत्यंत बोधप्रद अशा रीतीने अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा प्रयोग फ्रान्सचे रंगभूमीवर करून दाखविण्यात आला. त्या प्रयोगात अणुरेणूइतकी काटकसर किंवा हयगय झालेली नव्हती. नारबोने ह्या शहरी प्रथमतः मुख्य पुढा-यांची गाठ घेण्यास दक्षिण प्रांताचे लोक येऊ लागले. हजारो लोकांच्या हजारो मिरवणुकी निरनिराळ्या शहरांपासून निघून नारबोनेकडे वळल्या. त्या रात्री नारबोने शहरात इतका अफाट समाज जमला होता की त्यांना निजावयास शहरात जागा मिळेना. चर्चस व सार्वजनिक स्थलें सर्व उघडीं केलीं तरी लाखो शेतकरी बाहेर राहिले व मग रस्त्यांतून लोकांनी निजण्यास आरंभ केला. रस्त्यांना जणू काय माणसांचीच फरसबंदी केलेली आहे इतकीं दाट माणसें, स्त्रिया, पुरुष, मुलें सर्व शहराच्या रस्त्यांत निजलीं, तरी समाज अजून उरलेलाच होता. म्हणून शहराच्या नजीकच्या शिवारात लोक शिरले; पहाट होताच तिथिनिश्चयाची सभा भरली व जमलेली कमेटीने कोणच्या तिथीला सर्व दक्षिण प्रांतात अप्रत्यक्ष प्रतिकाराला एकदम आरंभ करावयाचा हें सर्वत्रास कळविलें. या वेळेस कोठेही बेकायदेशीर वर्तन घडलें नाही. अखेर संकेतसमय आला व अप्रत्यक्ष प्रतिकाराला आरंभ झाला. परंतु तो इतर देशांत जसा झाला असता तसा नव्हे. फ्रान्समध्ये सर्व चळवळींना चालन जसें कवित्वपूर्ण व अदभुततेने देण्यात येतें तसेंच येथेही घडलें. ठरलेल्या वेळेला नारबोने येथील चर्चसमधील घंटा वाजू लागल्या व लगेच दक्षिणेतल्या शेकडो शहरी व खेडेगावी अप्रत्यक्ष प्रतिकार सुरू झाला ! हजारो

कारकुनांनी नोक-या सोडल्या, मुलांनी शाळा सोडल्या, शहरांतील म्युनिसिपालिट्या मोकळ्या झाल्या, सर्व दक्षिणेतील शहरांच्या मुख्य मॅबरांनी त्या ठरलेल्या तासाला राजिनाम्याच्या तारा पॅरिसला धाडल्या व खुद्द पॅरिसच्या लोकसभेतील दक्षिणे- कडचे सभासद सभा सोडून चालते झाले! सरकारी बिल्ले व पट्टे व अधिकारदंड हजारांनी व लाखांनी झुगारून देण्यात आले व अशा रीतीने एका तासात फ्रान्सच्या दक्षिणेकडील विस्तीर्ण प्रांतात राज्यरचना नामशेष झाली! पोलीस उरले नाहीत, सैन्याने गोळ्या घालण्याचें नाकारलें! ह्याहून अप्रत्यक्ष प्रतिकाराची अशी चांगली रचना करणें हें अगदी अशक्य आहे, राजकारणशास्त्रातील इतर गोष्टींप्रमाणेच अप्रत्यक्ष प्रतिकार किती पूर्ण रीतीने व कशा कौशल्याने करावा हें सर्व जगास फ्रान्सनेच शिकविलें! अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा हा पूर्ण विजय होय!

परंतु फ्रान्समध्ये अप्रत्यक्ष प्रतिकार काय करू शकतो हें जसें त्या लोकांनी सप्रयोग सिद्ध करून दाखविलें त्याचप्रमाणे तो काय करू शकत नाही हेंही गेल्या आठवड्यात तेथेच सिद्ध झालें. मानवी मनाच्या हल्लीच्या स्थितीत अप्रत्यक्ष प्रतिकाराने सर्व निकाल लागणें दुर्घट आहे. त्या मताला सत्याच्या तत्वापेक्षा अजून बळाच्या सामर्थ्यानेच सर्व गोष्टींचा निकाल लावण्याची कशी चटक लागलेली आहे व म्हणून सामर्थ्याच्या-शरीरसामर्थ्याच्या-लष्करीसामर्थ्याच्या अभावी अप्रत्यक्ष प्रतिकार कसा लंगडा पडतो हें फ्रान्समध्ये फार चांगल्या रीतीने सिद्ध झालेलें आहे. अप्रत्यक्ष प्रतिकाराने सर्व काम होईल असें वटणा-या पुढा-यांना दुसरे प्रांतातून आणलेल्या लोकांकडून पकडण्यात आलें, सर्व दक्षिणेभर शिपायांचा गराडा पडला, लष्करी कायदा सुरू झाला. वक्तृत्व व सभा बंद पडल्या व लोकांना नुसत्या धाकदपटशाने सरकार गांगरेल ही जी आशा होती ती नष्ट झाली! अर्थात लोकांनीही शस्त्रें उपसलीं. आपल्या अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचा त्याग करून प्रत्यक्ष प्रतिकाराकडे ते वळले व आता दोन हात होऊन शेवटचा काय निकाल लागतो हें कळणें हें त्या उभयतांच्या हातातील जोरावर अवलंबून राहणार म्हणजे अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचे मागे लष्करी सामर्थ्य असलें तरच तो विजयी होतो नाही तर त्याचाही - त्या अप्रत्यक्ष प्रतिकाराचाही दुर्बलत्वाने पराजय होतो सप्रयोग सिद्ध केलें गेलें!

सरळ विचारपद्धतीनेही हेंच सिद्ध होतें. अप्रत्यक्ष प्रतिकारात एकणएक मनुष्य अत्यंत उदात्त होईल असें गृहीत धरलेलें असतें. सर्वजण सरकारी नोक-या सोडतील हा त्याचा मुळारंभ असतो. परंतु दारिद्र्याने निष्कांचन झालेल्या लोकांची इच्छा असली तरीही इतकी उच्चस्वार्थपरा वृत्ति तोलून धरण्याची शक्ति नसते दुसरी गोष्ट अशी की, अप्रत्यक्ष प्रतिकारात विरुद्धपक्षही अत्यंत उदात्त आहे ठरविलेले कायदे तो कधी मोडणार नाही व नवीन जुलमी कायदे तो कधी करणार नाही, असें गृहीत धरून चालण्यास आरंभ होतो. परंतु ही गोष्ट सर्वस्वी अशक्य आहे. जो लोकसंमतीच्या विरुद्ध जाण्याइतकी नीच असतो तो वेळेवर नवीन कायदे करून वा जुने उकरून काढून ती लोकसंमति व तिचा अप्रत्यक्ष प्रतिकाराच्या बळाने दाबून टाकण्याइतकी क्रूरही असतो. इंग्लंडमध्ये काही स्त्रियांनी आम्हांला कर देत नाही असें म्हणताच सरकारने त्यांस उचलून तुरुंगात फेकलें ! तरी इंग्रजी बायका व इंग्रजी पुरुष यांचा हा आपला आपसाआपसातील प्रेमकला आहे ! संप करून खाजगी गिरण्यांचे मालकांनाही ताळ्यावर आणणें मजुरांना कठीण जातें ! मग ज्या सरकारला पैशाचें, सैन्याचें व शस्त्रास्त्रांचें सवलत्व आहे तें सरकार नुसत्या रडक्या प्रतिकाराला भीक कधीही घालणार नाही. ह्या फ्रान्समधल्या प्रकरणावरून जगाने जो बोध घ्यावयाचा तोच आपल्या पुरणातील एका कथेतही फार मार्मिक रीतीने दिलेला आहे. वसिष्ठाची काम ही विश्वामित्र मागू लागला. वसिष्ठ ऋषींनती न देण्यावद्दल शक्य ते आढेवे घेतले. त्यानंतही जेव्हा विश्वामित्र ऐकेना, तेव्हा मग वसिष्ठाने अप्रत्यक्ष

प्रतिकाराच्या तत्त्वाप्रमाणे निदान त्याला साहाय्य तरी करावयाचें नाही असा निश्चय केला. मी तरी नेण्याचे कामी तुला कोणतेंही साह्य देणार नाही, इतकें सांगून तो तपोधमुनी स्वस्थ उभा राहिला. परंतु विश्वामित्राने ती कामधेनु सोडण्यासाठी स्वतः सैनिकांस आज्ञा दिली. त्या वेळी 'दंडें ताडुनि नेता फ़ोडी ती धेनु फ़ार हंबरडे ! तेव्हा आश्रमवासी द्विज मृग खग देवता कदंब रडे' परंतु या देवतादिकांच्या रडक्या प्रतिकाराने काम भागेना ! अखेर 'धेनुमिषें त्या मुनिची सुतपस्यासिद्धि' जेव्हा कोप व त्या कामधेनुच्या अंगात दबून बसलेल्या हजारो क्षत्रियांनी जेव्हा तरवारीच तरवारी आदळल्या, तेव्हाच मात्र वसिष्ठांची कामधेनु वसिष्ठांना परत मिळाली.

-ता. १९ जुलै १९०८

२१. प्रकाश आणि काळोख

लंडन : मानवी इतिहास फार चमत्कारिक आहे. या इतिहासातील पुष्कळ गोष्टींची कारणे व त्यांचे परिणाम बरोबर रीतिने समजणारा प्राणी विरळा. त्रिकालज्ञान ज्याप्रमाणे मनुष्याला दिलेले नाही, त्याप्रमाणे प्रत्येक गोष्टीचे अंतिम निदान समजण्याची शक्तिही मनुष्यास दिलेली नाही, परवा पोर्तुगालचा राजा व युवराज यांचा बंदुकीचे गोळ्यांनी देहपात घडवून आणला. युवराजाचा धाकटा भाऊ गादीवर बसला, रशियाचे झारने व इंग्लंडच्या राजाने सहानुभूतीच्या तारा पाठविल्या. फ्रेंच प्रतिनिधिसभेत सहानुभूतीचे ठरावासंबंधी खल चालला असता साम्राजसत्तावादी प्रतिनिधींनी पोर्तुगालच्या राजाच्या व युवराजाच्या खुनाचे मुळाशी केवळ खुनीपणापेक्षा अधिक महत्वाचीं कारणे आहेत व त्या कारणांचा लोक-सत्तावादित्वाशी संबंध आहे आणि म्हणून सहानुभूतीच्या ठरावास विरोध केल्यामुळे सहानुभूतिवाल्यांचा विरास झाला. पोर्तुगालमध्ये अनियंत्रित प्रधान (Dictator) फ्रॉको याने राजीनामा दिला व नविन जें संयुक्त प्रधानमंडळ नेमण्यात आलें त्याच्या मुख्याने छोट्या राजाला आग्रहाने सांगितलें की मला १३० प्रतिनिधींना हद्दपार करण्याची जर अनिज्ञा मिळेल तर राज्यात लवकर शांतता होईल. त्याप्रमाणे वर्तमान आलें आहे. राजा व युवराज यांची हत्या कां झाली आहे? ती कोणी केली? ही हत्या करण्यामध्ये कोणत्या तरी लोकपक्षाचें अंग होतें काय ? हत्या तर झालीच; यापासून त्या पक्षाची हानि होणार की लाभ होणार ? झारने व इंग्लंडच्या राजाने सहानुभूतीच्या तारा पाठविल्या यातील इंगित काय आहे ? मानवाचे हुदयाला मोठा धक्का बसण्यासारखी ही गोष्ट झाली की, आल्हाद व उत्साह येण्यासारखी ही गोष्ट झाली इत्यादि प्रश्न उद्वेगतात. हत्या कां झाली यांचे कारण धुंडता असें दिसून येतें की, राजाने नुकतीच सर्व सरळ राज्यपद्धति सोडून देऊन एक अनियंत्रित प्रधान पोर्तुगालची शांतता राखण्याकरिता नेमला होता. पोर्तुगालच्या अशांततेचें कारण, जें लोकपक्षाच्या अशांततेचें कारण, चहूकडे सर्वदेशी आहे तेंच होतें व आहे. लोकांना हा फारस नको आहे. लोकांना सिंहासनावर बसणारी बाहुली किंवा म्हसोबा नको आहेत. एक किंवा थोडेसे दुद्धाचार्य यांच्या हाती लोकांचे सम्मतीशिवाय, मताविरुद्ध अधिकार एकवटला म्हणजे कधीना कधी असाच परिणाम घडावयाचा. रात्र उजाडून दिवस यावयाचाच. लोकांना हाणून, दडपून अज्ञानात ठेवले तरी सज्जन आहेत तोपर्यंत हें अज्ञान चिरकालीन होईल अशी भीति नको. ज्ञानार्जन व ज्ञानदान सतत करीत राहणें हा कर्तव्याचा ओनामा आहे. हा ओनामा जे सतत गिरवीत राहणार ते संतसज्जन लोकांचे नजरेपुढे सत्यासत्य ठेवण्याचें काम सतत करीत राहणारच व सत्यासत्य लोकांपुढे मांडलें म्हणजे सत्याची बाजू उचलून धरणें व असत्याचा बडेजाव कमी करणें हें स्वभावतः सत्यशील असणारा लोकसमाज करू लागतो. पोर्तुगालमध्ये ज्या गोष्टी घडून आल्या आहेत, त्यामध्ये या द्वंद्वचें - सत्यासत्याच्या द्वंद्वचें प्रतिबिंब स्पष्ट दिसतें. लोकसमाजाला भेवडावणारा किंवा त्याच्या उरावर बसणारा म्हसोबा ज्याप्रमाणे शत्रुवत झाला आहे, त्याप्रमाणे सूत्रधार कावेबाजांचे हाती नाचणारी व राजा शब्दाने आवहान केली जाणारी बाहुलीही शत्रुवत झाली आहेत. सत्ता एक राजाचे हाती असो किंवा अनेक राजांच्या हातो असो, जोपर्यंत ती लोकांचे हाती नाही तोपर्यंत लोकांचे त्या शासनपद्धतीशी वैर असणारच. यावरून लोकसत्तात्मक पद्धति म्हणजे अगदी निर्दोष अशी सामान्य जनांची समजूत असते असा सिद्धान्त वाटला तर तो चुकीचा होईल. लोकांना, बहुजनसमाजाला पूर्णपणे कळतें की, लोकसत्तापद्धतीतही दोष

आहेत; कारण निर्दोष पद्धति या दोषयुक्त मानवी स्वभावाचे व्यवहारात मिळावयाचीच नाही, हेही लोकांना माहित आहे. असे असल्याने अनेक शासनपद्धतीत सगळ्यांत कमी दोषयुक्त पद्धति आजमितीला कोणती आहे हे ठरवून तिचा पुरस्कार करायचा, असे सामान्यजणांचे मत त्यांना नेहमी सांगत असते. युरोपमध्ये संतसज्जनांच्या सतत परिश्रमाने लोकांना शासनपद्धतीची शिकवणी मिळालेली आहे. युरोपियनांना राजा, सरदार इत्यादि असमतादर्शक शब्ददेखील कडू वाटू लागले आहेत. त्यांची मनुष्यसमतेकडे धाव आहे व ही त्यांची धांव (संतसज्जनांच्या अव्याहत परिश्रमानेच, लोकांचे मनामध्ये ही श्रेष्ठ समताबुद्धि उत्पन्न झाली.) आमच्या पोटा - विरुद्ध आहे, आमचे मजा करण्याचे हक्काविरुद्ध आहे, असे राजांना व सरदारप्रभृति हक्कांचे उपभोगाने बिघडलेल्या स्वयंमन्य श्रेष्ठांना पूर्णपणे कळून चुकले आहे. कोण अधिक बलवान आहे हे स्वतंत्रविहारी काल ठरविले. गतकालाने एवढे तरी ठरविले आहे की, ज्या ज्या ठिकाणी लोकांनी संतसज्जनांकडून शासनपद्धतीची संथा दिली गेली, त्या त्या ठिकाणी स्वयंमन्य श्रेष्ठांची कमी अधिक पिछेहाट झाली. आपणांस इंग्लंडचा व फ्रान्सचा इतिहास हे शिकविण्यात पुरे आहे. असो पोर्तुगालमध्ये जी गोष्ट घडून आली, तिचे मुळाशी लोक व लोकशत्रु यांचे चिरकालीन द्वंद्वाचा संबंध आहे असे आम्हांस वाटते. मुख्य प्रधानाने १३० प्रतिनिधींची उचल बांगडी केल्याने देशात शांतता होईल असे स्पष्ट सांगितले, यावरून आमचे मताची सत्यता सिद्ध होते. झारच्या व इंग्लंडच्या राजाच्या हृदयाला फार मोठा धक्का बसला; फ्रेंच प्रतिनिधिसभेत सहानुभूतीचा ठराव पास झाला नाही, या गोष्टीही आमच्या मताचा पुरस्कार करतात. लोकांच्या हृदयातील काळोख कमी होत जाऊन प्रकाश अधिक होत चालला आहे, हे पाहून आमच्या मनाचा उत्साह वाढत आहे. राजांचे हृदयाला धक्का बसला की मानव्याच्या हृदयाला धक्का बसलाच पाहिजे असे राजा म्हणजेच देश असे मानणा-या मुकुटवाल्यांना वाटणे साहजिक आहे. राजांबरोबर त्यांचे बगलबच्चे व आश्रित यांनी आसवे ढाळावी, हेही सृष्टि-नियमानुसार आहे. परंतु राजे रडोत, राजाश्रित रडोत, त्यांचे रडण्याने लोकांचे हृदयाला पाझर फुटण्याचे दिवस निघून गेले व ही आम्ही फार आनंदाची गोष्ट समजतो. सृष्टिक्रांतिशास्त्राचे साधारण नियम मानवी हृदयाचे वाढीला साहजिकपणे लागतात. या नियमाप्रमाणे पहिले जे केवळ व्यक्तीला ओळखणारे हृदय (ती व्यक्ती स्वतः असो किंवा राजा इत्यादि असो) ते हळूहळू समाजाला, राष्ट्राला व मानव्याला ओळखू लागते व जशी जशी मानवी हृदयाची एकाहून एक विस्तृत अशा लोकसमूहाशी सलग होऊ लागते तशी तशी त्याची वृत्ति अधिक गंभीर होत जाते. व्यक्तीचे अभ्युदयाची किंवा पराभवाची वार्ता ऐकूनच केवळ ते हृदय हेलकावे खात नाही. मला पूज्य झालेल्या विस्तृत लोकसमूहाचे हिताहिताशी या अभ्युदय पराभवाचा काय संबंध आहे ही पृच्छा एकदम मनात राहते व हृदयाचे उडणे किंवा आल्हादवर्तन हे पूज्य लोकपक्षाचा मानभंग किंवा विजय यावर अवलंबून असते. पोर्तुगालचे वर्तमान मानव्यहिताकांक्षी हृदयाला आल्हादजनक आहे, कारण लोकपक्षाने आपले शत्रूवर घाव करणे हे उदाहरण हृदयाला अत्यंत उत्साहजनक होय. निघ राजमुकुटाचा पोर्तुगालमध्ये झालेल्या मानभंगाचा तेथील लोकपक्षाचे आजचे कार्यावर कसा परिणाम होईल याचे आजच भाकित करण्यापेक्षा थोडे दिवस घडतील त्या गोष्टी डोळ्यांत तेल घालून पाहणे ज्यास्त श्रेयस्कर आहे. आज एवढे मात्र निश्चितपूर्वक सांगता येईल की सर्व देशांतील लोकक्षाला या राजमुकुटाच्या झालेल्या मानभंगापासून हरुप आला आहे. ही प्रकाशाची चिन्हे आहेत, ही काळोख दूर होत असल्याची चिन्हे आहेत.

वरचा मजकूर लिहिल्यानंतर दोन दिवसांत ज्या हकीकती लंडनला आल्या आहेत त्या - वरून राजमुकुटाला दिलेल्या शिक्षेचा सुपरिणाम झाला आहे असे स्पष्ट दिसते. लोकसत्तावादी प्रमुख प्रतिनिधींनाही कारागृहांतून सोडून दिले आहे. छोट्या राजाने वाचन दिले आहे की, मी अनियंत्रित प्रधान नेमणार नाही. प्रधानमंडळात सर्व पक्षांचे लोक आहेत; भवति-न- भवति होऊन श्रेष्ठांचे सभेचा (House of peers) अध्यक्ष प्रगमनशील (progressive) पक्षाचा असावा असे ठरून फोकांस फाल्काओ या प्रमुख माणसास अध्यक्ष नेमले आहे. परवांचा अनियंत्रित प्रधान फ्रँको यास नव्या सरकारने लिस्बनहून निघून जाण्याची 'शिफारस' केल्यावरून तो लिस्बन सोडून माद्रिद येथे गेला आहे. त्याने आपले सर्व पैसे पोर्तुगाल बँकांमधून काढून फ्रँच आणि इंग्लिश बँकांत ठेवले आहेत व स्वतः स्वित्झर्लंड येथे जाऊन राहणार आहे. लोकसत्तावाद्यांचा पुढारी 'माकाडो' याने प्रसिद्धपणे सांगितले की, पोर्तुगालची राजसत्ता वयातीत होऊन मृत्युपंथाला लागलेली आहे. नवीन प्रधानमंडळ कर्त्या माणसांचे आहे व ते राजसत्ता उचलून धरण्याचा प्रयत्न करील. परंतु तिला कोणत्याही वैधाचे औषध चालणार नाही. तीन वर्षांत राजसत्तेचा निकाल लागेल व लोकसत्ता तिची जागा घेईल, 'आपण 'तथास्तु' अशा आर्शावाद देऊ या! हिंदुस्थाना! तुझे कसे काय!

-ता. २८ फेब्रुवारी १९०८

२२. लंडनमधील पहिला शिवोत्सव

लंडन : मनुष्ये मरतात पण त्यांची सत्कृत्ये जिवंत राहतात. सत्कृत्ये या मर्त्य जगात अनरत्व देणारी अपूर्व रसायने आहेत. त्या सत्कृत्यांतील लवमात्र ग्रहणही आत्म्याचे अमरत्व सिध्द करतें. मग ज्याने सत्कृत्यांच्या उत्कर्षस्थानी बसणा-या स्वदेशस्वातंत्र्याचे प्रस्थापन केले त्या महात्मा शिवभूपाचे नाव प्रत्येक येणा-या वर्षी अमरत्वाचे नवीन ताम्रपट मिळवीत आहे ह्यात काय नवल असणार? शिवनेरीच्या डोंगरात १६२७ त जन्मलेले बालके १९०८ साली जिवंत आहे, तारुण्यभरात आहे, दिग्विजयात दंग आहे, दरसाल नवीन समुद्र पादाक्तांत करीत आहे, नवीन किनारे गाठित आहे, नवीन भाषांना मोहीत आहे, व नवीन कंठातून, हृदयात, वाड्मयांतून त्यांची सिंहासने व त्यांचे जयजयकार दुमदुमत चालले आहेत! मृत्यूचा पाश कोणाला तोडावयाचा आहे काय? काळाइतकेच अमर्यादित अमरत्व कोणास पाहिजे आहे काय? असेल तर एक उपाय म्हणजे स्वदेश स्वातंत्र्याच्या रणांगणात त्याने हरहर म्हणावा! कधीही मरण न येण्याचे एक साधन म्हणजे स्वदेश स्वातंत्र्यास्तव तत्काल मरण हें होय!

असा न मरण्यासाठी जो मेला त्या शिवभूपाच्या जयजयकाराने लंडननगर गेल्या आठवड्यात प्रथम निनादन पावले. येथील फ्री इंडिया सोसायटीद्वारा गेल्या शनिवारी श्रीशिवरायाचा जन्मोत्सव करण्यात आला. त्याच्या उच्चासनस्थित मूर्तीपुढे व त्याच्या स्वतंत्र निशाणाखाली मद्रास, बंगाल, मुंबई, पंजाब असे सर्व दिशांचे व हिंदू, मुसलमान, पार्शी, यहूदी असे सर्व धर्मांचे हिंदी लोक शिवभूपाची पूजा बांधीत होते. असले उत्सव व असले प्रसंग म्हणजे कित्येकांनी अशक्य म्हटलेल्या हिंदी राष्ट्रक्याची मूर्त शक्यता होत. दे. आयर बी. ए. यांनी शिवाजीच्या चरित्राचे तात्विक स्वरूप सांगताना म्हटले की, शिवाजीसारख्या विभूतींचे जन्म म्हणजे आमची आर्यजाति अजून वेदकालाइतकीच व जरूर तर त्याहून जास्तही चैतन्याने आहे आहे असे प्रथित करणारी गर्जना होय. जो शिवाजी त्या वेळेस मुसलमानांविरुध्द लढला तोच शिवाजी न्यायी मुसलमानांच्या वतीने लढला असता. कारण शिवाजीचे लढणे हे विशिष्ट जातीविरुध्द नसून अन्यायाविरुध्द आहे. ते दास्याविरुध्द आहे, ते गुलामगिरीविरुध्द आहे. ज्या मराठी भात्यातून हा बाण निघाला त्याच मराठी भात्यातून आणखी असलेले बाण कधी निघतील म्हणून आम्ही सर्व हिंदुस्थानवासी शिवाजीच्या महाराष्ट्रभूमीकडे अपेक्षाविह्वलतेने पाहत आहोत. दे. आयर प्रमाणेच दे. येरुलकर (यहूदी) दे. मास्तर (पारशी) इत्यादि गृहस्थांनीही वक्तृत्वपूर्ण स्तुतीने श्रीशिवरायाचा सत्कार केला. शेवटी दे. सावरकर यांचे अध्यक्ष्याच्या नात्याने जवळजवळ एक तासभर आवेशयुक्त भाषण झाल्यावर शिवभूपाच्या स्वातंत्र्याच्या जयजयकारात मंडळी परत फिरली. या उत्सवाचे श्रेया दे. देशमुख, दे. रत्नू (मद्रास) इत्यादि गृहस्थांकडे आहे.

श्रीशिवाजीच्या जयजयकाराने हिंदुस्थानवासीयांची अंतःकरणे अभिमानाने स्फुरण पावत असतानाच हल्ली इंग्लंडच्या रंगभूमीवर चाललेल्या बंडाचे नाटकांने त्यांच्या हृदयाला संतापाचे चटके बसत आहेत. १८५७ च्या बंडाला ५० वर्षेनुकतीच झाल्यामुळे इंग्लंडमध्ये त्यांचे स्मरण विशेषच जोराने इंग्लिश लोकांच्या झोपा मोडीत आहे. लॉर्ड राबर्टसनने इंग्लिश व्हेटरन्सकरिता काढलेला फंड हिंदुस्थानाने ऐकलाच असेल. त्या फंडाच्या जागृतीचा परिणाम हल्ली इंग्लंडमधल्या कित्येक रंगभूमीवर दिसू लागला आहे. ५७ चें बंड म्हणून एक नाटक कित्येक रंगभूमीवर होत असतें. त्यात प्रथम बंडाच्या गुप्त सभा दाखविण्यात येतात. फिरंग्यांना हिंदुस्थानांतून हुस्कून घ्या म्हणून उपदेश

होऊन बंडास प्रारंभ होताच बहादुरशहा येतो व हिंदुस्थानचा मुकुट सर्व बंडवाले त्याच्या मस्तकावर ठेवतात . हा प्रकार चालला असता सर्व इंग्रजी प्रेक्षक धिक्काराच्या आरोब्या ठोकतात . पुढे कानपूरची कत्तल होते. बंडवाले 'फिरंगी फिरंगी' असे म्हणत नाशाचा जबडा उघडतात . नंतर हिंदुस्थानचें स्वतंत्र निशाण फडकावीत बंडवाले मिरवणुकी काढतात. हें पाहताच इंग्रजी प्रेक्षक संतापाच्या आरोब्या ठोकू लागतात . शेवटी बर्याच लढाया होऊन बंडवाल्यांना तोफेच्या तोंडी देण्यात येते व त्यांचे हाल हाल करण्यात येतात, तेव्हा इंग्लिश थिएटरें टाब्यांचे गजरावे दणाणून जातात!

या 'बंडाचे नाटका' ने इंग्रजांच्या मनोवृत्ति संतोष पावत आहेत; परंतु या योगाने सत्तावनचें बंड म्हणजे काय होते हे जाणण्याची हिंदी लोकांची उत्कंठाही जास्तच वाढत आहे . तिचे फल पुढील आठवड्यात होणार्या सत्तावनच्या जन्मतिथीच्या उत्सवात दिसून येईल . ता.१० मेला सत्तावनचा टोलेजंग उत्सव करण्यासाठी लंडनमध्ये हिंदी लोकांची सिध्दता चाललेली आहे व तिची वृत्तान्त पुढील बातमीपत्रात वाचकांस कळविण्यातही येईल. सदर उत्सवाची आमंत्रणपत्रिका व कार्यक्रमपत्रिका पुढे दिल्याप्रमाणे आहे.

Bande Mataram

*

To Commemorate
The anniversary of the
INDIAN NATIONAL RISING OF
1857

A Meeting of Indians in England
will be held at Indian House, 65 Cromwell
Avenue, Highgate N.

on

Sunday, the 10th of May, 1908. at
4 P.m.

You and all your Indian friends are cordially invited
to be present.

--o--

PROGRAMME

1. National Songs
2. National Prayer
3. Tributes to the sacred memory of,
Emperor Bahadur Shah
Shrimant Nanasaheb
Rani Lakshmbai
Moulavi Ahmad Shah
Raja Kuvar Singh
And other martyrs.
4. Declaratien of Self-denial
5. President's speech
6. Distibution of prasad
7. National Songs.

-(ता. २९ मे १९०८)

२३.सत्तावनच्या स्वातंत्र्यसमराचा जंगी उत्सव

लंडन : गेल्या आठवड्यात इंग्लंडमध्ये राहत असलेल्या हिंदी जनसमूहात आजपर्यंत केव्हाही अनुभवास न आलेली विलक्षण चळवळ उडालेली होती . सत्ता- वनच्या स्वातंत्र्यसमराची जन्मतिथि जसजशी जवळजवळ येऊ लागली तसतशी हिंदी लोकांमध्ये तो जन्मोत्सव अपूर्व थाटाने साजरा करण्याची स्फूर्ति अधिकाधिक स्फुरण पावू लागली . मे महिन्याला आरंभ होताच प्रत्येक गल्ली-गल्लीतून हिंदी लोकांच्या टोळ्या जमवून , त्यांना जन्मोत्सवाचें महत्त्व , तत्प्रीत्यर्थ केला जाणारा स्वार्थत्यागाचा तपस्यामास , त्या समारंभाचा एकंदर कार्यक्रम , सत्तावनच्या स्वातंत्र्यसमराचें खरें स्वरूप इत्यादि गोष्टी विवरण करून सांगण्यासाठी प्रत्येकी लहान लहान सभा भरत होत्या व त्यातून उत्साही देशसेवक उपदेश देत हिंडत होते . या त्यांच्या विवरणाचें व ह्या प्रत्येकी चालू असणाऱ्या गल्ल्यागल्ल्यांमधील छोटेखानी सभांचे ओघ एकत्र होत होत अखेर ता. १० मेच्या पुण्यदिवशी त्यांचा प्रचंड व एकत्रित ओघ इंडिया हाउसकडे लोढू लागला . कारण इंडिया हाउसच्या हॉलमध्येच ता. १० मेची टोलेजंग सभा भरण्याचें ठरलें होतें . इंडिया हाउसचा हॉल या कार्याकरिता फारच सुंदर रीतीने शृंगारलेला होता . श्रोत्रुसमाजाच्या समोरील बाजूला एक भव्य रक्तवस्त्र लावलेलें असून त्यावर पुष्पमालांच्या पंक्ति गुंफलेल्या होत्या व त्या नानाविध रंगांच्या पुष्पमंडपात अर्धाफूट जाडीच्या अक्षरांनी सोनेरी , हिरव्या , श्वेत व गुलाबी रंगात राजा बहादुरशाह , श्रीमंत नाना- साहेब , राणी लक्ष्मीबाओ , मौलवी अहमदशाह , राजा कुवरसिंह व १८५७ साली झुंजलेले आणखी काही योद्धे या सर्वांची नांवें अभिनंदनार्थ स्मरण म्हणून कोरून लिहीण्यात आलेली होती . या भव्य स्मृतिपटाचे भोवती निरनिराळ्या देशभक्तांच्या तसबिरीही लावलेल्या असून , त्या हॉलमध्ये मनोहर पुष्पांच्या लहान झाडांच्या कुंड्या सर्वत्र खुल्या ठेवलेल्या होत्या . उदबत्यांच्या सुवासाचा एकच दाट परीमळ येऊन , पेटीच्या सुस्वर सुरांनी व दे . वर्मा यांच्या राष्ट्रगीत - गायनांनी सर्वत्र उदात्त स्फूर्तीचा संचार झाला होता . वंदेमातरमच्या घोषाने तो सर्व रस्ता दुमदुमून गेलेला असताना सभेत दुपारी ४॥ वाजता अध्यक्षांची स्वारी निवडक मंडळींसह प्रवेश करती झाली . अध्यक्षांची स्वारी म्हणजे दुसरी कोणी नसून पॅरिसचे प्रसिध्द देशभक्त राणासाहेब हेच होत . हे पॅरिसहुन मुद्दाम या समारंभासाठी आलेले होते . त्यांच्याबरोबर पॅरिसहुन दुसरी मंडळीही आलेली असून त्यांच्या आगमनाने समारंभास विशेष शोभा आलेली होती . प्रख्यात देशभक्त विदुषी मिसॅस कामा यांचें एक स्फूर्तिदायक पत्रही अध्यक्षांबरोबर आलेलें होतें . प्रथमतः राष्ट्रीयगीतें झाल्यावर देशभक्त आयर बी . ऐ . यांनी राष्ट्रीय प्रार्थना केली . याच सुमारास लोकांची इतकी दाटी झाली की , हॉलच्या बाहेर रस्त्यापर्यंत लोकांना उभें राहणें भाग पडलें . केंब्रिज, ओक्सफर्ड, सारेन्सेस्टर, रेडिंग असल्या दुरच्या ठिकाणांहूनही हिंदी लोक या सभेला लोटले होते . त्यांतही देशभक्त हिंदी स्त्रीजनांच्या आगमनाने व राष्ट्रगीतगायनाने सर्वास उत्साह आणून दिलेला होता . राष्ट्रप्रार्थना झाल्यावर राजा बहादुरशाह व श्रीमंत नानासाहेब यांचा स्मृतिगौरव करण्यासाठी दे . सावरकर यांनी सत्तावनच्या क्रांतीचें इतिहासस्वरूपसंबोधनपर भाषण केल्यानंतर वंदेमातरमच्या घोषात सर्व सभा उभी राहून, त्या उभयवीरांच्या नावांचा त्रिवार जयघोष करण्यात आला. दे . खान यांनी राजा कुवारसिंग यांचा स्मृतिगौरव केला. दे . दास. बी. ए. यांनी राणी लक्ष्मीबाईंचा व मास्तर (पारसी) व दे . येरुलक. (यहुदी) व इतर व्क्ते ह्यांनी इतर देशवीरांचा स्मृतिगौरव केल्यानंतर

अध्यक्षांचे उत्साहक भाषण झाले व त्या भाषणाच्या शेवटी स्वार्थत्यागाच्या शपथा घेण्यात आल्या. जेव्हा डाक्टर,प्लीडर,बरिस्टर,एडिटर,युनिव्हर्सिटी पदवीधर ,व्यापारी, मोतीवाले,तरुण व वृद्ध,स्त्रीया व पूरूष ऐकामागुन ऐक या स्वार्थत्यागी मासात कडक तपस्या करण्याचा प्रतिज्ञा करु लागले, तेव्हाचा उत्साह अवण'नीय आहे'. सर्व जणांचे ह्या तपस्यामासाकरिता मुद्दाम तयार केलेल्या वीरस्मृतिमुद्रा झळकत होत्या. कोणी महिनावर उपास करण्याच्या शपथा घेतल्या,कोणी मद्यपान सोडले, आणि कोणी धुम्रपान सोडले. महिनाभर थिएटरध्ये जाणें नाही,कोणतेंही चैनीचें कृत्य करणें नाही व या रीतीने जे जे पैसे वांचतील ते ते सत्तावनच्या देशवीरांसाठी उभारलेल्या कोषात देऊन टाकावयाचे! या फंडाचे वसुलीसाठी पदवीधरांनी भिक्षेच्या शपथा घेतल्या व मुद्दाम केलेल्या झोळ्या घेऊन हे राष्ट्रीय भिक्षेकरी आज सर्व आठवडाभर घरोघर भिक्षा मागत हिंडत आहेत व या योगाने सर्वत्र राजकीय चर्चेची पारायणें इंग्लंडमध्ये प्रत्येक हिंदी घरी चाललेली आहेत. फंडास मिसेस कामाने पंचाहत्तर रूपये धाडले ते प्रसिध्द करण्यात आले.दे.राजाजीनेही आपलें मे महिन्याचें सर्व उत्पन्न देशवीरांस अर्पण केले.हे व इतर स्वार्थत्यागविधि झाल्यावर पुनः मिसेस दत्त या देशभक्त विदुषीने राष्ट्रगीतें गायली. प्रसादासाठी बनविलेल्या चपात्या वाटण्यात आल्या व वंदे मातरमच्या जयघोषात व देशवीरांच्या स्मृतिघोषात ती अभूतपूर्व सभा विसर्जन पावली.इतका हिंदी समाज व इतका अमर्याद उत्साह या लंडन शहरी पहिल्याचें पार्सल कोणासही आठवत नाही ! चपात्याच प्रसादासाठी अशाकरता वाटल्या कीं सत्तावनचे क्रांतीयुद्धाचे आधी अशाच 'चपात्या' देशभर गुमरूपाने वाटल्या गेल्या होत्या !

२४. पदवीदान समारंभ

लंडन: सत्तावनचे देशवीरांच्या सन्मानाप्रीत्यर्थ स्मृतिमुद्रा धारण के ल्यावरून येथील दे. हरनामसिंग बी. ऐ. व दे. खान आर. एम. या दोघा देशभक्त आपला पुढील सर्व अभ्यासक्रम (कोर्स) सोडून दिला व ज्याने सत्तावनच्या नानांना व लक्ष्मीबाईला 'रामोशी, खुनी व मांग' म्हटले, त्या प्रिन्सिपालचे कालेजमध्ये पाय ठेवण्याचे नाकारले, हे आपले वाचकांस कळविले आहे. हे दोन विध्यार्थी हिंदु असते तर त्यासंबंधी इतके पार्लमेंटमध्ये प्रश्नोत्तर होण्यासारखे झाले नसते. परंतु दुर्दैवाची गोष्ट ही की, त्यातील एक शीख व दुसरा मुसलमान पडला! इंग्रजी राज्याचे भक्कम आधारस्तंभ म्हटले म्हणजे शीख व मुसलमान अशी अलिकडे इंग्रज लोक आपली समजूत मुद्दामच करून घेत असतात. तेव्हा त्या भक्कम म्हणून गाजविलेल्या झाडातच ही कीड लागलेली पाहून, अर्थातच तेथील पार्लमेंटपर्यंतच्या सर्व 'रिसां' ना चटका बसल्यासारखे झाले. त्यानी वरील दोघा गृहस्थांना कालेजमध्ये जाण्याचा खाजगी आग्रहही केला. 'तुम्ही पंजाबी व त्याहूनही शीख, तुम्हांस हे द्वेषबुद्धीचे वर्तन शोभत नाही ! तुम्ही कालेजमध्ये परत जा ल, तर पुनः उर्मट वर्तन न करण्याबद्दल आम्ही तेथील प्रिन्सिपालास बजावून ठेवतो 'अशा मजकुराचे एक लांब पत्र पंजाब व बंगालमध्ये अधिकारावर असलेल्या एका पेन्शनर इंग्लोइडियनने धाडले होते. इतरांनीही धाकाचे व कुरवाळण्याचे प्रयोग केले; परंतु वरील कडव्या देशभक्तांनी असल्या प्रयोगास न भुलता व न भिता आपल्या देशाच्या सन्मानासाठी घरच्या पालकांचीही गैरमर्जी सोसण्याची तयारी केली.

पन्नास वर्षांत बराच बदल झाला म्हणावयाचा. कारण १८५७ साली याच श्रीमंत नानांचा व बहादुरशाहांचा सर्वाहन जास्त द्वेष शिखांनी केला. आज देशवीरांच्या सन्मानासाठी जर सर्वांत कोणी जास्त स्वार्थत्याग केला असेल, तो एका शीख ग्रेज्युएटाने होय.

असल्या ह्या करारी वर्तनाबद्दल रीस एम.पी. हे पार्लमेंटमध्ये ह्या तरुणांना शिव्या देत असता त्यांचा गौरव करण्याची तयारी हिंदी जनतेत चालली होती व गेल्या आठवड्यात याप्रीत्यर्थ एक जंगी मेजवानी करण्यात आली. पंजाबच्या एका प्रसिध्द कुलातील देशभगिनी धनदेवी ह्या समारंभाचे अध्यक्षस्थानी स्थानपन्न झाल्यावर 'स्वतंत्र हिंदुस्थान' चा पहिला टोस्ट पिण्यात आला. नंतर दुसरा घोट देशवीरांचा' असून त्यावर भाषण करताना दयानंद कालेजचे प्रोफेसर गोकुलचंद एम.ए. यांनी केलेले सुश्राव्य विवेचन हे सर्वांच्या हृदयांना उल्लास, आशा व देशभक्ति यांचे दिव्य तेज देते झाले. तिसरा घोट त्या दोघा हिंदी तरुणांचा होता. नंतर अध्यक्षांनी त्या दे. हरनामसिंग बी.ए. व दे. खान आर.एम्. यांच्या करारी देशभक्तीची स्तुति करून त्याप्रीत्यर्थ त्यांना लंडनमधील हिंदी देशबांधवांना यार-ए-हिंद ही पदवी देण्यात येत आहे असे जाहीर केले व ती पदवी कोरलेली दोन रौप्यपदके त्यां दोघांस श्रोत्यांच्या तालनिनादात अर्पण करण्यात आली. अध्यक्षांनी सांगितले की, 'पदवी देणे हा हक्क लोकांचा आहे. इतकेच नव्हे तर जी स्वदेशाने दिलेली किंवा मानलेली नव्हे ती पदवीच नव्हे. या हक्काची फार दिवस न केलेली अंमलबजावणी करण्याची स्फुर्ति आज माझ्या या तरुण लेकांनी करून दिली हे त्यास अत्यंत भूषणावह आहे. मला तीन मुले आहेत त्यांनी अशी देशाची पदवी मिळवली, तरच मी त्यांची आई आहे असे म्हणू शकेन नाही तर परक्यांनी दिलेल्या पदव्या असल्या मुलांच्या छातीला डसताना पाहण्यापेक्षा आर्यांचे निसंतान होणेच अधिक श्रेयस्कर आहे!'

- ता. ३१ जुलै १९०८

२५. बरें झालें !

लंडन : आता कोठे हिंदुस्थानच्या राजकारणात थोडीशी चळवळ सुरु झाली आहे असे म्हणावयास हरकत नाही. तरुण लोक कुटुंबाच्या क्षुद्र महत्त्वाकांक्षा सोडून देऊन जेव्हा रस्तोरस्ती देशासाठी फिरू लागतात, शाळेतील मुलें आईबापांच्या व्यक्ति तमयव अप्पलपोटेपणाच्या निंद्य व अज्ञानजनक उपदेशांना व धाकांना न जुमानता जेव्हा स्वराज्याच्या दिव्यात पटापट उड्या घेतात, जेव्हा एके का पत्राचे तीन तीन लेखक तुरुंगात जातात, तोच चार चार लेखक त्या पत्राचे स्तंभ भरण्यास पुढे सरसावतात तेव्हा थोडीशी चळवळ सुरु झाली असे म्हणण्यास हरकत नाही. जेव्हा दंड भरण्यापेक्षा तुरुंगात जाण्यास स्वयंसेवक तयार होतात, जेव्हा ब्रह्मबांधव उपाध्याय मरतात, जेव्हा सुशीलकुमार सेन पाठीवर फटके सपासप उडत असता राष्ट्रीय धैर्याला काळिमा न लागावा म्हणून पाठ रतिभरही हलवीत नाहीत वा मुद्रा पालटवीत नाहीत, जेव्हा चिदंबरम् पिले आपणास जामीन मिळत असता काही मजुरांना जामीन मिळत नाहीत, एतदर्थ आपणही तुरुंगाबाहेर येण्याचे नाकारतात, जेव्हा टिळक, परांजपे धरले जातात, तेव्हा हिंदुस्थानात थोडीशी चळवळ सुरु झाली आहे असे म्हणावयास हरकत नाही. 'मेली आहे ! मेली आहे !!' म्हणून जगाने जिच्या संबंधाने कंडी उठविली होती ती भूमाता हिंदू हलके हलके का होईना, पण स्पष्ट श्वासोच्छ्वास वासकरू लागली आहे. परमेश्वराचे किती उपकार आहेत !

परंतु हिंदू या प्रमाणे श्वासोच्छ्वास करू लागताच चोहोकडे एकच गोंधळ उडालेला आहे. जे आजपर्यंत दुर्लक्ष करीत होते वा निराश होते, ते आमचे लोक आम्हांकडे धावू लागले; कोणी जवळ आले, कोणी येऊ लागले, जगातील जे ति-हाईत होते त्यांनी आजपर्यंत सिद्धांतभूत मानलेले विचार पुन्हा परीक्षावयास आरंभ केला व हिंदू मेली या कंडीवरील विश्वास त्यांनी सोडून दिला. विपक्षीय जे होते त्यांची तर सर्वांहून जास्तच धांदल उडाली. त्यांना त्यांचे असत्य डावू लागले. त्यांना क्षणात लज्जा वाटे, क्षणात संताप येई, क्षणात धाक, क्षणात आशा, क्षणात आश्चर्य, क्षणात निराशा, असा त्यांच्या मनोविकारांचा गोंधळ उडाला. सर्व मते मतांतरें झुंजुं लागलीं. हिंदुस्थानची वार्ता जगाला लागू घावयाची नाही म्हणून हजारो रुपये दिले तरी जीं इंग्लंडमधील पत्रें हिंदुस्थानचे लेख लिहीत नसत तीं पत्रें रोज आपले पत्रांचे स्तंभ हिंदुस्थानचे लेखांनी भरू लागलीं. ज्या हिंदुस्थानी लोकांना प्रदर्शनात जास्त गि-हाईकजमविण्यासाठी विदुषकांची कामे देण्यासाठीच केवळ परस्थ लोक भेटत असत, त्याच हिंदुस्थानी लोकांचा दर्जा परदेशात एकदम वाढला व अमेरिका, फ्रान्स व इंग्लंड येथील प्रमुख पत्रांचे बातमीदार हिंदी लोकांच्या भेटीचा लाभ घेण्यास उत्सुक होऊ लागले. हिंदी लोकांतील तरुणांची ओळख व्हावी, म्हणून जपानी लेखक सकाळ-संध्याकाळ लंडनच्या हिंदी हॉटेलात खेटे घालू लागले. हाऊस ऑफ कॉमन्समध्ये हिंदुस्थानची दोन प्रश्नोत्तरे होणें दुर्मिळ होतें. आता हाऊस ऑफ लॉर्ड्समध्ये परवांचा सारा दिवस हिंदुस्थानातील अस्वस्थतेच्या वादविवादात लॉर्ड कर्झन व व्हायकाउंट मोर्ले असल्यांच्या कुस्तीत गेला. कुस्ती करावी तरी पंचाईत न करावी तरी पंचाईत ! लॉर्ड कर्झन हिंदुस्थानसंबंधी तासभर चर्चा करतात व इतर लोकांना दोष देतात की पार्लमेंटात हिंदुस्थानाबद्दल पक्षभेददर्शक प्रश्न करू नयेत. लॉर्ड मोर्ले पुन्हा तासभर कर्झनवर टीका करतात व शेवटी इषारा देतात की, आपलें बोलणें लांब ऐकू जातें तर मुळे कोणी बोलूच नये ! न बोलणें हें शहाणपणाचें व

मुत्सद्देगिरीचें आहे हें सिद्ध करण्याकरताच तास-तास बोलावें लागते ! इकडे हिंदी तरूणांचाही जोम वाढतच चालला पाहून बोलल्याशिवाय वर्तमानपत्रें स्वस्थ बसत नाहीत. सत्तावनच्या उत्सवसभेसंबंधाने सर्व इंग्रजी वर्तमानपत्रांनी एकच आरोळी उठविली आहे. सत्तावनची स्मृतिमुद्रा कोटावर धारण करून हिंदी विद्यार्थी ऑक्सफर्ड, लंडन, सायरेन्सेस्टर इत्यादि शहरी उघडपणे कॉलेजात जाऊ लागले, तेव्हा त्यांना अटकाव न करणेंच प्रशस्त अशी क्लृप्ति योजण्याचें ठरलें. पण सायरेन्सेस्टरच्या प्रिन्सिपालने छाती करून माझ्या कॉलेजात तरी पुन्हा धारण करू नये म्हणून आज्ञा केली तो काय प्रकार झाला ? हिंदी विद्यार्थ्यांनी धडाक्यात कॉलेज सोडून दिले ! तेव्हा प्रिन्सिपाल पत्र लिहू लागले की तुम्ही कॉलेजमध्ये या ! पण पहिल्या धाकाप्रमाणे या दुसऱ्या मोहालाही धुडकावून देऊन सत्तावनच्या देशवीरांची ज्याने निंदा केली, त्याच्या कॉलेजात पाऊल न टाकण्याचा निश्चय करून, दे. हरनामसिंग व दे. खान हे दोन वर्षांच्या श्रमांवर व पशांवर पाणी सोडते झाले. बरे, या उदाहरणाने तरी हिंदी विद्यार्थी भितील म्हणून रीस एम् . पी. ने पार्लमेंटात प्रश्न विचारून दरडावले, तों काय परिणाम झाला ? जास्तच चिडलेल्या हिंदी लोकांनी या स्वार्थत्यागी तरूणांचे सन्मानार्थ जंगी मेजवानी देऊन त्यांना पदकें बक्षीस दिली !

हिंदुस्थानातील अत्युच्च पीठावरील निवडक तरूणांचे हे वर्तन पाहून असें म्हणण्यास प्रत्यवाय नाही की, हिंदूभू हलके हलके का होईना पण स्पष्ट श्वासोच्छ्वास करू लागली ! तिच्या निधनाची कंडी मात्र निधन पावली ! बरे झालें की त्या निराशेतही आम्ही आशेला सोडली नाही !

- ७ ऑगस्ट १९०८

२६. विद्यार्थ्यांचा तेजोभंग

लंडन : हिंदुस्थानच्या विद्यार्थ्यांना होता होईल तो इंग्लंडमध्ये धाडण्याचा त्यांच्या पालकांचा कल असतो. परंतु ही कल्पना आपलें राष्ट्र जितकी लवकर सोडून देईल तितकें उत्तम होणारें आहे. आजपर्यंत हिंदुस्थानी मनामध्ये हीनस्थितीच्या अपमानाची कल्पना शिरली नसल्यामुळे त्या मनाला इंग्लंडमध्ये काहीच बोचणी लागत नसे. आजपर्यंत हिंदुस्थानच्या प्राणेंद्रियाला सूक्ष्म विचारांचे तैक्षण्य आलेलें नसल्याने त्याला हीनस्थितीच्या नरकाची घाण मुळीच येत नसे. परंतु ते राजकीय सूक्ष्मतेचें तैक्षण्य आलेल्या तरुण हिंदुस्थानाला आता क्षणोक्षणी इंग्लंडसारख्या स्वतंत्र हवेतही हिंदुस्थानच्या लोकांसाठी सर्वत्र हीनस्थितीची दुर्गंधिच कशी भरलेली आहे हें अनुभवास येऊ लागलें आहे.

इंग्लंडमध्ये येणाऱ्यातऱ्या अंतःकरणावर पहिला जो घातकी परिणाम होतो तो तेजोभंग हा होय. त्यांचे राजवाडे, त्यांची निशाणें, त्यांचे आरमार व त्यांचे वैभव पाहून हताश हिंदुस्थानच्या हताश तरुणांचे हृदयांत आत्मदौर्बल्याची बीजें आपलें विषारी जाळें पसरवून लागतात. अशक्य व सूक्ष्म विचारास असमर्थ असणारी ही तरुण दृष्टि वरवरच्या भपक्याला पाहून भित्ते, दचकते व तेजोभंगाच्या विषारी द्वेशाने निर्जीव होऊन जाते. दास्यातील लोकांना खरें शिक्षण म्हणजे तेजोभंगच होय हें जाणून इंग्लिश कारस्थानपटूंनी हिंदुस्थानच्या विद्यार्थ्यांना इंग्लंडांत जें आजपर्यंत उत्तमप्रकाराने वागविलें तें एवढ्यासाठीच होय. आजपर्यंत वरवर सभ्यतेनें व दिखाऊ प्रेमानें हिंदी विद्यार्थ्यांना वागविण्यात येई व त्या योगाने तें विद्यार्थी इंग्लंडमध्ये इंग्लिश लोक फारच चांगले असतात, केवळ तिकडेच अंग्लो-इंडियन लोक काय ते उर्मट असतात 'असा समज करून घेत. त्यांच्या अंतःकरणात आत्मदौर्बल्य व बुद्धीत इंग्लिशांच्या सौजन्याचा मिथ्याभास अशी फसवणूक हिंदी विद्यार्थ्यांची होत असे.

परंतु आता गेल्या दोन तीन वर्षांत असल्या देखाव्याला न भिणारी हिंदुस्थानची आत्मजागृति होताच पूर्वी ज्या फसवणुकी ध्यानात येत नसत त्या आता उघड होऊ लागल्या. एकाच कॉलेजात व क्लबात इंग्रजी विद्यार्थ्यांनी प्रश्न - मग तो कितीही मूर्खपणाचा असो, केला की प्रोफेसर अर्धा अर्धा तास त्याचें समाधान करतात. परंतु हिंदी विद्यार्थ्यांनी केलेल्या मार्मिक प्रश्नांसही ते कसे फेटाळून लावतात हें द्रुष्टीला राजकीय सूक्ष्मता येताच उघड कळू लागतें. केंब्रिजसारख्या ठिकाणीही हिंदी विद्यार्थ्यांना जाणून बुजून आत न घेणारी कॉलेजें निघू लागलीं. एडिंबरोमध्ये सर्व विद्यार्थ्यांना आपल्या कक्षांत ठेवता यावें म्हणून इंग्रजांच्या अधिकाराखाली बोर्डिंगज निघाली व त्याचा पहिला नियम ' येथील विद्यार्थ्यांनी राजकीय कामात कोणतीही चर्चा करू नये ' हा झाला ! साम्राज्यदिनाला खेडेगांवांतील शाळांतूनही इंग्रज लहान लहान मुलांस राजकीय शिक्षण देण्यांत येते. परंतु हिंदी तरुणांतील ग्रॅज्युएटांसही राजकीय चर्चा करता कामा नये या इंग्लंडमधल्या शाळांत व हिंदुस्थानातील शाळांत आता भेद तो काय उरला ? हिंदुस्थानी लोकांस दोहोमध्येही दास्याशिवाय दुसरें शिक्षण व अपमानाशिवाय दुसरें बक्षीस तें काय मिळणार ? मग लोकांनी आपल्या लोकांनी इंग्लंडमध्ये काय म्हणून यावें ? उद्योगधंद्याचे शिक्षण जपान, जर्मनी, अमेरिका येथे जितकें मिळतें तितकें इंग्लंडमध्ये मुळीच मिळत नाही. जगाच्या प्रगतीत इंग्लंड अर्ध्याशतकाने मागे आहे. आपल्या लंगड्या हिंदुस्थानात इंग्लंड जरी भरभर चालत असलें तरी अमेरिकेच्या व जर्मनीच्या गतीने त्याला कधीच मागे टाकलेलें आहे. इंग्लंडमधून आजकाल जर्मनीत व अमेरिकेत विद्यार्थी जात असतात. आपण या शतकामागच्या

शिक्षणासाठी इंग्लंडकडे कां यावें ? खर्चाच्या बाबतीतही इतकेंच नव्हे, तर याहूनही स्वस्त पडेल. शिवाय अमेरिकेत स्वतंत्र विद्यार्थ्यांला आपलें पोट चालविण्याइतकें कामही मिळतें. मग इंग्लंडमध्ये येण्याची ही दरिद्री हौस आपले लोक केव्हा सोडतील ?

खरें शिक्षण जपान, जर्मनी, अमेरिका यांतच मिळेल. शास्त्रीय व व्यापार विषयक शिक्षणही तिकडेच मिळेल व इंग्लंडमध्ये होणाऱ्यातेजोभंगाचा विषारी दंशही टाळता येईल.

- ता. १४ ऑगस्ट १९०८

२७. लोकमान्यांना काळेपाण्याची शिक्षा !

लंडन : महाराष्ट्राच्या विभूषणाला, आर्य धर्माच्या अभिमानाला, नीतीमतेच्या निपुणतेला व स्वदेशप्रीतीच्या उद्भवाला, त्या बाल गंगाधर तिलकाला काळे पाण्यावर धाडण्याची शिक्षा झाल्यापासून ज्याच्या हृदयात त्वेष आलेला नाही व ज्याच्या मस्तकात भयंकर खळबळट झाला नाही असा खऱ्या अंतःकरणाचा एकही हिंदु आढळणें दुर्मिळ आहे. व्यापाऱ्यांशी आपली दुकानें बंद ठेवली, गिरणीवाल्यांनी गिरण्या बंद ठेवल्या, विद्यार्थ्यांनी शाळा सोडल्या, नागरिकांनी उपवास केले, देशाच्या रंधारंध्रातून सहानुभूतीच्याच नव्हे, तर अकृतिम कृतज्ञतेचा संचार सुरू झाला. मुंबईसारख्या बकाल वस्तीच्या शहरात व राजकारणात अनभिज्ञ असणाऱ्या लोकांनी संप केले, त्यांची मनें क्षुब्ध झालीं, तें रागाने वेडे होऊन व जिवाची पर्वा सोडून युरोपियनांवर हल्ले करू लागले व गोळ्यांच्या पहिल्या फेरीसरशीच आपल्या निःशस्त्रतेने आलेल्या दौर्बल्यासह घरचा रस्ता न सुधारता सतत आठ दिवस बंदुकांच्या प्राणघातक गोळ्यांशी दगडांचा सामना करू लागले. या सर्व प्रकारच्या प्रक्षोभाचे वृत्तान्त तरोज तारेने येत गेल्याने येथील समाजाला विलक्षण स्तिमितता आल्यासारखी झालेली होती. राष्ट्रीय मताच्या प्रगतीचे या वेळी दिसून आलेलें एक द्योतक म्हटलें म्हणजे टिळकांच्या शिक्षेबद्दल सर्व वर्तमान पत्रांचे व लेखांचे लेखात दिसून आलेली वृत्तीची एकतानता होय. आपापसात कितीही पक्षभेद, व्यक्तिद्वेष व मतवैचित्र्य असलें तरी, राष्ट्राचा प्रश्न येताच व्यक्तित्व व अंतर्भिन्नता विसरून, आम्ही १०५ आहोत या उदात्त तत्वाचें अनुकरण करण्याइतकी राष्ट्रीय मताची प्रगति झालेली आहे. हें सुधारक, चिकित्सक, वंदे मातरम्, हिंदु, ज्ञानप्रकाश, इंदुप्रकाश, बंगाली, गुजराथी, पंजाबी इत्यादि सर्व भिन्नमार्गी पंथप्रचारकांनी श्रीमत् तिलकांचे शिक्षेचे प्रसंगी जे एकवृत्तिमय निर्मत्सर लेख लिहिले त्यावरून स्पष्ट होणार आहे. जहालांना चिरडतांना नेमस्तांची सहानुभूति मिळेल या स्वप्नात दंग असलेल्या एंग्लोइंडियन हितशत्रूंना देशद्रोही दिवस हिंदुस्थानात संपत आलेले आहेत हें सुचविण्याची उत्कृष्ट संधि साधल्याबद्दल आमच्या सर्व लेखकांची उदात्तता वाखाणावी तितकी थोडीच आहे.

अशा संधीस या स्वयंस्फूर्त राष्ट्रीय एकवृत्तीत दे. गोपाळ कृष्ण गोखले यांनी गालबोट लावलें नसतें तर किती तरी चांगलें झालें असतें ! टिळकांच्या शिक्षेची वार्ता व त्या आघाताने दबून न जाता कर्तव्य करण्याची महाराष्ट्राचे अंगात संचारलेली जास्तच दृढनिश्चयात्मकता यांची हकीकत ऐकून इंग्लंडमधील एकूण एक हिंदी मनुष्याच्या मनाची काही विलक्षण स्थिती झालेली होती. ज्या महात्म्याने राष्ट्रासाठी सोसलेल्या विपत्तीने आज मुंबईसह सर्व महाराष्ट्रात ही अपूर्व एकता संचारलेली आहे, त्या महात्म्याच्या गुण वर्णनासाठी व त्या महाराष्ट्राच्या सहानुभूतीसाठी इंग्लंडमधल्या हिंदी समाजातर्फे एक सभा भरलीच पाहिजे अशी प्रत्येकाच्या मनात साहजिकपणे उत्कंठा लागली. वास्तविक दे. गोखल्यांनीच या कामी पुढाकार घ्यावयास पाहिजे होता. परंतु ते पुढे आले नाहीत म्हणून इतर उभय पक्षांतील लोकांनी सर्व हिंदी रहिवाशांची सभा बोलावली. नेमस्त व जहाल हा भेद यत्किंचितही मनात न आणता सर्व दर्जाची व मतांची मंडळी त्या सभेस आली होती. सभेचे ठिकाण कॅम्ब्रिज हॉलसारखें विस्तृत असताही हिंदी व युरोपीयन स्त्रीपुरुषसमाजाने तें भरलें होतें, व अध्यक्ष स्थानी दे. बॅ. पारेख हे नेमस्त पक्षाचे अध्वर्यु व दादाभाईचे वेळेपासून राजकारणात झटत असलेले गृहस्थ होते. अशा या सभेला गोखल्यांनी मदत देऊ नये हें फारच उद्वेगजनक होय. त्यांना अध्यक्ष स्थान स्वीकारण्याबद्दल जेव्हा विचारलें गेलें

तेव्हा तें त्यांनी नाकारलेंच ! सभेत शिक्षेचा निषेध करण्याविषयी काही बोलाल का म्हणून विनंती केली तीही त्यांनी मान्य केली नाहीच, पण याहीपेक्षा पुढे जाऊन सभेला हजर राहण्याइतकीही त्यांनी तसदी घेतली नाही ! प्रत्येक फाटक्या साहेबाच्या घराचे उंबरठे झिजवण्याची संधि जे फुकट दवडीत नाहीत त्यांना टिळकांच्या शिक्षेबद्दल उघडपणे निषेधाचा उच्चार करण्याची व तशा सभेला हजर राहण्याचीही आवश्यकता कळू नये हें काही सौजन्याचें निदर्शक खात्रीने नव्हे ! दे. गोपाळराव गोखल्यांसंबंधी अजूनपर्यंत जी काही पूज्यबुद्धी लोकांत आहे, तिच्या योगाने लोक त्यांच्या हजिरी-गैर-हजिरीस महत्त्व देत असतात. परंतु सर्व राष्ट्राच्या स्वयंस्फूर्त विचाराला व मनोवृत्तीला टिळकांच्या हद्दपारीसारख्या अत्यंत कोमल प्रसंगी असा निरर्थक अडथळा करून त्यांनी काय महत्त्वाची देशसेवा बजावली तें गोपाळरावांचे गोपाळरावांनाच माहीत ! बाकी सर्वांना त्यांच्या त्या संदिग्ध व अप्रस्तुत वर्तनाचा वीट येऊन त्याच कॅक्स्टन हॉलात भरलेल्या सभेत गोखल्यांच्या या कर्तव्यपराडमुखतेचा निषेध करण्याचा ठराव पास करण्यात आला. मुंबईला ओरिएंटल रिव्ह्यू या पत्राने व इंग्लंडात दे. गोपाळ कृष्ण गोखल्यांनी राष्ट्राच्या एकतानतेचा जो हा भंग केला त्याने राष्ट्राचे तर राहोच, पण त्यांचे तरी काय हित होवो म्हणजे झालें !

- ता. २१ सप्टेंबर १९०८

२८. लंडन टाइम्सचा संताप

लंडन :- आपल्या कित्येक भोळ्या लोकांना वाटत असतं की तुसडेपणा व स्वार्थलंपटतेचें वारें फक्त हिंदुस्थानात येणाऱ्या इंग्रजांच्याच अंगात काय तें भरलेलें असून इंग्लंडमध्ये असलेले सर्व इंग्रज हे सदोदित न्यायी, निर्मत्सर व दयाशील असतात. गेल्या पन्नास वर्षांत हिंदुस्थानच्या राजकारणाला निर्जीव, रुक्ष व नाशकारक अशा मवाळ चळवळींच्या वाळवंटातून ज्या पक्षाने फरपटत नेले आहे, त्या पक्षाचे पुढारी आमच्या देशात वरील समजूत प्रचलीत करण्यास बहुतांशी कारण झालेले आहेत. हिंदुस्थानला न्याय देण्यास जे आडकाठी आणतात ते ऍंग्लोइंडियन लोक होत. बाकी इंग्लंडमधले कोणते लोक त्याबद्दल जबाबदार नाहीत तर ते निसर्गतःच अत्यंत न्यायी व स्वातंत्र्यावर प्रेम करणारे असल्याने, हिंदुस्थान देशाने ऍंग्लोइंडियनांकडे लक्ष न देता इंग्लंडला आपली खरी गाऱ्हाणीसांगितली की हिंदुस्थानचे काम भागलें अशी हे नेमस्त पक्षाचे धुरीण आजपर्यंत आपली चुकीची समजूत करून घेऊन आपल्याबरोबरच आपल्या लोकांनाही या निष्फळ आशेचा उपदेश करीत आलेले आहेत. वास्तविक इकडे जसे काही ऍंग्लोइंडियन आमच्या आड येऊ पाहतात, त्याप्रमाणे खुद्द इंग्लंडमध्येसुद्धा सर्वच इंग्लिशमन आम्हांस अनुकूल आहेत असें नाही. उदाहरणार्थ लॉर्ड मोर्ले हे ऍंग्लोइंडियन आहेत की इंग्लिशमन आहेत ? हिंदुस्थानला आपल्या जोखडाखाली चिरडून टाकणाऱ्या काही अधिकाऱ्यांखे अभिनंदन करणारे डेली टेलिग्राफचे संपादक, टाइम्सचे संपादक, डेली मेलचे संपादक हे ऍंग्लोइंडियन आहेत की इंग्लिशमन आहेत ?

व हे जर सर्व इंग्लिशमन आहेत, तर मग हिंदुस्थानच्या हिताच्या आड फक्त काही ऍंग्लोइंडियन काय ते येतात ही अडाणी समजूत नाही काय ? जोपर्यंत इंग्लंडमध्ये मदिरापानात सक्त होण्यासाठी वा उदरपरायणतेसाठी चार हिंदी श्रीमंतांची जडबुद्धि मुलें हिंदुस्थानातून येत होती व जात होती तोपर्यंत इंग्लंडमध्ये हिंदी लोकांस पूर्ण स्वातंत्र्याचा अनुभव घ्यावयास मिळे ! वाटेल तेव्हा वाटेल तितकी दारू त्याने प्यावी; वाटेल तेव्हा वाटेल त्या प्रकारची ख्याली खुशाली करावी; रस्त्यातील वाटेल त्या गोऱ्या मुलीचा हात धरून तिच्याशी चर्चमध्ये वा इतरत्र लग्न लावावें; इंग्लंडमध्ये हिंदी विद्यार्थ्याला पूर्ण स्वातंत्र्य ! वाटेल त्या साहेबास वाटेल तितका लवून सलाम करावा; इंग्रजी समाजाने हिंदी लोकांच्या मूर्तिपूजेची व सतीच्या चालीची वाटेल ती विटंबना करावी; घरून येणाऱ्या मुबलक पैशाचा पाण्यासारखा खर्च करून आपल्या भाड्याच्या घराच्या मालकिणीस व तिच्या मुलाबाळांसुद्धा वाटेल तितके वेळा थिएटरात घेऊन जावें; इंग्रजी क्रिकेट क्लबाला वाटेल तितक्या पैशाच्या देणग्या घ्याव्या, त्या प्रकरणी हिंदी विद्यार्थ्यांच्या वर्तनस्वातंत्र्यास इंग्लंडमध्ये पारतंत्र्याचा स्पर्शही होणें नाही ! हिंदी तरुणांच्या अंगातील दुर्गुणास भरभराटविण्यास पूर्ण स्वातंत्र्य इंग्लंडमध्ये होतें..... आणि अजूनही आहे ! या वरील सुखलंपटतेच्या भोवतीच घिरट्या घालणारे चटोर हिंदी विद्यार्थी जो पर्यंत इंग्लंडमध्ये येत होते, तो पर्यंत त्यांना मन मानेल तसें वागू दिलें जात असल्याने, या चटोरपणालाच ते स्वातंत्र्य समजू लागले; पण हिंदुस्थानात परत जाऊन या इंग्लंडात मुबलक असलेल्या वर्तनस्वातंत्र्याची ते वाहवा करू लागले. इंग्लंडची हवाच स्वतंत्र विचारांना पोषक आहे, हिंदुस्थानात अरेरावी गाजविणारे काही ऍंग्लोइंडियन काय ते खराब आहेत, बाकी इंग्लंडमध्ये लोक मात्र झाडून सगळे उदार आहेत, असे या मुठभर विदेशाहून परत आलेल्या लोकांच्या वल्गनांना ऐकून आपणही विश्वासू लागलो.

परंतु जेव्हा सुखलंपटतेला लाथ मारून देशासाठी तळमळणारे विद्यार्थी इंग्लंडला पोचले, ज्यांनी देशस्वातंत्र्यास्तव संन्यास स्वीकारलेला आहे, ज्यांनी आपले पुष्कळ देशबांधव अन्नासाठी मरत असल्यामुळे आपणही उपवास करण्याच्या प्रतिज्ञा केलेल्या आहेत, व व्यक्तिविषयक सुख साधनें कमी नसताही त्या साधनांना देशभक्तिच्या सेवेला अर्पण करून जे थंडीपुरतें वस्त्र व भुकेपुरतेंच अन्न ग्रहण करीत आहेत, असे हिंदी तरुण इकडे येऊ लागताच, इंग्लंडमध्ये मिळतें म्हणून ज्याची कंडी पिकली होती तें वर्तनस्वातंत्र्य व तें मतस्वातंत्र्य हें मृगजलातल्या लाटात पोहू लागलें. इंडियन विद्यार्थ्यांच्या स्वछंदी वर्तनास आळा घालण्यासाठी टाइम्स पासून डेली मिरर पर्यंत व लॉर्ड मोर्ले पासून तो रीससाहेबापर्यंत सर्व दात ओठ खाऊन धावत सुटले.

आणि कारण असें सांगण्यात येत आहे की हिंदी तरुण लोकांना एकटे राहू देणें हें त्यांच्या चारित्र्यास घातक होणारें आहे. जोपर्यंत इंडियन तरुण दारू पीत, नाच करीत, तमाशे पाहत बाहेरख्यालीच्या रंगात दंग होत होते, तोपर्यंत त्यांना वर्तनस्वातंत्र्य घातक नव्हतें - परंतु देशभक्तिच्या वेडाने त्यांना पछाडताच व त्यांच्या तरुण नेत्रांत विषयी रंगेलपणाचे स्थळी पवित्र स्वार्थत्यागाच्या लके- यादिसू लागताच त्यांना वर्तनस्वातंत्र्य घातक होऊ लागलें !

म्हणून हिंदी लोकांच्या वर्तनाची चौकशी करण्यास लॉर्ड मोर्ले यांनी ली वॉर्नर, सर कर्झन वायली इत्यादींची कमिटी नेमली होती व तिचा रिपोर्ट नुकताच तयार होऊन त्यातील मुख्य मुद्दे लंडन टाइम्स पत्राने गेल्या मंगळवारी प्रसिद्ध केले. लंडन टाइम्सचा तो लेख अनेक रीतींनी फार महत्वाचा आहे. त्यात तो लेखक म्हणतो, 'निरनिराळ्या खेळात हौसेने मिसळण्याचे स्थळी, इंग्रजी लोकांत मजा मारणें, चहा पिणें, त्यांच्याशी गोडीगुलाबीने राहणें वगैरे स्नेहवर्धक गोष्टी शिकविण्यासाठी हिंदी विद्यार्थ्यांना एकत्र करणाऱ्या संस्था इंग्रजांनी काढल्या आहेत, त्यात कोणताही भाग न घेता हिंदी-तरुण अलीकडे राजकारणाच्या वाळवंटात गुरफटलेले दिसतात. आम्ही त्यांना त्यांच्या तारुण्याला साजेल अशा आनंदी वृत्तीत ठेवण्यासाठी केलेले सर्व प्रयत्न विफल होतात. कारण उलट दिशेने प्रयत्न करणारे जहाल तरुण आपल्या वजनाने अर्भक लोकांना राजकारणाच्या क्षुब्धतेत सहज ओढू शकतात. सर्व इंग्लंडभर पसरलेल्या व एकट्या ओडिंबरोमध्येच १५० पर्यंत असलेल्या, या पांचशे एक तरुण हिंदी लोकांतून गेल्या ता. १७ मेच्या सभेला इंडिया हाऊसमध्ये 'देशवीरस्मृती' प्रीत्यर्थ शंभरावर इंडियन जमावे ही एकच गोष्ट आमच्या म्हणण्याची सिद्धता करीत आहे !' नंतर टाइम्सने इतर पुष्कळ मुद्द्यांचे विवरण केलें आहे व शेवटी सर्व हिंदी विद्यार्थ्यांना एका कोंडवाड्यात कोंडून त्यावर इंग्लिशांची सक्त देखरेख उर्फ पहारा ठेवावा अशी सूचना दिलेली आहे. लवकरच सुटी संपताच इंडियन विद्यार्थ्यांना राजनिष्ठेच्या कोंडवाड्यात कोंडण्यात येईल हे निश्चित आहे. जें निश्चित नाही तें हें की अशा कोंडवाड्यांनी कधी अंतःकरणें वळतील काय ?

गेल्या सोमवारी लोकमान्य टिळकांच्या अपिलसाठी श्री. दादासाहेब खापर्डे हे लंडनमध्ये आले. ते येण्यापूर्वी फक्त तीन तास आधी त्यांच्या आगामी आगमनाची वार्ता लंडनला मिळाली, तरी ज्या स्वातंत्र्य ध्येयाचे दादासाहेब हे पुरस्कर्ते आहेत, त्या तत्त्वावर प्रीती करणाऱ्या येथील हिंदी समाजाने ह्या पुढाऱ्याचे स्वागत करण्यासाठी त्वरित स्टेशनकडे धाव घेतली. गाडी येण्याचे आधीच प्लॅटफॉर्मवर सर्व हिंदी लोक दाट जमलेले दिसत होते. गाडी स्टेशनमध्ये शिरताच व दादासाहेबांची भव्य मूर्ति दिसू लागताच जयघोशांनी आणि पुष्पांनी सर्व स्टेशन फुलून व दणाणून गेलें ! दादासाहेब येताच त्यांच्या

हाती ताजी तार वर्तमानपत्रातून जी पडली ती ही होय की, नरेंद्रनाथ गोस्वामी याचा तुरुंगात खून पडला व श्रीमंत दादासाहेब सर्वांचे आभार मानीत आपल्या बिः हाडीनिघून गेले !

ज्या दिवशी गोखले स्टेशनवर आले, त्या दिवशी तीन चार हिंदी लोक व बाकी ऍंग्लोइंडियन सामोरे गेले व ज्या दिवशी खापर्डे आले त्या दिवशी सर्व हिंदी समाज दाटी करू लागला. त्यात एकही ऍंग्लोइंडियन दिसला नाही. लंडनला हिंदी समाज कोणत्या ध्येयाच्या भजनी आहे हें आणखी एक प्रत्यंतर !!

- ता. २५ सप्टेंबर १९०८

२९. इंग्लंडच्या व्यापाराची स्वदेशीमुळे पिछेहाट

लंडन :- आज दोन वर्षपर्यंत छपवून ठेवलेले सत्य व अखेर जगापुढे मांडणें इंग्लंडला भाग पडलें आहे. हिंदुस्थानात स्वदेशी चळवळ व आयर्लंडात सिनफिन चळवळ सुरू झाल्यापासून या चळवळीचा आपल्या व्यापारावर काहीच परिणाम होणारा नाही व झालेला नाही अशा दिमाखाने त्या चळवळीच्या पुरस्कर्त्यांना निराश करण्याचा इंग्रजांनी प्रयत्न चालविलेला होता. हिंदुस्थानात स्वदेशी चळवळीमुळे बाजारात विलायती मालास मागणी नसताही आपल्या नियात व्यापारावर व हिंदुस्थानातील विलायती आयात मालावर त्याचा रतिभरही परिणाम होत नाही हे दाखविण्यासाठी आज दोन साल हिंदुस्थानकडे मागणी नसताही माल धाडण्यात येतच होता. हिंदुस्थानच्या बाजारात विक्री न झाली तरी हरकत नाही परंतु गेल्या वर्षपर्यंत हिंदुस्थानच्या किना-यावर विलायती माल आल्याचे आकडे जसेच्या तसेच फुगलेले राखले होते. तिकडे हिंदुस्थानी गिरण्यातून तर माल जोराने बाहेर पडत होता व बाजारात स्वदेशीच खपत होता. परंतु सरकार तर इकडे हिंदुस्थानात विलायती माल पूर्वीइतकाच येतो, हें बंदरातील आकड्यावरून प्रसिध्द करून स्वदेशीच्या पुरस्कर्त्यांस खोटें पाडीत होतें. या परस्परविरुध्द गोष्टीचें ह्दगतही एका ऍंग्लोइंडियन पत्राने थोडे दिवसांपूर्वी प्रसिध्द केलें होतें की, दोन्हीही गोष्टी ख-या आहेत. फरक एवढाच की, बाजारात स्वदेशी माल जास्त खपत चाललेला आहे ! व गोदीमध्ये विलायती माल जास्त साचत चाललेला आहे ! तथापि अजूनपर्यंत इंग्लंडच्या लोकसमाजात स्वदेशीचा खरा चटका बसण्याइतका उघड परिणाम दिसून आलेला नव्हता. वास्तविक पाहता आपल्या हिंदुस्थानचे पैसे संरक्षण करणें हा स्वदेशी बहिष्काराचा मुळ व मुख्य उद्देश आहे. इंग्लंडचा व्यापार बुडाला, तरच स्वदेशी चळवळ यशस्वी झाली, असा आमचा समज नाही. इंग्लंडने हिंदुस्थानविरहित वाटेल तेथल्या बाजारात जाऊन आपला व्यापार खुशाल वाढवावा. त्याला हिंदुस्थानची स्वदेशी काय म्हणून आड येईल ? व एतदर्थच जोपर्यंत हिंदुस्थानात नवीन गिरण्या, नवीन कारखाने, नवीन धंदे भराभर उघडत आहेत, तोपर्यंत इंग्लंडच्या व्यापाराचे आकडे वाढत गेले असते, तरी देखील आमच्या स्वदेशीचा विजयच झाला असता. परंतु हिंदुस्थानाइतका भोळसट बाजार जगावर इतरत्र इंग्लंडला कोठेही सापडणारा नसल्याने, त्या बाजारात इंग्रजी माल कमी संपतो कीं नाही हें ठरविण्यास इंग्लंडच्या व्यापाराचे आकडे हें एक साधन आहे व त्या साधनाने देखील आता हें निर्विवाद सिध्द होतें आहे की, गेल्या दोन वर्षांच्या परिश्रमाने स्वदेशी- बहिष्काराचा विजय झालेला आहे. कारण आठ महिन्यांत इंग्लंडच्या परदेशाशी चाललेल्या व्यापाराचा आढावा नुकताच प्रसिध्द झालेला आहे. त्यावरून असे स्पष्ट होत आहे की, इंग्लंडच्या व्यापाराला स्वदेशीने जखम केलेली आहे. या गेल्या आठ महिन्यांत परदेशी व्यापाराचा आढावा देताना बोर्ड ऑफ ट्रेड म्हणतें :- "Our Foreign Trade Decrease of \$ 72,000,000 In Eight Months Again we have to record a falling off in trade which is sufficiently serious. Decrease in the imports is \$42,045,186 and decrease in the exports is \$30,083,043 making an aggregate shrinkage during the present year of upwards of \$72,000,000. अशा रीतीने इंग्लंडला ७ कोटी पौडांची गेल्या साली ठोकर बसली आहे. इंग्लंडमधून माल बाहेर देशी किती कमी गेला याचे सविस्तर आकडेही महत्त्वाचे आहेत:- तेलाचें बी ,तेल ,डिक इत्यादि ३॥ लक्ष पौंड कमी गेले

कागद इत्यादि ... २ " " " "

लोकर इत्यादि ... ५॥ " " " "

लोखंडी सामान्य पेटया इ ... ६॥ " " " "

कापसाचे कपडे ... ६॥ " " " "

लोकरीचे कपडे ... ४ " " " "

इतर कापड ... ३ " " " "

कातडी सामान ... ५॥ " " " "

इत्यादि आकड्यांवरून इंग्लंडला बहिष्काराचा केवढा आघात सोसावा लागत आहे हें स्पष्ट होणारें आहे.परदेशात जाणा-या मालाची पिछेहाट जें सांगत आहे तेंच जी मालाची वाढ झालेली आहे ती वाढही सांगत आहे .कारण सर्व प्रकारच्या पिछेहाटीत इंग्लंडातून बाहेरदेशी जाणा-या यंत्रसामग्रीची मात्र वाढ झालेली आहे .कारण या वर्षी २। लक्ष पौंडांचीं यंत्रें मात्र इंग्लंडमधून जास्त बाहेर गेलीं. ही वाढही तेंच सांगत आहे की हिंदुस्थानात स्वदेशी चळवळ जोरावत आहे व म्हणून यंत्रे जास्त मागविण्यात येत आहेत ! परंतु इंग्लंडपेक्षा जर्मनी-जपानमधून यंत्रे घेण्याचा बहिष्कारवादी लोकर निश्चय करतील ,तर पुढील साली हीही वाढ कमती होईल . तसेंच यंत्राला लागणारा कोळसाही इंग्लंडने ६३ लक्ष पौंडांचा बाहेर जास्त धाडला . इकडेही हिंदुस्थान लवकरच लक्ष देईल व जपानी कोळसा घेऊ लागेल . ७ कोटि पौंडांपेक्षा इंग्लंडची खरी नुकसानी अधिकच झालेली आहे .कारण हें ७ कोटि पौंडांचें नुकसान गेल्या वर्षीच्या आकड्यांशी तुलना करून ठरविलें असल्याने व गेल्या वर्षीही असाच तोटा असल्यामुळे ३।४ वर्षांपूर्वीच्या आकड्यांचे मानाने इंग्लंडचें खरें नुकसान फारच जास्त झालेलें असलें पाहिजे. या पिछेहाटीचा परिणामही ताबडतोब इंग्लंडमध्ये होऊन आपापसात बेबनाव सुरू झालेला आहे. मॅचेस्टर व लॅंके शायरच्या व्याप-यांवर या पिछे हाटीचा बहुतेक ताण पडलेला असल्याने तेथील गिरण्यांच्या मालकांनी मजुरांस शेकडा ५ कमी पगार देण्याचें ठरविलें.परंतु मजुरांनी तसें करण्याचें नाकारून पगार कमी झाल्यास काम बंद पाडू म्हणून जाहीर केलें.प्रत्येक दैनिकात Cotton crisis वर आर्टिकलें येत आहेत.ग्लासगो येथे तर काम नसलेल्या मजुरांनी हजारो लोकांचे थवे करून दंग्यास आरंभ केलेला आहे.सोशियालिस्ट लोकही दंग्यात मिसळत आहेत.या दंग्याची शांतता करण्यासाठी , मुंबईच्या दंग्यानंतर जसे तिकडले गव्हर्नर समा चारास जात होते तसेच येथील राजपुत्रही मुद्दाम गेले होते.परंतु त्यांनाही बेबनाव झालेल्यांनी धिक्कारून परत धाडलें.सभेत राजपुत्राच्या सन्मानार्थ राष्ट्रीय गीत God Save the King हें सुरू होताच मजुरीवाल्यांनी हुर्यो करण्यास सुरुवात केली! व आपल्या अनंत कंठांनी "Down with the Tyrant" ह्या अर्थाच्या प्रख्यात मार्सेलिसच्या गाण्यास आरंभ केला!! तरी ह्या लोकांवर मुंबईच्या शांतताप्रिय दयाळू गव्हर्नराप्रमाणे गोळ्या सोडण्याचा हुकूम राजपुत्राने दिल्याचें ऐकिवात नाही! इतकेंच नव्हे, तर त्यातील लोकांची धरपकडही चाललेली नाही!!

-ता.२ ऑक्टोबर १९०८

३०.सरदार अजितसिंह सय्यद हैदर रेझा यांचें अभिनंदन

लंडन :-गेल्या रविवारी फ्री इंडिया सोसायटीतर्फे भरलेल्या लंडन येथील हिंदी रहिवाशांच्या सभेत खालील ठराव सर्वांनुमते पसार झाले.सभेच्या अध्यक्ष- स्थानी दे.अलीखान हे होते व सभेत हिंदु,मुसलमान,पार्शी इत्यादि सर्व पंथांचे लोक उपस्थित होते.

दे.सावरकर यांनी पहिला ठराव पुढे आणला व त्याला डाक्टर राजन व लाला हरदयाळ यांनी अनुमोदन दिले. 'देशभक्त सरदार अजितसिंह यांनी स्वदेशाची जी सेवा अखंड रीतीने चालविलेली आहे तीबद्दल आमचे सर्वांचे मनात प्रथमपासुन वसत असलेला पुज्यभाव त्यांच्या तिलकाश्रमाची वार्ता एकुन इतका प्रबळ झालेला आहे की,आज ही संधि साधुन आम्ही फ्री इंडिया सोसायटीचे आमंत्रणावरुन जमलेले सर्व गृहस्थ सरदार अजितसिंह यांच्या ह्या धैर्ययुक्त देश- भक्तीचे सार्वजनिक अभिनंदन करित आहो.दाखविलेल्या भयाने वा मुर्खपणाच्या लटपटीने आपल्या मार्गापासुन च्युत न होता,सरदार अजितसिंह हे ज्या राष्ट्रीय पक्षाचे ते एकदा भक्त बनले,त्या पक्षाची सेवा आजपर्यंत एकनिष्ठेने करित आले आहेत व त्यांची ही सेवा पुढेही अखंड चालणार अशी आम्हांस खात्री वाटत आहे.'

दे.आयर,बी.ए.यांनी दुसरा ठराव पुढे आणला व त्याला बी.के.दास बी.ए. बॅरिस्टर ऍट लॉ यांनी अनुमोदन दिले. 'दे.सय्यद हैदर रेझा हे गेलीं दोन वर्षे पंजाब व संयुक्तप्रांत यांमध्ये आपल्या देशबांधवांना मातृभूमीच्या प्रेमाची व देशाच्य अभिमानाची जी दीक्षा देत आहेत त्याबद्दल ही सभा त्यांचें अभिनंदन करित आहे. विशेषतः हिंदुस्थानातील पंथभेद असलेल्या अ भिन्नवर्गीयांना मातृप्रेमाच्या एकाच निशाणाखाली एक करण्यास्तव चाललेले त्यांचे प्रयत्न,त्यात त्यांना येत अस्लेलें यश व त्या राष्ट्रीय ऐक्याचा राष्ट्रीय दास्यविमोचनाकडे ते करित असलेला उपयोग याबद्दल ही सभा त्यांची फार आभारी आहे.'

- ता. १६ ऑक्टोबर १९०८

३१. दे. लो.बिपिनचंद्रपाल यांचे आगमन

लंडन - ज्याच्या दिव्य प्रतिभाशक्तीला, जवळजवळ सर्व राष्ट्र अज्ञान- निर्द्वैत गुरफटलेले असताना, हिंदुस्थानच्या राजकीय आकाशातील क्षितिजावर स्वराज्यसूर्याचा अरुणोद्य प्रथम दृष्टिगोचर झाला, ज्यांनी तें आपलें भाविष्यदर्शन इतर स्थूलदृष्टि अपमानीत असताही, आपल्या भुमातेला अखंड विश्वासाने आजपर्यंत प्रथम केलें व शेवटी ज्यांच्या या मंगलभूपालीरवाने अखेर जागृत झालेली हिंदसुंदरी आज त्या पूर्वासूचित स्वराज्यसूर्याचे दर्शनासाठी हुतात्मतेची आरती घेऊन उत्सुकतेने उभी आहे, अशा सूचक भविष्यवाद्यांमध्ये जे आपल्या अलोट बुद्धिमतेने व वक्तृत्वाने अग्रेसरत्व पावलेले आहेत ते श्रीयुत देशभक्त बाबू बिपिन- चंद्र पाल हे गेल्या आठवड्यात लंडनला येऊन पोचले. त्यांच्या आगमनसमयाची वार्ता जरी अगदी फक्त दोन तीन तासच आधी लंडनला मिळाली तरी चेरिंगक्लास स्टेशनवर गाडी येण्याचे पूर्वीच हिंदी लोकांची गर्दी लोटू लागली. बाबू बिपिनचंद्रपाल यांचे दर्शन गाडीच्या खिडकीतून होण्याचा अवकाश तोंच वंदे मातरमच्या ध्वनीच्या सरीवर सरी वर्षू लागल्या! बाबूसाहेब गाडीतून उतरताच चोहो बाजूंनी पुष्पांची वृष्टि व पालचे जयजयकार ह्यांशिवाय दृष्टीला वा कर्णाला अन्य विषय गोचर होईनासे झाले. स्टेशनवर असलेल्या ईंग्रज गृहस्थांना हा प्रकार अभूतपूर्व वाटावा हें साहाजिकच होतें. पाल येण्याचे आधीच त्यांच्या संबंधाने निरनिराळे उदगार ईंग्लिशपत्रें काढित होती. 'That irreconcilable agitator Bipin Chandra Pal is coming to England ' म्हणून वार्ता ईंग्लिश पत्रांनी आधीच पसरवलेली असल्यामुळे पालना भेटण्यासाठी अलीकडे ईंग्रजी लेखकांच्या व वृत्तपत्रकारांच्यामध्येच चढाओढ चाललेली आहे. ज्यांच्या जयजयकाराने कल- कत्यास लोकांच्या कानठळ्या बसविल्या तो पाल आपल्या जयजयकारासह अखेर लंडन मध्येही शिरू लागला ! इंडिया हाऊसकडे बाबूसाहेब आले व तेथे त्यांचें थोडें भाषणही झाल्यावर राष्ट्रगीत होऊन मंडळींना निरोप देण्यात आला. बिपिन बाबूंबरोबर त्यांचा मुलगाही आहे. येत्या रविवारी बिपिन बाबूंचें Nationalism वर प्रथम भाषण होणार असून येथील सर्व इंडियनांचीं मने त्यांच्या या प्रथित पुढार्यांच्या भाषणश्रवणासाठी उत्सुक झालेली आहेत.

-ता.२३ आक्टोबर १९०८

३२.राखीबंधन समारंभ

लंडन:-सुमारे पंधरा दिवसा पूर्वी लंडनला रूटरची तार आली होती की नाशिकला हिंदुमुसलमानांचा जंगी दंगा झालेला आहे व शहराच्या सुरक्षिततेसाठी देवळालीहुन युरोपियन लष्कर मागवलेले आहे ही तार वाचताच तिचा अर्थ सर्वांनाच चमत्कारिक वाटू लागला . त्या वेळेसच नाशिकच्या देवभक्त ब्राम्हणांनी गणपति उत्सवासारख्या प्रसंगी सय्यद हैदर रेझा यांना बोलावून नेऊन हिंदुस्थानभर सर्वांनाच आश्चर्यभरित करणारे उदाहरण घालून दिले.ही वार्ता येऊन पुरते आठ दिवसही लोटले नव्हते तोंच नाशिकला हिंदुमुसलमानांचा दंगा व्हावा ही चमत्कारिक गोष्ट ऐकून बहुतेकांनी असा तर्क बांधला की नाशिकच्या गणपति उत्सवातील तं धाडसी वतन पाहुन, त्याचा हिंदुमुसलमानांच्या सलोख्यावर होणारा परिणाम नाहीसा करण्यासाठी बंगालप्रमाणे हा भाडोत्री दंगा सजविला असेल. कित्येकांनी तर तेव्हाच बोलून दाखविले की, आपसात वितुष्ट वाढविणे हा मूर्खपणा आहे,हे न कळणारे त्या रामप्रभूच्या नगरात फारसे वेडे सापडणे दुर्मिळ आहे. हे तर्क धावताच तोंच दुसरे दिवशी पुन्हा रूटरची तार फडकली की, 'कालची हिंदुमुसलमानांच्या दंग्याची धाडलेली तार निराधार होती !' मग रूटरने कोणत्या दंग्याची बातमी धाडलेली होती ? का दंगा वगैरे मुळीच झालेला नसून ही सर्व रूटरची कादंबरी होती? तथापि त्याबद्दलची हिंदुस्थानची सविस्तर वार्ता येइतोपर्यंत मौन धरणेच ईष्ट होते. आता जी वार्ता गेल्या मेलने आली, तीवरून तो नाशिकच्या हिंदुमुसलमानांचा 'दंगा' नसून पोलिसांचा होता हें उघडकीस आले आहे. हैदर रेझांच्या आगमनाने नाशिकच्या देशभक्त हिंदुमुसलमानांनी देशविघातक दुहीवर केवढा भयंकर आघात केला, हें ती दुही ज्यांना इष्ट आहे त्यांच्या या खोट्या बातम्यांवरून उघड होत आहे. त्या स्वातंत्र्यप्रिय नाशिककरांवर आज प्रस्तुत सत्तेची जरी वक्रदृष्टि झालेली आहे, तरी श्रीरामचंद्राचे प्रत्यक्ष चरणधूलीने पवित्र झालेले, श्रीगोदेच्या तुषारांनी अखंड सिंचित होणारे, श्रीरामदासांच्या तपश्चर्येने व गुप्त रचनेने अमित सामर्थ्य पावलेले व स्वातंत्र्यलक्ष्मीचे जयजयकार जेथील तरुण कंठातून प्रत्येक उषःकालाला कलकलनिनादाने अडवीत आहेत ते ते देशक्षेत्र ह्याच काय, परंतु तत्वजयासाठी सोसाव्या लागणार्या वाटेल त्या भावी यातनांना आनंदाने व अचंचल धैर्याने तोंड देईलच देईल.

राखीबंधन समारंभ आणि साउथ आफ्रिकन हिंदी जनतेस सहानुभूति !

गेल्या शुक्रवारी ता. १६ आक्टोबर होती. हा शुक्रवारचा दिवस येथील हिंदी समाजाला कलकत्याचे नागरिकांप्रमाणेच अत्यंत उत्साहाचा गेला. त्या दिवशी आपण परदेशात आहोत, ही भावना सुटून जाऊन हिंदूंच्या अंगावरच क्रीडत असल्याचा सर्वास भास होऊ लागला. हिंदुस्थानच्या सुंदर सृष्टिवैभवाचे देखावे मनाला दिसू लागले. हिंदुस्थानच्या सुवासिक फुलांचे मनोहर परिमल भोवती दरवळू लागले. हिंदुस्थानच्या भीतीने मध्ये आडवे पडलेले समुद्र आटविले व डोंगर सपाट केले, आणि अंतःकरणाला, पवित्र प्रेमाला त्याच्या प्रीत वस्तूशी तल्लीन करवून दिले.

त्या दिवशी दुपारी ३ वाजता येथील मागे पार्लमेंटमध्ये निवडून गेलेले दे. सर मंचरजी भावनगरी यांचे अध्यक्षतेखाली साउथ आफ्रिकेतील हिंदी लोकांना सहानुभूति दाखविण्यासाठी हिंदी लोकांची सभा भरली होती.कॅम्ब्रिजहॉलचे विस्तृत जागेत हिंदी लोकांची दाटी सभेचे आधीच जमलेली असून त्यात पुष्कळ ईंग्लिश गृहस्थही आलेले होते. भावनगरींचे भाषण त्या दिवशी अगदीच स्पष्ट, करारीपणांचे व

प्रसंगास अनुसरून असें झालें व त्यांनी आता बॉयकॉटवर सर्व भर घाला असा राष्ट्रास आग्रहाने उपदेश केला! पहिला ठराव लाला लजपतराय यांनी पुढे आणला व त्याला दे.पारेख यांनी अनुमोदन दिलें.दुसरा ठराव सहानुभूतीचा असून तो दे.बिपिन बाबूंनी आपल्या वक्तृत्वपूर्ण तेजस्वी वाणीने पुढे आणला व त्याला दे.सावरकर यांनी अनुमोदन दिलें.तिसरा ठराव बायकॉटचा होता व तो दे.खापर्डे यांनी पुढे आणला व त्याला दे.रामपेन बी. ए. बॅरिस्टर ऍट लॉ यांनी अनुमोदन दिलें.सभेचे रिपोर्ट टॉडम्स वगैरे पत्रांतून जे प्रसिद्ध झालेले आहेत व त्यावर डेलीन्यूज वगैरेंनी जे लेख लिहिलेले आहेत त्यांवरून ह्या सभेचें महत्त्वाचें स्वरूप दिसून येईल.त्या सभेचें काम साडेपांचला संपलें व लगेच सहाला राष्ट्रजयंतीचे सभेस आरंभ झाला.१६ ऑक्टोबरला देशभूने राष्ट्र पक्षाला कसा जन्म दिला,ह्याचें अत्यंत उत्साहक, यथार्थ व देशभक्तिपूर्ण विवेचन देशभक्त लाला लजपतरायांनी केल्यावर डॉ.कुमारस्वामी,दादासाहेब करंदीकर, खापर्डे इत्यादींची भाषणें झालीं. नंतर राखीबंधनास प्रथमतः बिपिन बाबूंनी आरंभ केला.राष्ट्रगीताच्या गायनानंतर बिपिनबाबूंचें अमूल्य वक्तृत्वाचें भाषण सुरू झालें.त्यांनी सांगितलें की,मी गेल्या वर्षी या वेळेस तुरुंगात होतो व आज वनवासात आहे.परंतु माझें सर्व अंतःकरण तिथे तुरुंगामध्ये अरविंद घोष बसलेले आहेत,तिथे राहिलेले आहे!जेथे बाल गंगाधर आहे,तिथे त्या देसतिलकापाशी गुंतलेले आहे! अरविंद व तिलक या दोन नांवांचें उच्चारण होण्यास तीस चाळीस मिनिटें लागलीं.कारण प्रत्येक नांवासाठी टाळ्यांचा कडकडाट व वंदेमातरमचा गजर पंधरा मिनिटांवर सतत चालत होता! नंतर बिपिनबाबूंनी ज्या तरुणांनी राष्ट्रासाठी अमयार्द यातना सोसून देहाच्या ममतेला ठार मारलें त्यांचें स्मरण केलें आणि पुन्हा सर्व हॉलभर टाळ्यांच्याशिवाय काही ऐकू येत नाहीसें झालें.त्या प्रचंड कडकडाटातून वंदेमातरम हा ध्वनि मात्र सर्वांहून वर चढत जाताना ऐकू येई.सभेला युरोपियन रिपोर्टर्स व इतर इंग्रजही आलेले होते. त्यांचे मुखावर बिपिन बाबूंच्या वक्तृत्वाची छाप हुबेहूब पडलेली होती!

-ता.१३ नोव्हेंबर १९०८

३३.हिंदी विद्यार्थ्यांसाठी कोंडवाडा

लंडन :-गेल्या दोन वर्षांमध्ये इंग्लंडमध्ये आलेल्या हिंदी विद्यार्थ्यांच्या देशभक्तीने,त्यांच्या स्वार्थत्यागाने त्यांच्या दुर्वर्तनपरावृत्तीने व त्यांच्या वाढत्या ऐक्याने व प्रेमाने ज्यांच्या अंतःकरणात काळजीचें विषय पसरू लागलें आहे,त्या आपल्या अत्यंत हितचिंतक (!)एंग्लोइंडियन वीरांनी गेल्या आठवड्यात एकदाची बरेच दिवस भरवू घातलेली सभा उरकून घेतली.पूर्वीचे ख्यालीखुशालीचे रंगात दंग होण्याचे ऐवजी अलीकडील हिंदी विद्यार्थी नेहमी सन्मानवृत्तीने राहू लागले,तारुण्यात हसत खेळत दिवस घालविण्याचे ऐवजी ते चिंतामग्न दिवस व अस्वस्थ रात्री कंठू लागले! व्यक्तिविषयक चैनबाजीचे ऐवजी पैसे असूनही उपास करू लागले व एंग्लोइंडियनांची आमंत्रणे येत असताही नाच-तमाशांना जाण्याचें नाकारू लागले! राजकीय विषयात जितकें त्यांना लक्ष द्यावें तें वाटतें त्यांचे सहस्रांशही लक्ष ख्यालीखुशालीत ते देते,तरी देखील आपल्या या 'हितचिंतकांना' इतकी काळजी लागली नसती.परंतु हिंदी तरुणांची चित्तवृत्ति इतकी काही स्वार्थपरावृत्त व स्वदेशहितरत होत चालली आहे की,त्यांच्या या नीति च्युततेला लवकर आळा घातल्याशिवाय त्यांचें हित करण्यास दुसरा मार्ग नाही हें उघड दिसू लागलें!

मॅझिनीला त्याच्या वयाच्या विशीच्या आत जेव्हा चिंतामग्नतेत दिवस घालविण्याची सवय लागली,तेव्हा इटलीचे व ऑस्ट्रियनांचे हितचिंतकांकडून असेंच स्पष्ट सांगण्यात आलें होतें की,तरुण मुलांनी ख्यालीखुशालीत आनंद करण्या ऐवजी राजकीय गूढ विचारात गुंगणें व रात्री एकटे व उदासीन संन्यस्त वृत्तीने विचार करीत फिरणें,हें सरकारास कधीही खपणार नाही!!

इंग्लंडमधील एंग्लोइंडियनांची व हिंदुस्थानच्या गो-या हितचिंतकांची ही काळजी अतिशय वाढत चाललेली आहे. दर आठवड्यात परमेश्वरभजनाइतके नियमाने आज सतत दोन वर्षे,ईश्वरी ध्येयाचें मूर्त चिन्ह असलेल्या देशभूमीचे भजनासाठी हिंदी विद्यार्थ्यांची अखंड चाललेली कीर्तने,त्यातील त्यांच्या दिसून आलेल्या देशमय चित्तवृत्ति,पालकांच्या आज्ञा मोडूनही कित्येकांनी सोडलेले सिव्हिल सर्व्हिसचे कोर्स,सत्तावनचे देशवीरांची टोलेजंग सभा,देशातील लोकांसाठी महिनाभर केलेले उपवास,सायरेन्सेस्टर कॉलेजामधील बाणेंदार वर्तन, टिळक,साउथ आफ्रीका,राष्ट्रजयंती वगैरे प्रसंगांच्या त्यांनी भरविलेल्या टोलेजंग सभा व त्यांत वृद्ध लोकांचा त्यांचेवर परिणाम होण्याऐवजी,त्यांच्या उल्हासाने वृद्धांच्याच अंगात शिरत चाललेलें नवीन वारें,या सर्व परंपरेने चिंतामग्न झालेल्या इंग्रजी सदगृहस्थांनी परवा या विषयाचा आजपर्यंत चाललेला निमसरकारी व वर्तमानपत्री खल संपवून उघड चर्चा करण्याकरिता सभा भरविली.सरकारच्या कृपेतील दे.गुप्त,अमीराल्ली,कहानसिंग,वगैरे वजनदार लोक दे.भावनगरी वगैरे जबाबदार लोक,सर कर्झन वायली,मिस बेक,डॉ.पोलन व इतर कित्येक सरकारी व निमसरकारी इंग्रज देशभक्त,बिपिनचंद्र, खापर्डे,करंदीकर वगैरे पुढारी व तरुण विद्यार्थ्यांची बहुतेक मंडळी यांनी कॅम्ब्रिज, हॉल भरलेला होता.अध्यक्षस्थानी मुंबईचे माजी गव्हर्नर लॉर्ड लॅमिंग्टन हे होते. डॉ.पोलन सी. आय ई. यांनी इंडियन विद्यार्थ्यांना एका केंद्रात आणणें व त्यांचे चळवळीला त्यांच्याच हितासाठी दाबात ठेवणें किती अवश्य आहे याचा विवरणात्मक निबंध वाचला व हिंदी विद्यार्थ्यांची वर्तणूक अलीकडे फार बिघडून नीतिच्युत होत चाललेली आहे वगैरे विधानें केलीं. नंतर लॉर्ड लॅमिंग्टन हेही त्याला मान डोलवून म्हणाले की, इंडिया ऑफिसनेही (सरकार मुख्य कचेरी) प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष रीतीने या होतकरू

कल्पनेला साहाय्य करुन हिंदी विद्यार्थ्यांवर देखरेख ठेवणें हें हिंदी विद्यार्थ्यांच्या फ़ार फ़ार हिताचें आहे. अशा या सभेत काय प्रकार घडला हें इंग्रजी पत्रांच्या भाषेतच सांगणें इष्ट आहे. डेली कॉनिकल म्हणतें-

DISLOYAL STUDENTS

Indian Hostile Demonstration at London Meeting

A demonstration of disloyalty on the part of the Indian Students was witnessed yesterday. Lord Lamington referred to the king's proclamation and said that the proclamation, that very great Document, which was promulgated yesterday (loud hissings and derisive laughter) stated our feelings towards them. We do wish them well. (booing and laughter by the students and cheers by the Britishers). When an Indian student affirmed that there must be awakening in the Indian students first and foremost of a sense of loyalty to the English throne and to the person of the King (The hissings and the derisive laughter were tremendous and the Chairman had to call for order). ह्याप्रमाणे इतर पत्रांतूनही मोठ्ठमोठाले मथळे देऊन छापलें आहे की, 'राजद्रोही हिंदी विद्यार्थी कालच्या सभेत जेथे तेथे हुश-हुशचा प्रचंड मारा सुरु करीत. फ़ार काय पण लॉर्ड लॅमिंग्टनने परवाच्या जाहीरनाम्याचा उल्लेख करताच हसणें, ओरडणें हुश-हुश करणें यांच्या वादळात अध्यक्षाना तें वाक्य सोडणें भाग पडलें! एक हिंदी विद्यार्थी म्हणाला की राजाचें राज्यपद व मुकुट यांच्याबद्दल राजनिष्ठा व प्रीति हिंदी विद्यार्थ्यांनी प्रथमतः संपादिली पाहिजे. तेव्हा पुन्हा हुशचा मारा चालला! तो हिंदी विद्यार्थी (हे गृहस्थ मुंबईचे वकील वेलिणकर असून ते इतके वृद्ध आहेत की त्यांना विद्यार्थी म्हणणें हें उद्धटपणाचेंच लक्षण होई ल.) संतापून पुन्हा पुन्हा म्हणाला: 'ह्या धिक्कारांचा अर्थ काय? राजाचे मुकुटाबद्दल व व्यक्तीबद्दल आम्ही अप्रतिम पूज्य भाव ठेवलाच पाहिजे. हें तो म्हणताच पुन्हा धिक्कार शब्दांचा इतका मारा झाला की त्याला भाषण संपवून बसावें लागलें! इतक्यात एक इंग्रज संतापून उभा राहिला व एका हिंदी गृहस्थाकडे बोट दाखवून म्हणाला की ह्या आमच्या राजाच्या नांवाचा धिक्कार करताना पाहिलें तर त्याला आता काढून दिलें पाहिजे! परंतु ह्या संतापाचा काही एक परिणाम न दिसून सभेत उलट बाचाबाचीच अधिक वाढत चालल्याने तें प्रकरण शेवटास नेता येणें दुष्कार झालें व तेथेच संपलें! लॉर्ड लॅमिंग्टन यांनी मुंबई इलाख्यावर राज्य केलें त्यांना टाळी नाही; उत्थापन नाही; परंतु जेव्हा बिपिनचंद्र पाल नावांचा बंगाली उठला तेव्हा हिंदी विद्यार्थ्यांनी त्याचा अप्रतिम सत्कार करण्यास आरंभ केला व जयजयकार एकसारखा सुरु ठेवला . (Bipin Chandra Pal received quite an ovation, when he got up , from Indian students, which lasted for several minutes) अशा घोटाळ्यात व बाचाबाचीत ती सभा पार पडली! पुन्हा अशी सभा न भरविणेंच इष्ट आहे, असा धडा यापासून शिकणें इंग्लिश लोकांच्याच हिताचें आहे, नव्हे काय?

ता. २७ नोव्हेंबर १९०८

३४.राष्ट्रीय परिषद!

लंडन:- देशभक्त बिपिन बाबू यांच्या व्याख्यानमालेला शुक्रवार ता. १८ डिसेंबर रोजी कॅक्स्टन हॉलमधील भव्य हॉलमध्ये आरंभ होऊन गेल्या सोमवारी तिची समाप्ति झाली. या व्याख्यानांतील उदात्त तत्त्वविचार, उत्साहक वक्तृत्व, अलोट देशभक्ति, कुशाग्र तर्क व अमोघ कोटिक्रम यांच्या योगाने या व्याखाना- तील सारांश देण्याचा प्रयत्न करणे म्हणजे त्यांचे स्वारस्य बिघडविणे होय; व त्यांच्या श्रवणाने मोहित झालेल्या श्रोत्यांच्या आग्रहावरून ती व्याख्यान लवकरच समग्र छापावयाची असल्याने त्यांचे सारांश देणे म्हणजे नावीन्य घालविणे होय. एतदर्थ आजच्या बातमीपत्रात त्या व्याख्यानांविषयी काहीच विशेष न लिहिता फक्त इतकेच सांगणे बस आहे की, गेल्या दहा बारा दिवसांत लंडनच्या हिंदी लोकांतच नव्हे, तर बऱ्याच इंग्रजी मंडळांतही व्याख्यानांशिवाय दुसरी चर्चा ऐकू येत नाही. तिकिटांना अडीच रुपये किंमत होती व सर्व व्यवस्था एका आठवड्यात घाईघाईने केलेली होती. तथापि बहुतेक हिंदुस्थानी व कित्येक इंग्लिश लोक यांच्या झुंडी व्याख्यानास लोटत होत्या. संध्याकाळ कधी होते व हॉलमध्ये शिरण्यास कधी मिळतं, असे सर्वास होऊन जात असे. दुसरे दिवशी बिपिनबाबूंच्या नंतर देशभगिनी विदुषी कामाबाई यांचेही एक स्वातंत्र्यपोषकतेचे व्याख्यान झाले. त्यांनी आपले राष्ट्रीय निशाण हातात धरून फडकविताच सर्व सभा ऊभी राहिली व वंदेमातरमच्या गर्जनांचा वर्षाव सुरू झाला. ही व्याखाने सुरू असताच रविवार ता. २० डिसेंबर रोजी सर्व हिंदुस्थानी लोकांचा राष्ट्रीय परिषद भरविण्याची सूचना शुक्रवारी सभेपुढे मांडण्यात आली होती. प्रथमतः ही परिषद नागपुरास भरणा-या टिळकपक्षीय काँग्रेसच्या पुष्टीप्रीत्यर्थ भरविणे होतं, परंतु सरकारच्या हटवादी आततायीपणाने नागपूरच्या काँग्रेसची गळेदाबी झाल्याची वार्ता त्याच सुमारास आल्याने सर्वानुमते ही परिषद स्वतंत्र त्याच लंडनमध्ये भरवावि असे ठरले व त्याप्रमाणे दि. २० रोजी कॅक्स्टन हॉलमध्ये येथील सर्व दर्जांच्या, वयांच्या व ठिकाणांच्या लोकांची गर्दी होऊ लागली. ऑक्सफर्ड, केंब्रिज, सायरेन्सेस्टर वगैरे सर्व ठिकाणांहून हिंदी लोक आलेले होते. पॅरिसहून देशभक्त राणा हेही आलेले होते. अध्यक्षस्थानी देशभक्त खापर्डे यांची सर्वानुमते निवडणूक जाली व त्यांनी राष्ट्रीय पक्षाची बाजू सत्याला व ऐक्याला धरून आहे हे प्रमाणसिध्द करून दाखविले. 'आमच्या करण्यात व आमच्या मागण्यात भयंकर ते काय आहे? इंग्रज लोक इंग्लंडात जसे आहेत, फ्रान्स देशात फ्रेंच लोक राहतात व अमेरिकन लोक अमेरिकेत ज्या हक्कांचा उपयोग घेतात त्या हक्कांचे उपयोग आम्ही आमच्या देशात घेऊ इच्छितो. इंग्लंडमध्ये इंग्लिश लोक जसे राहतात तसे राहणे जर तुम्हांला भयंकर वाटत नाही तर हिंदी लोक हिंदुस्थानात तसे राहू इच्छितात, त्यात तुमचा इतका संताप व गलबला कां व्हावा इत्यादि आशयाचे लो. दादासाहेबांचे भाषण झाल्यावर दे. डॉक्टर कुमार- स्वामी (एक देशभक्त व विद्वान युरेजियन हिंदी) यांनी स्वराज्याचा पहिला ठराव सभेपुढे मांडला. डॉ. कुमारस्वामी यांचे लेखनकौशल्य व कलाप्रविणता इंग्लंडमध्ये मान्य व प्रसिध्द आहे. त्यांनी आणलेला ठराव 'हिंदुस्थानाच्या अत्युच्च लक्षाचा होय. हिंदुस्थानसाठीच नव्हे, तर दडपशाहिच्या सवयीने अंगात शिरलेली अनीतिमत्ता नाहीशी होऊन इंग्लंडचे कल्याण व्हावे, यासाठीही हिंदुस्थानने पूर्ण स्वतंत्र झालेच पाहिजे.' स्वराज्याचा ठराव असा होता :- 'आपल्या राष्ट्राच्या पूर्ण व सर्वांगीण उन्नतीला व आमच्या

ईश्वरदत्त अधिकाराच्या उपभोगाला ज्याच्या प्राप्तीनेच सुसाध्याता येणारी आहे, त्या स्वराज्याच्या , पूर्ण स्वातंत्र्याच्या अंतिम साध्याला ही परिषद पूर्ण मान्यता देत आहे.' डॉ. कुमारस्वामी यांनी मांडलेल्या या ठरावाला दे. सावरकर यांनी अनुमोदन दिले स्वराज्याचा सत्य अर्थ, पूर्ण स्वातंत्र्य हाच असून इतक्या स्पष्ट उच्चाराने ह्या साध्याला तुम्ही संमति देत आहात. परंतु ती संमति देण्यापूर्वी त्या शब्दाचा खरा अर्थ लक्षात बाळगा. या अंतिम साध्याला संमति देण्यापूर्वी तुरुंगाच्या भिंती व अंधाराच्या गुहा इत्यादिकांची चित्रे डोळ्यांपुढे आणा. त्या चित्रांच्या भयानक देखाव्यात तुम्हांला आकर्षण करणारे मनोहरत्व दिसते आहे की नाही हे पहा. विस्तवाच्या निखा-यावर पाय ठेवून तो मृदु गादीवर ठेवल्याप्रमाणे अचंचल पडत आहे की नाही हे निश्चित करा व मग ह्या असाह्य यज्ञात - आनंदात बलिदान करण्याची उत्कट इच्छा होत आहे, असे जर तुम्हांस वाटत असेल, तरच ह्या ठरावास आज संमति द्या. नाहीतर घाई करण्यात काही हशील नाही. स्वराज्य हे दिव्य आहे व दिव्य अंतःकरणातच ते वृद्धिंगत होऊ शकते.' हे अनुमोदन संपताच टाळ्यांच्या अलोट नादाला आरंभ झाला, एकहीजण विचारले असता विरुद्ध गेला नाही व सर्वानुमते ह्या पूर्ण स्वातंत्र्यात्मक स्वराज्याचा ठराव पसार झाला ; दुसरा ठराव बायकॉटचा असून तो देशभगिनी विदुषी कामाबाई यांनी पुढे मांडला. अमेरिकाच्या बायकॉटचा इतिहास सांगून त्या म्हणाल्या, 'हिंदुस्थानातील तरुणांनो ! 'बहिष्कार' हाच जयघोष चालू केला पाहिजे. ठराव हेच सांगतो की, बहिष्कार हे स्वराज्याचे एक महत्वाचे साधन असून त्याची अंमलबजावणी प्रत्येक दिशेने करण्यात आली पाहिजे.' देशभगिनी कामाबाईंच्या भाषणानंतर दे. वर्मा यांनी अनुमोदन दिले व ठरावही सर्वानुमते पसार झाला. नंतर तिसरा ठराव तुर्कस्थानच्या लोकांनी लोक-सत्तेच्या तत्वावर राज्यपद्धति नेल्याबद्दल त्यांचा गौरव करण्याचा असून, तो दे. आयर यांनी पुढे आणला. चौथा ठराव ठिकठिकाणी राष्ट्रजागृति होऊन स्वातंत्र्यप्राप्तीचे जे प्रयत्न सुरु झालेले आहेत, त्या सर्व प्रयत्नांस व इजिप्त, इराण व आयरलंड येथील प्रयत्नांस आमची पूर्ण संमति असल्याबद्दलचा होता. तुर्कस्थानच्या ठरावावर दे. आगाखान यांनी देशभक्तिपरिप्लुत असे भाषण केले व ऑस्ट्रियन मालालाच नव्हे, तर हिंदुस्थानने ब्रिटिश मालावरही बहिष्कार घालावा, असे जसे सांगितले, तसेच इजिप्शियन संस्थेचे सेक्रेटरीने सांगितले की, 'हिंदुस्थान व इजिप्त यांची अमर दोस्ती राहो. मी बाहू पसरून तुम्हांस सांगतो की, हे हिंदी जनहो, या व इजिप्तला आलिंगन द्या. तुम्ही तुमचा माल इजिप्तमध्ये धाडा, आम्ही आमचा बाजार तुमच्या मालाला खुला केला आहे. इजिप्त तुमच्यावर भावासारखे प्रेम करित आहे.' याच्या दुस-या दिवशी बिपिनबाबूंचे भाषण झाल्यावर इजिप्तच्या सेक्रेटरीने प्लॅटफॉर्मवर जाऊन बिपिनबाबूंना आलिंगन दिले ! पांच मिनिटे इजिप्त व इंडिया आलिंगन देत व्यासपीठावर उभे होते. सर्व उभे असून इजि - पचा जयजयकार व वंदेमातरमचा तालनिनाद यांनी सभास्थान दुमदुमून राहिलेले होते!!

यापुढील ठराव मि. मोर्लेच्या सुधारणांबद्दलचा असून म्हटलेले होते की, सुधारणा इतक्या क्षुल्लक व फसवणुकीच्या आहेत की, त्यांच्या योगाने देश- प्रगतीला अडथळा होईल व नोकरीच्या तुकड्यासाठी भांडणाची पद्धति वाढून जातीजातीत वैमनस्ये उत्पन्न होतील. ह्या सुधारणा आमच्या बुद्धिमत्तेचा उपमर्द करणा-या असून आमच्या आशेवर कुठार होणा-या आहेत.' दे. बिपिनचंद्र पाल यांचे यावर फारच मुद्देसूद भाषण झाले. नंतर स्वदेशी व राष्ट्रीय शिक्षण यांचे ठराव कलकत्याच्या राष्ट्रीय काँग्रेसने पसार केलेले जसेच्या तसेच पसार करण्यात आले. मद्रासची स्वयंमन्य नेमस्त काँग्रेस ही राष्ट्रीय काँग्रेस होऊन शकत नाही व वसाहतीचे स्वराज्य ही अशक्य, अंधळी व अनर्थक एतदर्थक त्याज्य

कल्पना आहे वगैरे ठरावही पास करण्यात आले व अशा रीतीने उत्साहात व एकमताने ही परिषद पूर्ण झाली.

ता.१५ जानेवारी १९०९.

३५. श्रीगुरु गोविंदसिंह महाराजांचा जन्मोत्सव

लंडन :- मातृभूमीपासून हजारो मैलांवर दुरावले असताही गेल्या आठ-वड्यात क्षणभर आपण हिंदुस्थानच्या वातावरणातच प्रवेशलो आहोत की काय असा भास होत होता. युरोपियन देशात जन्मास आला असता, तर ज्या पुरुषाचें नाव जगातील प्रत्येक मनुष्याच्या तोंडी झालें असतें, त्या श्रीगुरु गोविंदसिंह महाराजांची जन्मतिथि लंडनमध्ये इतक्या उत्साहाने, डौलाने व अश्रुतपूर्व दणक्याने गाजविली जाईल हे दोन वर्षापूर्वी कोणास खरे देखील वाटलें नसतें. परंतु राष्ट्रीय क्रांतीच्या लाटा जो जो आत्मबलाच्या अविश्वासाला फेकून देउन आत्मबलाच्या विश्वासाला उत्पन्न करीत आहेत, तो तो परराष्ट्रातील थोर पुरुषांपुढे दास्यात्मक नमन करणें सोडुन देउन स्वकीय थोर पुरुषांच्या चरित्राला माननीय व मानवर्धक प्रणिपात करण्याकडे तरुणांचा कल वाढत चाललेला आहे. राष्ट्रीयत्वाचा पाया म्हणजे राष्ट्रीय विभूतींचे इतिहास होत. हिंदुस्थानात श्रीगुरुगोविंदांचा राष्ट्रीय उत्सव अजून झालेला नसतानाही लंडनसारख्या आजपर्यंत हिंदी तरुणांना जास्त नीतिभ्रष्ट व परस्तुतिपाठक बनविणारया शहरात तो प्रसंग अशा दिमाखाने गाजला जावा, यापेक्षा वृद्धिंगत देशभक्तीचे दुसरें चिन्ह तें काय असू शकणार? ह्या आमच्या वृद्धिंगत देशभक्तीलाच डॉ. पोल व इतर इंग्लोइंडियन 'नीतिभ्रष्टा' म्हणत आहेत ! त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे ही तरुण भारताची वृद्धिंगत 'नीतिच्युतता' गेल्या आठवड्यात अननुभूत जोराने प्रत्ययास आली. केंक्सटन हॉलमध्ये ता. २९ डिसेंबर रोजी हिंदी व इंग्रज लोकांची गर्दी होऊ लागली. जरी त्या दिवशी लंडन शहरच्या मानाने हवा वाईट होत होती, तरी समाजाची अनपेक्षित संख्या जमलेली होती. सभास्थानी गुलाबी रंगाची भव्य पताका लावलेली असून तिच्यावर अत्यंत कुशल रीतिने 'देग तेग फते' हिं अक्षरें लिहिलेलीं होतीं तीं खालच्या गुलाबी रंगात फारच खुलत होतीं . Honour to the sacred memory of Shree Guru Govind Singh. ह्या खाली Prophet, Poet and Warrior हिं अक्षर निरनिराळ्या युक्त रंगांत लिहिलेलिं होतीं. हें भव्य व शुभसुचक निशाण, पुष्प धुपाचा सुगंध, व प्रख्यात विभूतीचें नामस्मरण व राष्ट्रीय पताकांचे उज्ज्वल रंग ह्या मुळे सर्व हॉलला एखाद्या देवालयाचें पावित्र्य प्राप्त झालेलें होतें. अध्यक्षस्थान देशभक्त बिपिनचंद्र पाल यांची योजना झाल्यावर राष्ट्रगीतांचे गायन झाले. बंगाली, 'आमार देश' व मराठी 'प्रियकर हिंदुस्थान'! हीं गीतें उदात्त मन वृत्तींना उचंबळवीत असताना दोघा शीख तरुणांनीं गुरुनानकांच्या ग्रंथातून धार्मिक प्रार्थना पंजाबीत आहेत त्या म्हणून दाखविल्या. नंतर प्रो. गोकुलचंद्र एम. (दयानंद कॉलेज) यांचें निबंध वाचन सुरू झालें. गुरुगोविंदसिंह यांच्या चरीत्र - कथन एतिहासात्मक सुरस व आवेशयुक्त के ल्यावर गोकुलचंद्र म्हणाले की, ह्या अत्यंत प्रख्यात पुरुषाचा नामोच्चार आम्हा हींदुंच्या हृदयाला जो अभिमान, प्रेम आत्मनिष्ठा व पुज्यभाव देतो तो, ख्रिश्चन लोकांना ख्राइस्टचे नामोच्चारबरोबर जी मनोभावना उत्पन्न होते, तिच्याशीच काय तो तुलना जाऊ शकेल ! श्री गोविंदानी आपल्या देशाविरुद्ध व स्वराज्याविरुद्ध जाणा-या हिंदु देशद्रोह्यांना म्लेच्छांइतकेंच सळो क पळो के लेलें होतें. देशबंधु गोकुलचंद्र यांचे व्याख्याने लो. लाला लजपतराय ह्यांचे व्याख्यान झाले. ते म्हणाले कई, गुरु गोविंद हे स्थानातील अत्यंत थोर विभूतींतील एक असून पंजाबमधील तर अनन्य, अत्यंत विभीति होते. या थोर विभूतींची चार लहान अर्भक त्यांच्या शत्रुंच्या रोषाला बळी पडली. श्रीगुरु गोविंदसिंह हे खरे सिंह होते. लाला लजपतरायांनंतर अध्यक्ष बिपिनचंद्र बाबू यांचे सुश्राव्या व स्फूर्तिदायक भाषण झालें. ते म्हणाले की,

हिंदुस्थानात नवी जागृति , नवा पक्ष म्हणून म्हणत आहेत ति जागृति नवी नाही व पक्षही नाही. मनुष्याच्या दैविक शक्तीचा विकस करण्यासाठी श्रीगुरु गोविंदसिंह अध्यक्षांचे भाषण झाले तरी श्रोत्यांचा हट्ट सावरकरांनी बोलावम असा वाढत चाल-लेला पाहून बिपिनबाबूंनी दे. सावरकरांना बोलवण्यास भाग पाडले.दे. सावरकर म्हणाले की , निशाणाच्या वरती लिहिलेले तीन शब्द जे 'देग,तेग,फते' यांचा पुष्कळांना कळणार नाही. शीख धर्माचा व गुरु गोविंदसिंहाच्या चरित्राची ही शब्दांची फुली आहे व ती श्रीगुरु गोविंदसिंहनीच उच्चारलेली आहे. गेग म्हणतत्व होय , तेग म्हणजे तरवार होय व फते म्हणजे विजय होय.तरवारीवाण तत्वही पंगी पडते असे पाहून गोविंदसिंहांनी तरवार उपसली आणि हिंदुपक्ष शैवटी विजयी झाला .नंतर कलाप्रसादाची वाटणी झाल्यावर गुरुगोविंदाच्या जयजयकारात व वंदे मातरमच्या जयघोषात सभा बरखास्त झाली . ह्या सभेत हिंदुस्थानच्या वृद्धिंगत होणा-या राष्ट्रक्यासाठी हिंदु, मुस्लमान, पार्शी वगैरे सर्वजणांनी राष्ट्रीय विभूतींचा सन्मान करण्यासाठी एकत्र जमावे या देखाव्याची कल्पना इंग्रजी लोकांना येती झाली. टाइम्स, डेली टेलिग्राफ, मिरर, डेली एक्सप्रेस वगैरे उभय पक्षांच्या प्रमुख पत्रांनी सभेवर प्रशंसात्मक मजकूर लिहिलेला आहे. डेली मिररने त्या प्रसंगी फोटो घेऊन तो काल प्रसिध्द केला. माझी अशी इच्छा आहे की, पुढील साली डिसेंबरच्या या २९ व्या तारखेस सर्व महाराष्ट्रभर गुरु गोविंदांचा जयजयकार होणे अत्यंत आवश्यक आहे. प्रत्येक पत्रातून, प्रत्येक व्यासपीठावरून, प्रत्येक सभागृहातून व प्रत्येक कंठातून गुरु गोविंदांचा जयजयकार दणाणून रहावा व त्यायोगे या राष्ट्रविभूतीच्या स्मृतीला महाराष्ट्राने आपला नम्र प्रणिपात पर्पण करावा. कारण त्या महात्म्याचा देह पंजाबच्या स्वातंत्र्यास्तव झटून अखेर जेव्हा श्रमी झाला तेव्हा विश्रांतीसाठी तो गोदावरीच्या तीरी नादेंड येथे येऊन राहिला व त्या पवित्र देहाच्या तेजस्वी भस्माचे रक्षण अजीन महारष्ट्रच करित आहे. जेथे श्रीगुरु गोविंदसिंहांची पुनीत देहरक्षा साठविलेली आहे,त्या नादेंड गावी हजारो शीख यात्रेला येतात. तेथेच महाराष्ट्रानेही यात्रा न्यावी अशी माझी उत्कट इच्छा आहे!!

-ता.२२ जानेवरी १९०९

३६.स्वराज्याच्या जयघोषाचा परिणाम

लंडन : हल्ली इंग्लंडात असें एक पत्र नाही कीं, ज्यात हिंदुस्थानविषयी प्रत्येक दिवशी काही ना काही तरी मजकूर, चर्चा व वादविवाद सुरू राहत नाही. पांच वर्षांपूर्वी एक महिन्याला एक आर्टिकल लिहिलें, म्हणजे तें पत्र हिंदुस्थानचें फेंवारी होत असें. डेलीन्यूजचे शेअर देखील दादाभाईंनी विकत घेतले, कां तर त्या पत्राने काहीतरी हिंदुस्थानबद्दल खरडावें म्हणून ! आज इंग्रजी पत्रें हिंदुस्थानी लेखक धुंडीत फिरत आहेत, की त्यांनी हिंदुस्थानबद्दल काही तरी माहिती लिहावी! हा फरक कशा झाला ? गोखल्यांचीं 'लेक्चरें' तर पूर्वीही होत होतीं व हल्लीही होत आहेत. तेव्हा हा फरक त्यांनी केला असें म्हणता येत नाही. नवीन कारण काय घडलें? असा कोणता आवाज गेल्या दोन वर्षांत झाला की, एकदम इंग्लंडची खसलेली कानठळी खुली होऊन त्यांना हिंदुस्थानचें नांव ऐकू येऊ लागलें? स्वराज्याच्या जयघोषाचा तर परिणाम नसेल ना? इंग्लंडकडे दुर्लक्ष करण्याची जी स्वदेशी चळवळीची प्रवृत्ति आहे तिचा तर हा परिणाम नसेल ना! कसेंही असो, कोणता तरी विलक्षण आवाज, गोखल्यांच्या निरुपद्रवी भाषणें करण्याहून भिन्न, असा इंग्लंडने ऐकला आहे खास व तें आपण होऊनच हिंदुस्थान आहे तरी काय हा प्रश्न विचारीत दचकल्यासारखें, गांगरल्यासारखें, भीत भीत पण दिमाखी डौलात तपास करीत फिरत आहे.

मोर्लेच्या सुधारणात आम्हांला काहीच मिलालें नाही म्हणून मुसलमान लोक कुरकुर करू लागले; तेव्हा टाइम्सन व इव्हनिंग न्यूजने लेख लिहून ठाम मत दिलें की आपण हिंदुस्थान मुसलमानांपासून जिंकलें आहे व मुसलमान प्रथमपासून राजनिष्ठेचे खांब आहेत. तेव्हा त्यांना नेहमी खूष राखलें पाहिजे. डेली न्यूजने तितकेंच ठासून मत दिलें की, आपण हिंदुस्थान मराठ्यांपासून जिंकलें आहे व मुसलमानांना पंक्तिप्रपंच दाखविण्याइतकी दुसरी कोणतीच गोष्ट हानिकारक नाही. एतदर्थ मुसलमानांची हाकाटी व्यर्थ आहे! अशी उपदेशाची बेबंदशाही चाललेली आहे.

पण स्टॅंडर्ड पत्र म्हणतें की, या क्षुल्लक गोष्टी आहेत. त्यांच्या गर्दीत सरकारने गुप्त राजद्रोही चळवळीकडे दुर्लक्ष करावें ही अत्यंत शोचनीय गोष्ट आहे हें म्हणतें: 'A striking example may be given of the atrocious endeavour of Indian residents in England, to inflame the discontent that infects some classes among their countrymen, and sows among their young men the seeds of rebellion. Grossly seditious pamphlets are sent out in large quantities headed 'Two Historic Documents' the obvious intention being to counteract any good effect produced by His Majesty's Proclamation. नंतर या 'Two Historic Documents' नांवाच्या पत्रकातीला उतारे देऊन स्टॅंडर्ड एक अग्रलेखही खरडू लागलें. त्यांच्या हिंदुस्थानच्या बातमीदाराने गुप्त बातमी उजडात आणली व हें पत्रक स्टॅंडर्डला दीड महिन्यांत धाडलें याबद्दल इतर पत्रपेक्षा आपल्या पत्राच्या बातमीदाराच्या चापल्याने स्टॅंडर्डला खूप धन्यता वाटते आहे! तें असें म्हणतें की, असलीं पत्रकें स्फोटकारक द्रव्यापेक्षाही फार भयंकर आहेत. सरकार तीं थांबविण्याचा आजपर्यंत कसून प्रयत्न करीत आहेच. पण It is manifest, however, that the vigilance of the Home authorities has been unavailing. नंतर शेवटी सर्व येथील हिंदी विद्यार्थ्यांवर काढून स्टॅंडर्डने पुन्हा एकदा सरकारला बजावून It is beyond question not a few of highly intelligent Indians in our universities and reading for Bar are striving their utmost by such means, particularly to accustom the minds of young rising generation to the idea of an armed

revolt! मग एडिटराने वाचकांची रजा घेतली आहे. असाच एक जाज्वल्य लेख लिहिता लिहिता येथील मॉर्निंग पोस्ट पत्राने पॅरिसच्या राजद्रोही कटाची माहिती देण्याचा भरात देशभक्त सरदार राणासाहेब व त्यांची जर्मन पत्नी विदुषी राजाबाई यांचेवर निंदात्मक व व्यक्तिविषयी शितोडे उडविले आहेत. परंतु हे शिव्याशूर एडिटर त्या शिवराळपणाचं प्रायश्चित मिळण्याचा संभव दिसताच गर्भगळीत झाले व परवाच्या आपल्या पत्राचे अंकात देशभक्त राजाद्वयांची सपशेल माफी मागून मोकळे झाले!! त्यांनी प्रसिध्द के लें होतें की , पॅरिसमध्ये एका जर्मन बाईचे हाती सर्व क्रांतीसूत्रे असून ती एका हिंदी मनुष्याची बायको 'म्हणवीत असते.' असल्या या अक्षील निंदकाला राजांनी चांगलें अंजन घातलें हें फार उत्तम झालें!

परंतु त्याच सुमारात एका बंगाली तरुणाने इअका प्रख्यात साहेबावर हात टाकल्याची दाट वंदता पसरून जिकडे तिकडे गुप्त पोलिसांचा सुळसुळाट सुरू झाला ! ली वार्नर साहेब 'सिटिझन ऑफ इंडिया'चे एक कर्ते,यांचें नाव व दर्जा सर्व हिंदुस्थानात माहीतच आहे. या दर्जावंत ली वार्नराकडे एक बंगाली भिकारी गेला, व त्याच्या हाती अँग्लोइंडियन लोक कसे अत्याचार करतात याची तक्रार लिहिलेला अर्ज देऊन म्हणाला की,हा अर्ज तुम्ही मोर्ले यांच्याकडे धाडा . सर ली वार्नर यांची व त्या तरुणाची पूर्वीची ओळख होती. त्या योगाने ते दोघेही बोलू लागले व अर्ज वाचू लागले. थोडक्या वेळातच बोलणें राहून बाचांबाची सुरू झाली व लि वार्नर त्या तरुणाला झिटकारून पुढे जाऊ लागला. तो त्यांचेबरोबर बळेच जाऊ लागला. एका मोठ्या चौकात एका प्रख्यात लिबरल क्लाबाचे समोर रस्त्यावर ही जोडी चालली होती तों ली वार्नर म्हणाले 'चल हट जाव निगर!' 'निगर' हें आपल्यास म्हटल्याचें ऐकताच त्या बंगाल्याने सर ली वार्नरचा हात खेचला व क्रोधा- यमान होऊन ताडकन त्यांच्या श्रीमुखात लगालली!!! पोलीश धावपळ करतात तों ली वार्नर त्याच्या धक्क्यासरशी पांच यार्ड लांब कोलमडत गेले होते.त्या तरुण बंगाली भिक्षेक-याचें नांव 'भटाचार्यजी' असे आहे. या विलक्षण प्रकारची बातमी ऐकून खूप खळबळ उडाली आहे.परंतु भट्टाचार्य आजून पकडला गेला नहि ! फक्त पोलीसांचा त्याच्यावर पहारा आहे. असें म्हणतात. त्या भट्टाचार्याचें म्हणणें की, ली वार्नरनी आपणांस फार व निरर्थक शिवीगाळ केली होती.

-ता.१२ फेब्रुवारी १९०९

३७. द्वंद्वयुद्ध

लंडन:- गेल्या पंधरा दिवसांपूर्वी देशभक्त भट्टाचार्य नांवाच्या बंगाली तरुणास शिवीगाळ केल्यावरून सर ली वार्नर के.एस.ओ. यांच्या श्रीमुखात बसल्याची गोष्ट घडल्यापासून येथील पत्रांत या विलक्षण तरुणाची बरीच हकीकत प्रसिद्ध झालेली आहे. डेली डिस्पॅच नांवाच्या पत्राने तर भट्टमहाशयांचा फोटोही देऊन टाकला! तथापि असली क्षुल्लक गोष्ट आपण होऊन चव्हाट्यावर आणू नव्हे म्हणून सर विल्यम ली वार्नरनी फिरीयाद वगैरे काहीएक केले नाही. हिंदुस्थानात ज्याने राजामहाराजांस आपल्या तो-याने कापावयास लावले त्या सरली वार्नरांच्या श्रीमुखात एका बंगाल्याने भडकावून धावी ही गोष्ट सामान्य नाही- क्षुल्लक तर नव्हेच नव्हे! म्हणून इंग्रजी पत्रांनी ती प्रसिद्ध केली. परंतु आपल्याला सर ली वार्नरनी 'हट जाव निगर!' असे म्हटले ही गोष्ट वर्तमानपत्रांत आलेली पाहताच दे. भट्टाचार्य याला अधिक संताप आला असे दिसते. करण गेल्या आठवड्यात त्याच्या एका स्नेह्याने या अपराधाबद्दल ली वार्नरनी माफी मागावी म्हणून एक पत्र लिहिले व ते ली वार्नरच्या हाती देण्यास निघाला. या नवीन तरुणांचे नाव वासुदेव भट्टाचार्य असे असून तो एक सुशिक्षित बंगाली विद्यार्थी आहे. "एका कुलीत ब्राह्मणास तुम्ही 'निगर' ही अक्षील शिवी देऊन सर्व हिंदुधर्माचा उपमर्द केलेला आहे. सबब तुम्ही याबद्दल माफी मागावी अशी माझी विनंती आहे "असे हे पत्र होते. सर ली वार्नर पत्र पाहून संतापले व त्या तरुणास 'सुवरका बच्चा' असे म्हणाले! हे ऐकताच वासुदेवाने त्यांना धमकावले. ली वार्नरने छत्रीने त्याला टोचले. त्यासरशी दे. वासुदेव भट्टाचार्य याने आपली लाठी गरगर फिरवीत तेथल्या तेथेच ली वार्नरला रट्टे लगावण्यास आरंभ केला!! ही गोष्ट भर रस्त्यावर घडली असल्याने एकदम अनेक लोक जमले. त्या गडबडीत एका मोटारमध्ये चढून सर ली वार्नर निघून गेले. परवा कोर्टात आपल्याला छत्री मारल्याबद्दल दे. वासुदेवभट्ट ह्याने ब्ली वार्नरवर फिरीयाद केलेली होती? पण ती मॅजिस्ट्रेटने काढून टाकली. काल दुपारी बो स्ट्रीटच्या कोर्टात अखेर भट्टाचार्य यांजवर फिरीयाद करण्यात आली आहे व त्यांत खुद्द हिंदुस्थानच्या सत्तेचे मुख्य केंद्र इंडिया ऑफिसनेच फिरीयादची भूमिका स्वीकारली आहे! इंग्रजी पत्रे खालील हकीकत देतात.

'The Brahmin solicited Sir Lee Warner to read his letter Sir Lee Warner declined to do so, and the Brahmin brandished to stick and struck him on his legs. The incident was reported to Lord Morley, the Counsel of India, and it was officially decided that a summons should be applied for 'व त्याप्रमाणे हिंदुस्थान सर- कारच्या शिरोभागावरील सत्तेने त्या ब्राह्मण तरुणावर काल फिरीयाद दाखल केली!

दे. वासुदेव भट्टाचार्य हे बंगालमध्ये 'संध्या' पत्राचे संपादक व बंगाली भाषेतील प्रवीण वक्ते होते. हे युगांतर पत्राचेही शेवटी संपादक होते असे प्रसिद्ध झाले आहे. ज्या तरुणाने ली वार्नरवर पहिला प्रहार केला त्याचे नांव कुंजविहारी भट्ट असे आहे व याचाच फोटो येथे प्रसिद्ध झाला आहे.

हिंदुस्थानांतील सद्यःस्थिति प्रत्यक्ष पाहण्यासाठी टाइम्सने प्रख्यात बातमी- दारास हिंदुस्थानात धाडलेले आहे व इंग्लंडमध्ये फार वजनदार मानलेली त्याची पत्रे प्रसिद्ध होण्यास आरंभ झालेला आहे. त्या पत्रात हल्ली दक्षिणेची स्थिति वर्णन कराताना तो फारच चमत्कारिक विचार प्रसिद्ध करीत आहे. नवीन चळवळीचे वर्णन हे राजश्री असे देतात :-

It must plainly be said that Extremism as the public have agreed to term the movement which is frankly hostile to the permanent continuance of the British rule, is not dead, nor is it likely to die. Some of its leaders are behind the prison walls but the movement still goes on. All the reforms in the world will not terminate its uncompromising activities. The Extremists attract young men to their ranks and they preach a gospel which exercises a fascination over most wild and ardent spirits. Their adherents are perhaps far more numerous than is commonly supposed; The number of their passive sympathisers must be very great. Extremism has no intention of coming out into the arena at present. Its devotees mean to work as they have worked hitherto in secrecy and stealth. Isolated assassinations, the insidious cultivation of animosity in the rural districts; the acquisition of control over large bodies of workers in the industrial centres-these are among methods that they adopt. अशा काल्पनिक भरारया मारीत मारीत हे लेखक शेवटी महाराष्ट्रावर येउन आदळतात . ' महाराष्ट्र हें मराठ्यांचे पोळें आहे. ज्या राष्ट्रने सर्व हिंदुस्थान जिंकून ते पचवीतही आणलें होतें त्या मराठ्यांचा हा पाळणा आहे. नवीन राष्ट्रीय जागृति ही महाराष्ट्रात प्रथम झाली. The emotional Bengali calls along the whole world to witness his deeds. The Chitpavan Brahmin whose bent of mind is far more practical, works in silence, and he persits. मराठ्यांना शिवाजीचा अभि- मान वाटतो. व त्यांच्यातील चित्पावन ब्राह्मणांचा कावा शिवाजीप्रमाणे ब्रिटिश राज्य उलथून टाकून हिंदुस्थान स्वतंत्र करण्याचा आहे. बंगाली ओरडतात पण महाराष्ट्र हा खरोखर राजद्रोहाचें भुयार आहे : 'Even in Bengal, the Bengalees did the shouting; it was Poona, that provided the brains that directed the Bengali Extremists.' नंतर श्रीशिवोत्सव , गणपत्युत्सव- प्रसंगी जेवढा जातिवंत मराठा, तेवढा कसा कसा एकदिलाने एक होऊ शकतो व त्या एकीतून राष्ट्रजागृतीची-लेखकाचे भाषेत राजद्रोहाची-कोण उर्सि त्यांना प्रस्फुरित हृदय करते याचें वर्णन देउन मग लेखक म्हणतो,'महाराष्ट्रातील निदानचा जिल्ह्यांत तर राजद्रोह तत्वाच्या थरापर्यंत भरलेला आहे हें सिद्ध झालेलें आहे. गावांतून व खेड्यांतून ब्राह्मण वक्ते, पुराणिक राजद्रोह उपदेशीत फे~या घालीत जातात. Even certain good educational institutions are known to contain students who are extremists to a man.'नंतर नाशिक व सोलापूर शहरांचा नामनिर्देश होऊन त्यालाही शेलापागोटें अर्पिलेलें आहे व मराठ्यांचा हा Extre mism व शिवाजीचा अभिमान लिहून थकल्यमुळे की काय लेखक थोडक्यात म्हणतो-'The Deccan is honeycombed with secret societies', सर्व दक्षिण भाग (महाराष्ट्र) गुप्तमंडळांच्या भुयारांना पोखरलेला आहे!' बाकीचें पत्र लो. टिळकांना दिलेल्या शिष्यांनी भरलेलें असल्यामुळे फक्त एकच वाक्य ज्यास्त दिल्यास पुरें आहे:- "It may be said with reasonable certainty that the predominant feeling in this large and important area is very different from that expressed at the Madras Congress!" अशा लोकांच्या बातम्यांवर इंग्लंड विश्वास ठेवणार!!

-ता.२६ फेब्रुवारी १९०९

३८. शिवीगाळीचा परिणाम

लंडन ता. १२ फेब्रुवारी १९०९ - काल रोजी बोस्ट्रीट कोर्टात सर ली वायली यांच्यावर हल्ला केल्याबद्दल दे. वासुदेव भट्टाचार्य यांजवर खटला चालून त्यांनी दोन महिनेपर्यंत वीस पौडांचा जात मुचलका व दहा दहा पौडांचे दोन जामीन द्यावेत, एक महिना कैद भोगावी असा निकाल देण्यात आला. खटल्यात फिर्यादीतर्फे विल्यम यांची व ले. थॉम्सन यांची अशा दोन साक्षी झाल्या. सर विल्यम उलट तपासात म्हणाले, 'आरोपींच्या अगर त्यांच्या मित्रांच्या अर्जामुळे माझ्यामनावर काही परिणाम झाला नव्हता. 'आरोपीतर्फे मि. रिच यांनी विचारलें की तुम्ही आरोपीला 'Go away, you dirty nigger' असें म्हणालात का ? सर ली म्हणाले, शब्द मी उच्चारले असावेत हें शक्यच नाही. सर विल्यम यांनी पूर्वी कुंजविहारीला 'सुवरका बच्चा' म्हटल्याचें अगर शिवीगाळ दिल्याचेंही साफ नाकबूल केले. आपल्या हातात छत्री असून आपण तिचा उपयोग केला नाही असेंही त्यांनी सांगितलें. आरोपीचें म्हणणें असें की, आपल्या हिंदी मित्राला घाणेरडी शिवी देण्यासंबंधी सर विल्यमचें काय म्हणणें आहे ते त्यांनी सांगावें अगर माफी मागावी अशा आशयाचें पत्र तिस-यावेळी त्यांना रस्त्यात समक्ष नेऊन देण्यास गेलो असता तें अर्धवट ठेऊन त्यांनी आपल्याला 'Go away, you dirty nigger' म्हणून ढकलून दिलें, तेव्हा आपणही त्यांना परत ढकललें. परंतु त्यांनी आपल्याला पुन्हा छत्रीचा तडाखा दिला म्हणून आपणही त्यांना परत आपल्या काठीचा तडाखा दिला. मॅजिस्ट्रेट सर ऑलबर्ट डिरटझेन म्हणाले की, आरोपी आपल्या मित्राचा उपमर्द झाला होता अशी समजूत होऊन बराच क्षुब्धवृत्ति झाला असावा असें दिसतें; तरी असें वर्तन करणें गैर आहे. देशभगिनी मिसेस कामा व देशबांधव चौधरी व रॉय हे जामीन राहण्यास तयार असूनही दे. वासुदेव भट्टाचार्य यांनी तुरुंगात जाण्याचेंच कबूल केलें. दे. वासुदेव भट्टाचार्य यांनी घडलेली हकीकत जशीच्या तशीच सर विल्यम यांनी सांगितली नसून आपण त्यास 'खरा इंग्रज' समजत नाही असें आपल्या शपथेवर दिलेल्या जबाबात सांगितलें. त्यांच्या मनात फौजदारी व दिवाणी कोर्टात काम चालवून या गोष्टीचा निकाल लावावयाचा होता व त्यासाठी त्यांनी ता. ५ फेब्रुवारी रोजी आपल्या देशबांधवांना उद्देशून एक विनंती पत्र काढलें होतें. त्याची नक्कल सोबत पाठविली आहे व त्याचप्रमाणे दे. वासुदेव यांनी सर विल्यम यांस लिहिलेले पत्रही त्या विनंतीपत्राबरोबरच प्रसिद्ध झालेले आहे. त्याची नक्कलही सोबत ठेवलेली आहे. हें काम ह्यापुढे दिवाणीत चालू करून याचा योग्य निकाल लावून घेण्याचें दे. भट्टाचार्य यांचे मनात आहे व त्यासंबंधाने कोणी वर्गणी पाठविल्यास त्याचा ते अत्यंत आभारपूर्वक स्वीकार करतील. वर्गणी त्यांचे सल्लागार दे. बी.सी. बंगाली c/o थॉमस कुक ऍंड सन्स, लडगेट स्ट्रीट, लंडन, B.C. या पत्त्यावर पाठवून द्यावी.

दे. वासुदेव भट्टाचार्य याने सर विल्यम यांना ता. २६.१.१९०९ रोजी लिहिलेल्या पत्रांतील सारांश :- परवा झालेल्या तंट्याचे महत्त्व आपल्या ध्यानात आलें नसावें असें वाटतें. एका अती धार्मिक बंगाली घराण्यातील गृहस्थाला 'सुवर का बच्चा' असें गालीप्रदान करण्याचे अक्षम्य ... वर्तन करून आपण ब-याचइंग्लंडवासी हिंदु लोकांच्या मनास डागून सोडलें आहे. आपल्यासारख्या इतिहास प्रवीण व विद्वान माणसाला अशा हिंदी धर्मात गलिच्छ मानलेल्या जनावराचे नांव घेऊन गाली करण्याच्या

परिणामाचा विसर पडावा ही खरोखर मोठ्या खेदाची गोष्ट होय. आपल्या पूर्वीच्या गैर वर्तनामुळे हिंदुस्थानातील लोकांचे मत किती वाईट आहे, ते एक ईश्वरासच ठाऊक व आपल्या या उद्दामपणाची बातमी तिकडे समजली म्हणजे हल्लीची तिकडील स्थिति जास्तच कठीण होणार आहे. म्हणून आपण माझ्या गरीब मित्राची सपशेल माफी मागावी, म्हणजे मी ती इकडे व हिंदुस्थानात प्रसिद्ध करून या बातमीने होणारा चित्तक्षोभ शांत करण्यात होईल तितका प्रयत्न ताबडतोब करीन.

दे. भट्टाचार्य यांनी ता. ५/२/१९०९ रोजी प्रसिद्ध केलेल्या विनंतीपत्रातील सारांश :- कुंजविहारी यांना ' सुवरका बच्चा ' म्हटल्याची हकीकत ऐकून मला हा राष्ट्रीय अपमान वाटला व मी सर विल्यम यांना माफी मागण्याबद्दल एक पत्र लिहिले; परंतु त्या गृहस्थाने (?) उत्तर पाठविण्याचीही तसदी घेतली नाही. मग मी ता. १/२/१९०९ रोजी त्यांना समक्ष भेटलो. तेव्हा त्यांनी माफी वगैरे तर मागितली नाहीच परंतु पुन्हा चिडून जाऊन ' Dirty nigger ' म्हणून छत्रीही मजवर उगारली आणि या उद्दामपणाबद्दल मी त्यांस काठीचा एक टोला मारून योग्य शासन केले; या क्षुल्लक गोष्टीचे टाइम्स आदिकरून पत्रे बरेच स्तोम माजवित आहेत व या कामी मला समन्स निघावे म्हणून इंडिया कौन्सिल तर्फे अर्ज होणार आहे असे समजते. या कामी ऍंग्लोइंडियन लोक न्याय मागत आहेत व त्यांना भरपूर न्याय मिळावा असे मला वाटते.

हे सर्व राष्ट्राचे काम आहे व या कामी कायदेशीर सल्ला मिळण्याच्या वगैरे कामी लागणाऱ्या खर्चाचा वाटा आपण उचलणार नाही काय ? (दे.वासुदेव भट्टाचार्य यांचा पत्ता :- 40 Fitzory street, Fitzory square, London W)

-ता. ५ मार्च १९०९

३९. जहालांचा निप्पात करा !

लंडन, ता. १९ मार्च १९०९ - ' Crush the extremists; rally round the moderates ' ' जहालांचा निप्पात करा व मवाळांशी मिळतें घ्या ' या सूत्राचा अवलंब केल्याने हिंदुस्थानातील आपली सत्ता पुन्हा सबल व सतेज होईल असें ब्रिटिश लोकांना स्वतः लॉर्ड मोर्ले यांचेकडून उपदेश देण्यात आला व या रामबाण औषधाचा प्रयोग करण्यास निरंकुशत्वाने आरंभ केला.

परंतु मवाळांना मिळतें घेणें कितीही सुलभ जात असलें तरी जहालांचा निप्पात करणें हें तितकें काही सुलभ नाही. निःपात कसा करणार ? मायावी थापांनी ? तो काळ आता निघून गेला आहे ! तुरुंगाने ? बंदी नसेल त्यांतिल कोण बोला । जो लोक दैवें परदास केला ॥ तो बंदी तद् भूहि तुरुंग शाळा । कारागृहाचें भय काय त्याला !! ॥१॥ हद्दपारीने ? सकुमजुरीने ? फासाने ? बंदुकीने ? - कशाने त्यांचा निःपात करणार ? प्रल्हादाचे हरिनाम व गोकूळचा गोविंद - ह्यांच्या निःपातीसाठी जे शस्त्र उपसलें जाई त्या शस्त्राचाच निःपात होत असें !! सुप्त क्रांतीचीं हीं बीजें वेगाने फोफावत उत्पतन पावत असताना त्यांचा उत्पात आता कोण करू शकणार ? कसा करू शकणार !!

आणि निःपात करण्याचा निश्चय करून जरी कोणी सज्ज झाला तरी ज्याचा निःपात करणें आहे तो जहाल ओळखणेंही काही सुगम नाही. कोण जहाल ठरविता येईल ? आता पांच सहा वर्षांपूर्वी दे. गोखले जहाल होते, व तीन चार वर्षांपूर्वी सुरेंद्र बाबू जहाल होते; परंतु त्यांच्या निःपाताची जर कोणाला आता जास्त भीति वाटत असेल तर ती खरी सरकारलाच होय ! त्यांना हद्दपारी व्हावी म्हणून लोकपक्षापेक्षा इंग्रजच देवाची व सरकारची जास्त प्रार्थना करित आहेत. काल मारक्या वाटणाऱ्या याया गाई आज इतक्या ज्या निरुपद्रवी वादू लागल्या आहेत त्या त्यांचेमध्ये काही फेरफार झाल्यामुळे नव्हे, तर गाईहून जास्त भयंकर प्राणी क्षितिजावर येऊ लागल्यामुळे होय व म्हणूनच १ - १॥ वर्षांपूर्वी बिपिनचंद्र पाल म्हणजे जहालांचे एक अग्रणी समजले गेले व आता मात्र खरा जहाल हाती लागला असें वाटून सरकार त्याचा निःपात करण्यास सोटा उगारू लागलें तोंच पंडीत श्यामजींची डरकाळी ऐकू आली. काल महाबलादय वाटणारा बिपिनचंद्र पालच आज सरकारला एक साधारण कायदेशीर, फक्त जरा जास्त कुरकु- यास्वभावाचा नेम्स्त बाबू आहे असें वादू लागलें. तेव्हा दिवसेंदिवस जहालांचा निःपात करणें हें जितकें कठीण होत आहे तितकाच खरा जहाल कोण हें ओळखणेंही अशक्य होत चाललें आहे.

प्रयत्नांती आपल्यास यश येईल असें जाणून या दुर्घट कार्याला सरकारने हात घातला. हिंदुस्थानात एकीकडे चाबकाचे मार देत दुसरीकडे ममताळूपणे कुरवाळणें सुरू झालें व जी मात्रा हिंदुस्थानात लागू पडेल असें वाटतें तीच इंग्लंडमधल्या या दोन वर्षांत फारच उन्मत्त होत चाललेल्या हिंदी विद्यार्थ्यांनाही देण्यात आली. पार्लमेंटमध्ये सुधारण्या देण्याविषयी रोज रात्री वाद चालू आहे; हिंदुस्थानच्या इतिहासातही अत्यंत प्रागतिक वस्तुक्रांती घडवून आणण्याची दवंडी पिटवली जात आहे व त्या योगाने नेम्स्त पक्षाला-परंतु लंडनमध्ये या पक्षाचे नांवही उरलेलें नाही म्हणा-मिळवून घेण्याचा ज्या समयी दिमाख दाखविला आहे त्या समयी लंडनमधल्या एकूणएक विद्यार्थ्यांवर अपमानास्पद आरोप सुरू आहेत. इंडिया हाउसवर रात्रंदिवस पहारा बसला आहे. पंडीत श्यामजींच्या नांवाने सर्वत्र खडे

फुटत आहेत. बिपिनचंद्र पाल व इतर गृहस्थ यांचे पायात डिटेक्टिव्ह्यांची लुडबूड चालली आहे ! परंतु या सर्व द्वेषाचा व संशयाचा परिणाम काय झाला ? एका गुप्त पोलिसाला विचारता त्यांनी सांगितलें की, ह्या धास्तीने हिंदी विद्यार्थी भिऊन राजकारण सोडतील अशी सरकारची अटकळ आहे. या अटकळीचें प्रत्यंतर हेंच मिळालें की इंडिया हाउसमधल्या सभांना कधीही लोटत नसें इतकी गर्दी आता दर रवीवारी लोटत आहे. पंडीत श्यामजींची ऑक्सफर्डमधील हर्बर्ट स्पेन्सरची देणगी त्या युनिवर्सिटीने झिडकारून परत करावी म्हणून युनिव्हर्सिटीत चळवळ होताच लंडनमध्ये सभेत पंडीतजींच्या देशभक्तीचा गौरव करून अभिनंदनपर ठराव त्यांना धाडण्यात आला. लंडनमध्ये या सरकारी निःपात मोहिमेला लोक किती दबले आहेत ते समजण्यास एकच गोष्ट सांगणें बस्स होईल की हिंदुस्थानात सुरेंद्र हे जसें सरकारला नेमस्त वाटलें तसें लंडनमध्ये सरकारला-कृपेला पात्र नसला तरी भीतीला-आपला पुरुष म्हटला म्हणजे बिपिनचंद्र पाल हे होत ! लंडनमध्ये बिपिनबाबू नेमस्त आहेत असें इंग्लिश पत्रें उघड म्हणतात. इतकी लंडनची इंग्लंडची वसाहत सरकारच्या निःपात मोहिमेला भ्यायली !!!

अर्थात् चइंग्लंडची सर्व पत्रें चिडून गेलीं. पंडीत श्यामजींनी देशवीरांचे स्मारक उभारावें व ' दे. खुदिराम बोस, कन्हैयालाल वगैरे तरुणांना देशवीरत्वाचा मान मिळणें योग्य आहे ' हें राजद्रोही ' इंडियन सोशियलॉजिस्ट ' पत्रात प्रसिद्ध केल्यापासून त्याचेवर शिव्याशापांचा वर्षाव सुरू झाला. बिपिनचंद्रांनीही या कागदी लढाईत एक फेर झाडून दिली. इव्हिनिंग स्टॅण्डर्ड या दैनिक पत्राने विद्यार्थ्यांनी हल्ला करण्याचें पत्करलें व ' Seditious students Rebellious Indians ' वगैरे मथळ्यांखाली प्रथम आडून गोळीबार सुरू केला परंतु शेवटी आड पडदा सोडून दे. सावरकर यांचेवर उघड रीतीने दोषारोप करण्यास त्याने आरंभ केला. सर्व विद्यार्थ्यांना बेबंद करण्यास प्रवृत्त करणारे हे गृहस्थ होत असा त्यांचा अजमास आहे ! या निरर्गल लेखाला दे. सावरकर यांच्या एका स्नेह्याने कडक व धमकावणीचें उत्तर धाडताच स्टॅण्डर्डचे संपादक जरा स्वस्थ बसले व एक दिवस आश्चर्यचकित करून टाकणारा देखावा घडून आला तो असा :-

ह्या दैनिक स्टॅण्डर्डचे प्रतिनिधी दे. सावरकर ह्यांना भेटावयास आले. पंधरा दिवस ज्यांनी अद्वातद्वा टीका केली त्यांनी ही भेटीची तसदी आधीच घेतली असती तर काही बिघडलें नसतें ! तथापि त्या प्रतिनिधीने दे. सावरकरांची मनःपूर्वक भेट घेतली. खुद्द एडिटर म्हणतात :- Presently a suspected Indian, with youth and intelligence stamped upon his greetings. It was Mr. V. D. Savarkar.' इंडियन-राजकारण, इंडियन हाउस, हिंदी विद्यार्थी व इतर चळवळी वगैरे विषयांवर तासभर संवाद झाला व ती काही खरी काही खोटी-दुसऱ्यादिवशी स्टॅण्डर्डमध्ये प्रसिद्ध झाली. तथापि ब्रिटिश पत्रांनी शिवीगाळ अजून चालविली आहे. त्यातल्या त्यात '

Sunday Chronical ' या बातमीदाराने जराशी वस्तुस्थितीस धरून हकीकत दिलेली असल्याने त्याचे एक दोन उतारे दिल्यास खरी स्थिती थोडीबहुत उघडकीस येईल. Sunday Chronicle चा बातमीदार इंडिया-हाउसमध्ये दे. सावरकरांच्या भेटीला आला. इंडिया-हाउसवर इतर पत्रकार जे आरोप करतात त्याप्रमाणे तेथे भयंकर असें काही एक दिसले नाही असें स्पष्ट म्हणून लेखक Campel Green म्हणतो ' It may be that any eyesight is not good ! It is house of musty. Mr. Shyamji Krishnawarma works for the independence of India. If he does not approve the assassinations of British officials who accidentally or incidently suffer thereby he excuses him. He has offered five thousand Rupees towards a fund of Indian Martyrs ' Memorial for the men hanged in Bengal. Any how the shadow of Krishnawarma is on India-House. That is to say fair and say the least. Now what is the answer ?

I had an opportunity of a long friendly discussion with Mr. V.D. Savarkar. who seems to be not only the spokesman for the students but spokesman for Mr. Shyamji Krishnawarma. He is a young XXX Inn Law student, 23 years age at a guess. He has a clear live complexion, clear deep penetrating eyes, width of a jaw, which I have seen in few men. His English is excellent. If I mistake not Mr. Savarkar will go far - I hope he will go far in the right direction. इंडिया-हाउससंबंधीची उत्तरे देतांना तो म्हणतो, 'मी विचारल्यावरून ते म्हणाले की, 'इंडिया-हाउस ही एक विद्यार्थी निवास संस्था आहे. येथे येण्यास अमुकच राजकीय मते लागतात असा बिलकुल नियम नाही. एक असा नियम आहे तो एवढाच की, रहिवाशाने एक पौंड घावा व राहणे व खाणे उपभोगावे. कृष्णवर्मा घराच्या भानगडीत कधीच पडत नाहीत. होय, तेथे राजकीय विवाद होतात, पण तसे तुम्ही खुद्द सरकारी निवासस्थान स्थापले तेही चालल्याशिवाय कधीही राहणार नाहीत. राजकारण प्रस्तुत प्रसंगी आमचा प्राण आहे. इथे तुम्ही म्हणता तसे म्हणणारी व ब्रिटिशांचे राज्य कल्याणकारक आहे असे म्हणणारी मंडळीही येतात. वादविवाद चालतात. सत्य व कोटीक्रम ज्यांचे बाजूला असतो त्यांची मते प्रसार पावतात. 'ते लेखक म्हणतात - 'Let me state a fact before an impression. The fact is Mr. V.D.Savarkar believes in Indian for Indians, in the complete imancipation of India from the British rule. He says India has nothing for what to thank the English, or less it be the denationalisation, as he calls it, of the Hindus.' स्वतःचे विचार बरेच विस्तृत रीतीने देऊन ते लेखक एक गोष्ट वगळतात. असे म्हणतात की हे गृहस्थ रॅडिकल म्हणजे गोखल्यांच्या आशाकेंद्र लिबरलाहून लिबरल आहेत. तरी त्यांनी असे स्पष्ट कबूल केले की, हिंदुस्थानच्या पदरात आम्ही कितीही सुधारणा टाकल्या तरी हिंदुस्थानवर ब्रिटिशांचे राज्य आम्ही तसूही न मागे फिरता गाजविणार. तरवारीने आम्हास घालविल्याविना आम्ही जाणारे नाही व तरवार तुमच्यापाशी शिल्लक नाही. सबब उभयहितासाठी ब्रिटिश राज्यच हिंदुस्थानात असणे उत्कृष्ट आहे. इथे पुष्कळ संवाद झाला. हे लक्षात ठेवण्याजोगे आहे की, हे लेखक इतर पत्रकारांनी केलेल आक्षेप यथातथा नसारे असे कबूल करतात. "Mr. Savarkar said, 'We do not mind detectives watching outside and following us, if the climate suits them !' That last is quite English touch. It should how the British hand has moulded the intellect of young Indian. It has even breathed into it the British joke .... I have no evidence of fact which would justify me in traversing the statement of the nimble-minded young leader of India-House."

डेलीमेल, मॅचेस्टर, डिस्पॅच वगैरे पत्रांनीही सावरकरांच्या भेटी घेऊन हकीकती दिलेल्या आहेत.

. ता. ९ एप्रील १९०९

४०. सर कर्झन वायलींना ठार मारलें !!

लंडन : -- खुद्द लंडन शहरामध्ये, हिंदी, इंग्रजी डिटेक्टिव्हांची आज दीड महिना येथील झाडून हिंदी लोकांवर सक्त पाळत असतांनाही, सर कर्झन वायली सारख्या इंडिया ऑफिसच्या केवळ अत्यंत प्रमुखच नव्हे, नावाजलेल्या अधिका- याचाखून झाल्याची वार्ता हिंदुस्थानात विद्युन्मार्गाने येऊन आता शिळी झाली असेल. सर कर्झन वायली हे इंडिया ऑफिसचे मुख्य केंद्र असून येथील हिंदी विद्यार्थ्यांच्या सहवासासाठी व त्यांना मदत करावी म्हणून सरकारी धोरणाप्रमाणे सतत अविश्रांतपणे झटत असत. सेक्रेटरी ओफ स्टेट हे प्रत्येक उगवत्या मावळत्या प्रधानमंडळाबरोबर बदलतात; परंतु हिंदुस्थानच्या कारभाराची सारी सूत्रे व खरी दिशा, इंडिया ऑफिसमध्ये कायम असलेल्या अधिका- यंच्याच हाती असतात. ह्या अधिका- यंस सर कर्झन वायली हे अप्रतिम चातुर्यसंपन्न असे यांना माहीत नाही असा हिंदी मनुष्य इंग्लंडात नसे. राजकारणातील व व्यक्तीविषयक प्रत्येक बातमीची इत्यंभूत माहिती या पुरुषाजवळ ठेवलेली असे. फार काय, पण हिंदुस्थानच्या कारभाराची सूत्रे बाह्यत : हाती असलेल्या सेक्रेटरी ऑफ स्टेटचे सर कर्झन वायली हे प्रत्यक्ष नयनच होते. हिंदुस्थानातही इंग्रजी राज्याच्या इमानी सेवेने २० वर्षेपर्यंत यांनी नावलौकिक संपादिला होता.

लॉर्ड मोर्लेहूनही ऍंग्लोइंडियन लोकांत ज्याची उणीव भासणारी आहे अशा या महापुरुषास भयंकर व निर्दयपणाने मारल्याचा आरोप ज्या तरुणावर आहे त्याचे नांव दे. मदनलाल डिंगरा असे आहे. त्या तरुणाची चौकशी अजून चाललेली आहे. दे. डिंगरा यांच्या पूर्ववृत्तांतातील काही काही गोष्टी आता प्रसिद्ध होत आहेत. गेल्या साली यांनीही इतरांप्रमाणे आपल्या कोटावर ५७ ची वीरस्मृतीमुद्रा धारण केलेली होती. परंतु कॉलेजमध्ये कोणा एका स्नेह्याने चेष्टेने मुद्रा दूर फेकली हें पाहताच हा तरुण इतका चवताळला की तो एक सुरा घेऊन त्याच्या अंगावर तुटून पडला ! दुसरे एके समयी जपानी लोकांच्या शौर्याबद्दल गोष्टी चाललेल्या असतांना दे. डिंगराला या गोष्टी फार वेळ न रुचून तो तरुण म्हणाला की ह्यात काही विशेष नाही. माझे हिंदू राष्ट्रही तितकेंच शूर व साहसी आहे व लौकरच आमच्याही धाष्ट्याची लोक किती गाऊ लागतील. इतर हिंदी तरुण म्हणाले, ' हा पोकळ डौल आहे. शरीर कष्ट व देशवीरत्वात आमचे लोक अढळ राहत नाहीत. शेवटी वाद पैजेवर आला व हिंदु लोकांच्या साहसाची चुणूक तर पाहू या, म्हणून. एकाने एक टाचणी घेऊन डिंगराच्या हातावर टोचण्यास आरंभ केला. डिंगरानी तो हात जसाच्या तसाच अढळ ठेवला-टाचणी सर्व आत रोवली व रक्त बाहेर उसळलें तरी डिंगराने हात हलविला नाही.

या खुनाचा निषेध करण्यासाठी सोमवारी दे. भावनगरीचे खटपटीने एक हिंदी लोकांची सभा भरली होती. अध्यक्षस्थानी दे. आगाखान हे होते. सभेला पुष्कळ हिंदी लोक जमलेले होते. पहिला ठराव दे. भावनगरीने पुढे आणला. त्यात व त्यांचे भाषणात ज्या मनुष्याची खुनाचे आरोपावरून चौकशी व्हावयाची आहे, अशावर तो आरोप शाबीत झाल्यावर करावा तसा भडीमार त्यांनी चालवला. नंतर दे. अमीर अल्ली उठले. त्यांनीही तोच प्रकार पण जरा कमी प्रमाणावर केला व वेळ थोडा आहे म्हणून अध्यक्षांनी ठराव सभेपुढे वाचून दाखवून एकदम कितीकांना तो पसंत आहे असें विचारलें. पुष्कळसें हात उभारलेलें दिसताच त्यांनी सांगितलें की, ' सर्वानुमते पास. ' हे वाक्य ऐकताच ' नाही नाही, विरुद्ध मतेही येथे आहेत ' असें म्हणून शब्द उठला. ' काय ? विरुद्ध मत ? ' अध्यक्ष ओरडले, व सर्व मागे वळून

पाहू लागले.' होय होय माझे मत विरुद्ध आहे ' तेथून अधिकच जोराचा प्रतिशब्द उसळला. 'त्याचे नांव टिपून घ्या ! त्याला उभा करा ! कोण आहे तो ?' असा एकच गलका उडाला. ' हा मी येथे आहे व पुन्हा अध्यक्षांना अशी विनंती करतो की ठराव सर्वानुमते पास झालेला नाही. ' आता सभेत ' सावरकर सावरकर " अशी कुजबुज सुरू झाली. सर्वानुमते ठराव पास करण्याची ज्यांना अत्यंत उत्कंठा लागलेली होती त्यांनी संतापून जाऊन सावरकरांना पुन्हा दटावण्याचा प्रयत्न केला. परंतु सभेचे मध्यभागी उभे राहून अधिकच शांततेने त्यांनी पुन्हा आपलें मत विरुद्ध असल्याचें कळविलें. तेव्हा दे. भावनगरी संतापाने लाल होऊन व प्लॅटफॉर्मवरून उडी मारून खाली आले. ' पकडा त्याला ! धरा त्याला ! ' म्हणून गर्जू लागले ! तीन मिनिटेंपर्यंत विलक्षण स्तब्धता दिसली व मग एकदम ' धरा ! बाहेर घालवा ! ' वगैरे किंकाळ्या फोडीत खुर्च्या व काठ्या सर्व बाजूनी उडू लागल्या. ' माझे मत विरुद्ध का आहे तें अध्यक्षांनी ऐकावें ' म्हणून दे. सावरकर हे बोलत होते. पण त्यांचे ते बोलणें ह्या चवताळलेल्या मुठभर लोकांच्या किंकाळ्यात ऐकू येईना. अध्यक्षांनी दे. भावनगरीस मागे ओढून ह्या अतिरेकाबद्दल कान उघाडणीहीकेली. परंतु आता सर्व सभेत पक्ष विपक्ष होऊन एकच आरोळी उठलेली होती. ह्या सर्वांचे मध्ये दे. सावरकर शांतपणे उभे असताना एक पामर नांवाचा युरेजियन त्यांच्या अंगाला भिडला व त्याने त्यांच्या डोळ्यावर आघात केला. तरीही सावरकरांनी स्थलावरून एक इंचही मागे न सरता व उलट आघात न करता ' तरीही माझे मत विरुद्धच आहे ' असें सांगितलें. त्यांच्या डोळ्याला जखम होऊन रक्त भळभळा वाहू लागलें व हें पाहताच सर्वत्रांचा संताप विकोपास गेला. दे. सुरेंद्रनाथ बानर्जींनी संतप्त होऊन ' सावरकरांना स्वमत देण्याचा पूर्ण अधिकार होता. त्यांच्यावर हात टाकणें Outrageous आहे' असें म्हणून सभा सोडून दिली. स्त्रीजन भयाने किंचाळत हॉलचें बाहेर गेल्या. हॉलमध्ये खुर्च्या उगारल्या जाऊ लागल्या. शिव्या प्रति शिव्यांचा गोंधळ उडाला. इतक्यात हिंदी तरूणातील एकाने दे. सावरकरांवर ज्याने प्रथम आघात केला होता त्या पामरचे डोक्यांत काठी घातली व तोही रक्ताने भिजून चिंब झाला. पोलिस लोक सभेत शिरलेलेच होते व सुमारे अर्ध्या एक तासात ठराव कसेबसे वाचून अध्यक्षांनी सभा संपली असें कळविलें. दे. सावरकर यांना आधीच बाहेर नेलेले होते व स्नेह्यांबरोबर त्यांना घरीही पोचविण्यात आलें होतें. दुसरे दिवशी त्यांनी लंडन टाइम्सला आपले मत विरुद्ध का होतें वगैरे सर्व खुलासा करून एक पत्र लिहिलें व त्यातील त्यांच्या समर्थनाचा परिणाम होऊन बहुतेक पत्रांनी तें पत्र आपण होऊन छापून प्रसिद्ध केले. त्या पत्राने सर्व क्षुब्ध वातावरण निवळलें आहे. तें पत्र आपल्या वाचकांसाठी पुढील पाळीला धाडीन. डेली डिस्पॅच नामक पत्रातील एक उत्तरा मासल्यासाठी दिला आहे.

'The pale youth ' who made so dramatic a protest at yesterday's meeting of Indians held to denounce the murder of Sir Curzon Wylie turns to be Mr. Vinayak Damodar Savarkar. He is a fervent nationalist. Mr. Savarkar who is an extremely brilliant scholar, is at present, an individual of interest, apart from his appearance at yesterday's meeting. He is law-student here whom Benchers of his Inn refuse to call, and at present, I understand he is waiting for the decision of the House of Lords to whom he has appealed. Like most of his nationalists he is a political theorist, and is deeply versed in all the literature of political liberty. He translated Mazzini's writing in Marathi.'

यात मला असलेल्या माहितीवरून एक चूक दिसत आहे की दे. सावरकर यांच्यावरील ग्रेज इनमधील केस अजून निकालात आलेली नाही. जुलै १४ ला ती पुन्हा एकदा चालणार आहे व तिचा निकाल महाराष्ट्र वाचकांना पुढें कळवीन.

४१. मदनलाल डिंगरा !

लंडन ता . १६ जुलै - ज्या तरुणानी सर कर्झन वायली यांचा भयंकर खून के ला त्याच्याविषयीची माहिती आता वर्तमानपत्रांतून सविस्तर रीतीने प्रसिद्ध होत आहे. टाइम्स, डेली न्यूज, डेली क्रॉनिकलपासून तो तहत अत्यंत क्षुल्लक ग्रामपत्रिकेपर्यंत सर्व छापखाना हल्ली दररोज व दरघडी हिंदुस्थानच्या चर्चेने, या खुनाच्या विवरणाने, डिंगराच्या वर्णनाने भरलेला असतो ! ज्या दिवशी सकाळी खुनाची पहिली वार्ता कळली त्या दिवशी रस्त्यारस्त्यातून वर्तमानपत्रविके मोठमोठ्याने ओरडत सर्व दिवसभर फिरत होते. 'डिंगराने केलेला खून ! हिंदुस्थानचा द्वेष ! एका हिंदूचे निधेडे धाडस ! वगैरे कर्कश किंवा चोख्या ऐकून मी घराचे खिडकीतून डोकावू लागलो तो प्रत्येक घराचे दाराशी वर्तमानपत्रांचे अंक विकत चाललेले होते. त्या दिवशी सर्व ब्रिटिश द्वीपामध्ये एकूण एक मनुष्याचे तोंडी ' हिंदुस्थान ! हिंदुस्थान ! ' हा एकच शब्द होता . तेव्हापासून आतापर्यंत वर्तमानपत्रात हिंदुस्थानच्या चर्चेपुढे दुसऱ्याकोणत्याही विषयाला थारा मिळनासा झालेला आहे. क्रिकेटची चर्चा देखील बंद पडली. तेव्हा इतर विषयांची काय कथा ! ज्या दिवशी रात्री डिंगराने सर कर्झन वायलीवर चार गोळ्या झाडल्या त्या दिवशी डिंगरा खुनाचे एक अर्धा तास आधी मिस बेक या आंग्ल स्त्रीबरोबर - ही बाई त्या दिवशी ज्या संस्थेचा उत्सव होता त्या संस्थेची सेक्रेटरी आहे - आपल्या नुकत्याच झालेल्या परीक्षेच्या गप्पा मारीत शांतपणे बसलेला होता. तेव्हाही तो जवळ दोन पिस्तुले, सुरी व खंजीर अशीं शस्त्रे ठेवून सर कर्झनवर पाळत ठेवीत होता ! नंतर जेव्हा कर्झन आले तेव्हा तो दारापाशी गेला व काही बोलायचे निमित्त करून सर कर्झन जवळ उभा राहिला. बोलण्यास आरंभ होताच त्याने पिस्तुल झाडले नाही ; तर अगदी हलके बोलण्याचे मिष करू लागला तेव्हा कर्झन अधिकच जवळ आले. त्यांचे तोंड अगदी जवळ येताच त्यांचे डोळ्याचे पाते लवते नलवते इतक्या अवकाशात चार गोळ्या मारल्याही होत्या ! जवळ असलेले एक पारशी डॉक्टर लालकाका हे त्याला पकडू लागताच त्यांनाही एक गोळी घातली व ते खाली कोसळले. सर प्रोबेन हे मागून धावले तरी डिंगरा न कचरता त्यांच्याकडे झटकन फिरून कुस्ती करू लागला व त्याचे हात पकडण्यास इतर दोन गृहस्थ गुंतले असताही त्याने त्या सर्वांना झिडकारीत सर प्रोबेन यांना इतक्या जोराने खाली आदळून दिले की, त्यांच्या दोन बरगड्या चिरडल्या गेल्या व त्यांचा चेहरा विद्रूप झाला. त्यावेळेस आणखी काही इंडियन त्याच्या अंगाशी लगटलेले होते व त्यानेही आपले पिस्तुल पुन्हा सरसावले होते. परंतु इंडियन लोकांवर ते न झाडणे ठीक असे बहुधा वाटून त्याने ते परत फिरवले व शांतपणे तो उभा राहिला. तो इतका शांत की, त्याची नाडी त्वरीत पाहता डॉक्टरने म्हटले की, येथे असलेल्या या भयंकर देखाव्याला पाहणाऱ्यासर्व लोकांपेक्षा डिंगराची नाडी अधिक शांत व सुव्यवस्थीत रीतीने चाललेली होती ! त्याच्या खिशात दोन कागद त्याच्या कबुलीजबाबाने व स्वसमर्थनाने भरलेले सापडले. त्याला सगळ्यांनी मिळून हातापायांनी जखडून बाधिले असता 'माझा चष्मा मला नीट घालू या व मग मी पुन्हा हात बांधून देईन ' असे तो म्हणाला व चष्मा नीट बसविण्यात आला. पोलिस कचेरीत गेल्यावर तो डोळे मिटून भिंतीशी टेकून काही मिनिटे बसला व मग हसून गप्पा करू लागला. त्या रात्री त्याला गाढ झोप लागली होती. दुसरे दिवशी जेवणावरही त्याने यथेच्छ ताव

मारला. काही दिवसांनी त्याचे एक दोन स्नेह्यांनी त्याला भेटण्यासाठी खटपट केली व एका जणाला परवानगी मिळून तो त्याला भेटला. तेव्हा डिंगरा इतका निर्भय व उल्हासी होता की, त्याला मागितलेल्या जिनसांमध्ये एक आरसाही मागितला होता ! ' मला ड्रेस करण्यासाठी येथे एक आरसा नाही तर एक छानदार आरसाही धाडून दे !' म्हणून म्हणाला. जणू काही त्याला लग्नाचीच तयारी करायची आहे ! असली निधडी छाती पुण्यकर्मात खरोखरीच अभिलक्षणीय असते. पापकर्मात ती मनुष्याला जास्तच हिडीस स्वरूप देते !

त्याला भेटण्याची हिंदी लोकांना सक्त मनाई करण्यात आलेली आहे. गेल्या वर्षापासून हिंदी विद्यार्थ्यांना इंग्रजी वळण लावण्यासाठी व त्यांचेवर सूक्ष्म नजर ठेऊन त्यांना राजकारणापासून परावृत्त करण्यासाठी ज्या ज्या अनेक निरनिराळ्या संस्था निघालेल्या होत्या त्यापैकी मोठमोठ्या ऍंग्लोइंडियनांनी आपल्या घरी इंडियन विद्यार्थ्यांस चहा पिण्यास बोलवायचे व एक मोठा समारंभ करायचा यासाठी एक संस्था होती. डिंगरा हा सर्व राजनिष्ठ व ऍंग्लोइंडियनांनी चालविलेल्या संस्थेचा नियमित सभासद होता व कित्येक ऍंग्लोइंडियनांचा त्याचेवर फार विश्वास व त्याच्या राजनिष्ठेवर फार भरंवसा असे; अशा अत्यंत भरंवशाच्या मनुष्यानेच व जिथे सच्छील विद्यार्थ्यांशिवाय राजकारणी चटोर विद्यार्थी कधी येऊ शकत नाहीत अशा चहासमारंभातच सर कर्झन सारख्यांचा खून के ल्यापासून ऍंग्लोइंडियनांनी सार्वजनिक पत्रे लिहून कळविले आहे की, इंडियन विद्यार्थी दुष्ट राजकारणापासून परावृत्त व्हावे म्हणून हा चहासमारंभ करण्याचें आपणास आजपर्यंत कबूल होतें. पण आता तसे समारंभ आपण कधीही करणार नाही. सर चार्ल्स इलियट यांनीही त्यांची समारंभ करण्याची पाळी जवळ आली असल्याने आपण तो समारंभ करीत नाही असे स्पष्ट पत्र प्रसिद्ध केलेले आहे. हिंदुस्थानी विद्यार्थ्यांवर नजर ठेवण्यासाठी नुकतीच नेमली गेलेली व आजपर्यंत रात्रंदिवस नको नको होईतोपर्यंत काम करणारी कमिटीही आजकाल वर डोके काढीत नाही. प्रथम प्रथम गुप्तकटाचे शोधासाठी पोलिसने अचाट प्रयत्न केले असताही गुप्त कट मिळे ना. तेव्हा चौकशी झटकन थांबली; इतकेच नव्हे तर प्रत्येक हिंदी विद्यार्थ्यांचे पायात लुडबुडणारे डिटॅक्टिव्ह या खुनापासून जास्त होण्याचे ऐवजी मुळीच नाहीसे झाले आहेत. परंतु त्याचे मुख्य कारण असे आहे की, इतःपर इंग्लिश डिटॅक्टिव्हांचे ऐवजी इंडियन डिटॅक्टिव्ह ठेवण्याचे ठरलेले आहे. मोठमोठ्या वर्तमानपत्रांतून तक्रारी आल्या आहेत की, इंडियन लोकांची भाषा माहिती नसल्याने त्यांचेवर इंग्लिश डिटॅक्टिव्ह ठेवला तर हे इंडियन पंजाबीत बोलतात, मराठीत बोलतात, बंगालीत बोलतात; तेव्हा हिंदुस्थानातून उत्तम डिटॅक्टिव्ह आणावेत ही सूचना सर्वास पसंत पडलेली आहे. परंतु आजपर्यंत इथे काय थोडे इंडियन डिटॅक्टिव्ह होते तर आता जास्त आणवून अधिक उपयोग होणार आहे ! डिटॅक्ट करण्यास जर काही नसेल तर कितीही डिटॅक्टिव्ह जमले तरी काय करणार ? आणि दुर्दैवाची कहाणी अशी की, इतर गरीबगुरीब विद्यार्थ्यांच्या मागे रात्रंदिवस डिटॅक्टिव्ह लागलेले असताना मुख्य डिंगरासारख्या भयंकर मनुष्याच्यावर यत्किंचितही दाब नव्हता. खुद्द डिटॅक्टिव्हांचे मालक सर कर्झन वायली यांचा खून ज्यांना डिटॅक्ट करता आला नाही, त्या डिटॅक्टिव्ह खात्याची आदीपासून आजपर्यंत सुधारणा झालीच पाहिजे अशी सर्व राजनिष्ठ व शांतताप्रिय हिंदी लोकांची मनापासून इच्छा व विनंती आहे.

गेल्या आठवड्यात डिंगराला सेशनकमिट केले. त्या दिवशी संध्याकाळी सर्व लंडन शहरात डिंगराने दिलेला जबाब हाच एक विषय होता. त्या विस्तीर्ण शहराच्या भिंतीभिंतीवरून दुकानादुकानावरून डिंगराचें नांव एकसारखें लटकलेला होतें. 'डिंगराचा विलक्षण जबाब' 'तो म्हणतो माझा सूड,माझे

देशबांधव घेतीलच.'डिंगरा स्वसमथ 'नात म्हणतो,मी देशभक्त आहे.'डिंगरा हिंदुस्थानच्या अभ्युदयासाठी मरतो.' वगैरे मोठमोठ्या टाडपांनी छापलेली पत्रके भिन्नभिन्न वर्तमानपत्रांच्या जाहिरातीसाठी एकाच रांगेने सर्व शहरभर -नव्हे सर्व इंग्लंडभर लटकत होती! त्याने केलेल्या क्रूर खूनाने केलेली नाही इतकी उत्क्षोभक चळवळ इंग्लंडात त्याच्या कोर्टातील जबाबाने केलेली आहे! सेशनमध्ये काम चालले तेव्हा ती हकीकत देइन.डिंगराला फाशी होईलच.परंतु त्याला तीच गोष्ट पाहिजे आहे.कारण परवा कोर्टाचे जबाबाचे शेवटी तो म्हणाला-

I made the statement not because I wished to plead for mercy or anything of that kind.I wish that the English people should sentence me to death for in that case the vengeance of my countrymen will be all the keener.I put forward this state ment to show the justice of my cause to the outside world, especially to our sympathisers in America and Germany.

-ता. ६ ऑगस्ट १९०९

४२.सावरकरांवरील 'ग्रेज इन'मधील खटला!

लंडन,ता.२३ जुलै १९०९.-दे. सावरकर यांच्यावर ग्रेज इनमध्ये चाल लेल्या खटल्याचा निकाल गेल्या आठवड्यात एकदाचा लागला आहे.या खटल्यात पुरावा वगैरे गोळा करण्याचा सर्व खटाटोप हिंदुस्थान सरकारच्या साह्याने झालेला आहे इत्कें सांगितलें म्हणजे या प्रश्नात मुख्य हट्ट कोणता होता हें उघड होणारें आहे.प्रथमतः बॅरिस्टरची परीक्षा पास झाल्यानंतर सनद मिळण्यासाठी दोघा बॅचरांची शिफारस जी लागत असते ती मिळविण्यासाठी जेव्हा दे. सावरकर हे काही गृहस्थांकडे गेले तेव्हाच त्यांच्यापैकी दोघांनी साफ कळविलें होतें की 'आम्ही हिंदी लोकांस शिफारस जी देतो ती यापुढे इंडिया ऑफिसच्या अधिकार्यांनी परवानगी दिल्याशिवाय देणार नाही ; तर मी तुमच्याबद्दल आज ऑफिसकडे तपास करतो व उद्या तुम्हांला नक्की काय तें कळवितो.सर्व इंग्लंडात हिंदी मनुष्यासंबंधी हिंदुस्थानाहून जास्त उदारता दाखविली जाणें हें किती अयथार्थ व अनैसर्गिक आहे हें उघड झालेलें होतें.तथापि ग्रेज इन मधल्या दोघा बॅचरांनी दे.सावरकरांची जेव्हा शिफारस केली तेव्हा मग त्यांच्या वर उघड आरोप करण्याशिवाय अन्य मार्ग राहिला नव्हता व म्हणून त्यांना त्यांचेवर असलेल्या आरोपांची नोटीस देण्यात आली.आरोप तर जितके भयंकर ठेवणें शक्य तितके ठेवले गेले.राजक्रांति करणें,हिंदुस्थानच्या पूर्ण स्वातंत्र्याची महती गाणें,रक्तपात व युद्ध यांचा अवलंब करण्यास उत्तेजन देणें वगैरे कायद्यात सापडणारे सर्व भयंकर शब्द एकत्र करून ते आरोप ठेवण्यात आले!इतकेंच नव्हे तर निम्मा खटला होऊन गेलेला असतानाही नवीन आरोप जोडण्यात येतच होते. सार्वजनिक कोर्टात एक क्षणही जो पुरावा येऊ शकला नसता तो सर्व या खाजगी चौकशीत गुपचूप रीतीने चालू देणें भाग पडलेलें होतें.पुराव्यासाठी दे.सावरकरां वर आज दोन वर्षे ठेवलेल्या डिटेक्टिव्ह्यांची साक्ष झाली. त्यांचे रिपोर्ट हजर करण्यात आले.हिंदुस्थान सरकारजवळ असलेली व नाशिकच्या खटल्यात दाखल झालेली दे.सावरकरांचीं सर्व पत्रे भाषांतर करून देण्यात आलीं व अशा रीतीने जितकें शक्य तितकें साहित्य एकत्र करून हा खटला सजविण्यात आला व ही सर्व चौकशी अशा गृहस्थांकडे चाललेली होती की,हिंदुस्थान व त्याबद्दलचें राजकारण या विषयाबद्दल त्यांच्या ज्ञानाची अगाधता वर्णावी तितकी थोडीच!उदाहरणार्थ, दे.सावरकर यांच्या गुरु गोविंदसींहाच्या सभेतील भाषणाबद्दल चर्चा चालली असता एक जण विचारतात 'गुरु गोविंदसिंह कोण?' 'हा शीख लोकांचा गुरु आहे' 'पण याचा तुम्ही उत्सव काय म्हणून केला?' 'हा हिंदुस्थानच्या थोर पुरुषां पैकी एक होता.'तेव्हा उत्सुकतेने विचारण्यात आलें, 'Yes;but was he prosecuted for sedition? त्याजवर राजद्रोहाचा खटला भरला गेला होता काय?'

अशी ही चौकशी चालता चालता अखेर तिचा निकाल लागला.दे.सावर कर यांची उलट तपासणी तीन तास चालली व कसलेल्या बॅरिस्टरांनी त्यांची कसून उलट तपासणी केल्यानंतरही जेव्हा काहीच तथ्य बाहेर येईना तेव्हाच आरंभी केलेल्या अवडंबराचा नायनाट होणार असें दिसलें. इतक्यात त्याच आठवड्यात कॅक्स्टन हॉलमध्ये जो सभेचा प्रकार घडला तोही आरोप आणखी वदविला गेला!परंतु टाइम्स पत्रामध्ये दे. सावरकरांचें पत्र छापलें गेल्यापासून तो आरोपही पोकळ झाला.शेवटी असा निकाल लागला की दे. सावरकर यांज वर कोणताही गुन्हा शाबीत झालेला नाही व म्हणून ते ग्रेज

इनचे कायमचे मेंबर आहेत.त्यांना मेंबरशिपचे सर्व अधिकार आहेतच;परंतु त्यांच्यावर संशय आलेला असल्यामुळे त्यांना आजच सनद देण्यात येत नाही.

अशा रीतीने दे. सावरकर यांना आज मज्जाव झालेल आहे.पुढे त्यांना सनद देण्यात येईल-जर मध्यंतरी त्यांचे वर्तन निरुपद्रवी राहिल तर! परंतु मला असे कळलेले आहे की,दे. सावरकर हे ग्रेज इनची मेंबरशिप सोडून देऊन व पैसे परत घेऊन आपण होऊन या वकिलीच्या धंद्यास रामराम ठोकणार आहेत. आणि त्यांनी तसे का करू नये? लो. सुरेंद्रनाथ बानर्जी यांची सिव्हिल सिव्हिल सची नोकरी एका खाजगी वादाकरता गेली व लो. अरविंद बाबू हे घोड्यावर चढता न आल्याने आपल्या सिव्हिल सिव्हिल सच्या धंद्याला मुकले.परंतु त्यांच्या या मुकण्यानेच देशसेवेला त्यांना तनमनधनाने वाहून घेता आले.दे. सावरकर यांना तर वकिलीच्या धंद्याला सध्या तरी जे मुकावे लागत आहे ते खाजगी वादासाठी किंवा कोणत्याही शारीरिक कमतरतेसाठी नसून देशाच्या भक्तीसाठीच होय.व म्हणूनच त्यांच्यावर या क्षुद्र महत्वाकांक्षेला लाथाडून देशसेवेला सर्वस्वी वाहून घेण्याची जास्तच जबाबदारी आलेली आहे.

रत्न शाणोल्लीढ झाल्याने,चंद्रकला शेष झाल्याने,जलसंचय शारदक्षीणतेने व दाता विभवतेने जसे अधिकच शोभतात,तसेच देशभक्त त्यांच्यावर आलेल्या संकटपरंपरेने जास्तच विलसत असतात.राष्ट्राने जगावे म्हणून ते मरतात; राष्ट्र श्रीमंत असावे म्हणून ते दारिद्र्यात पडतात;राष्ट्राने पोटभर खावे म्हणून ते उपास करतात;हे उपास करण्याचे महद्राग्य दे. सावरकरांचे घराकडे बळेबळेच येत असता ते त्याचा स्वीकार करतील अशी त्यांच्या देशबांधवांची उत्कट आशा असल्यास त्यात काही नवल नाही.देशाला त्यांच्या बॅरिस्टरीपेक्षा त्यांच्या भिक्षावृत्तीचीच जास्त जरूरी आहे!

-ता.१३ ऑगस्ट १९०९

४३.भयंकर नाटकाचा शेवटचा पडदा

लंडन,ता. ३० जुलै १९०९-सर कर्झन वायली व लालकाका यांच्या अमानुष खुनाचा आरोप ज्या तरुणावर ठेवलेला होता त्याची चौकशी पुरी होऊन त्याला फ्रांसीसी शिक्षा देण्यात आली.ह्या कहाती तरुणाला तरुंगात ठेवला असता त्याचेवर फार सूक्ष्म पहारा ठेवला होता.परंतु त्याचे वर्तनात कोणतेंही वेडेपणाचें वा मेंदु बिघडल्याचें प्रत्यंतर देणारी गोष्ट घडली नाही.इतकेंच नव्हे,त्याला भेटावयास गेलेल्या त्याच्या काही ओळखीचे गृहस्थांबरोबर तो अत्यंत हसून खेळून गप्पा करीत असे,त्याला भेटण्याला जाण्याची हिंदी गृहस्थांना प्रथम सक्त मनाई होती .परंतु मागाहून परवानगी देण्यात आली .आत जाणारांचा प्रथम सक्त झाडा घेण्यात येत असे.तुरुंगात डिंगराबरोबर हिंदी भाषेत न बोलण्याची ताकीद देण्यात येत असे व मग इंग्रजी पहारेक-यांचे अगदी सन्निध डिंगराबरोबर भाषणाची संधि देण्यात येत असे.डिंगराला हस्तस्पर्श करणें वा मिठाई वगैरे कोणतेंही अन्न देणें हें जरी सक्त रीतीने बंद करण्यात आलें होतें तरी बाकी सर्व गोष्टी करण्यास मुभा होती.त्याप्रमाणें रोज एक-दोन हिंदी गृहस्थ जाऊन डिंगरांशी बोलत असत. १५ मिनिटांपेक्षा जास्त बोलण्याची मनाई असे. डिंगराने त्याचा भाऊ त्याला भेटावयास गेला असता त्याची भेट घेण्याचें मात्र साफ नाकारलें.दोनदा त्याने आपल्या भावाचें तोंडही न पाहता त्याला परत फिरविलें.याचें कारण असें आहे की कॅक्स्टन हॉलमध्ये भरलेल्या हिंदी लोकांच्या सभेत ह्या डिंगराच्या भावाने मिस्टर मॉरिसन यांच्या प्रेरणेने ‘आपण त्या मनुष्याचा भाऊ असल्याबद्दल आपणांस लज्जा व धिक्कार वाटत आहे’ असें सार्वजनिक रीतीने म्हटलेलें होतें!परंतु आता त्या भावाला आपल्या या कृत्या बद्दल अत्यंत खेद वाटत असून तो मरणाचे आधी आपल्या भावाने आपणांस भेटावें म्हणून अश्रु गाळताना पुष्कळांनी त्याला पाहिलेलें आहे!या एका हिंदी गृहस्थशोवाय बाकी जितके हिंदी गृहस्थ जात तितक्यांना तो भेटण्याचें नाकारीत नसे.परंतु कोणीही इंग्लिश गृहस्थ गेला असता तो त्याला भेटण्याचें नाकारी. ज्या दिवशी फ्रांसीसी शिक्षा झाली त्या दिवशीचे आधल्या दिवशी डिंगराने त्याला भेटण्यास गेलेल्या त्याच्या पूर्व स्नेही सावरकरांना नम्र प्रणिपात करून आपले दोन तीन हेतु सिध्दीस नेण्याची विनंती केली होती.हे हेतु त्या तरुणाच्या विलक्षण व निधड्या मनाची थोडी तरी कल्पना देतात.त्याला हें पक्कें माहीत होतें- नव्हे,मॅजिस्ट्रेटचे कोर्टात त्याने होऊन हट्ट धरला होता की, ‘I do not plead for mercy;nor do I recognize your authority over me.All I wish is that you should at once give me the capital punishment.I want to be hanged ,for then the vengeance of my countrymen will be all to more keen.’परंतु आपल्या क्रूर व निर्दय कृत्याचें प्रायश्चित्त आपल्या देहान्तातच आहे हें जाणत असतानाही तो म्हणाला की माझा पहिला हेतु हा आहे की माझ्या देहाची उत्तरक्रिया हिंदु धर्माप्रमाणे झाली पाहिजे व माझ्या प्रेताला कोणाही अहिंदुचा व माझ्या भावाचा स्पर्श न व्हावा;माझी दुसरी इच्छा ही आहे की माझ्या दहनकाली कोणा तरी ब्राह्मणाने मंत्राग्नि द्यावा;(डिंगरा जातीने क्षत्रिय आहे.) माझी तिसरी इच्छा अशी आहे की माझ्या खोलीत काही कपडे व पुस्तकें आहेत,तीं लिलावाने विकून त्याचे पैसे येथील राष्ट्रीय फंडास देण्यात यावेत!भयंकर वेडा हा मनुष्य!बिचा-याचें सर्व जीविताचें बि-हाड उचललें जात असता तो त्याची दादही घेत नाही. परंतु खोलीतील बि-हाडात फाटके कपडे व दहापांच पुस्तकें अनाठायी न जाता तीं राष्ट्रीय फंडास द्यावी म्हणून वारंवार बजावून सांगत आहे!! कोण अमानुष वेडेपणा हा!

ता.२० जुलै रोजी डिंगराला कोर्टात आणलें. कोर्टातबाहेर शंभारावर हिंदी विद्यार्थी व गृहस्थ आत घुसण्यासाठी उभे होती. परंतु कोणाही हिंदी मनुष्याला आत जाण्याची मनाई होती. डिंगराला कोर्टात आणलें तेव्हा अत्यंत निष्काळजीपणाने व धीट रीतीने तो उभा होता. शेवटपर्यंत त्याचें वर्तन व चेहरा उद्दामपणाचा व तिरस्कारदशक असून तो चाललेल्या प्रकाराकड अत्यंत उपहासमुद्रेने व बेमुर्वतखोरपणाने (defiant attitude) पहात होता असें सर्व इंग्रजी पत्रें म्हणत आहेत. त्यांने कोर्टास कळविलें की,मी तुमची सत्ता मान्य करित नाही व ज्याअर्थी माझ्या देशाच्या उद्धारार्थ मी हें कृत्य केलें आहे त्याअर्थी मी पूर्ण निर्दोषी (Not guilty) आहे. डिंगराने सॉलिसिटर वगैरे देण्याचें नाकारलेंच होतें व म्हणून त्याला तुझ्या समर्थनार्थ काही बोलावयाचें असल्यास बोल असें सांगितलें, तेव्हा तो म्हणाला की,माझ्या खिशात लिहून ठेवलेली माझी एक जबानी तुम्ही घेतलेली आहे तीच वाचली जावी; परंतु वर्तमान पत्रकाच्या सूक्ष्म शोधाची वा डिंगराने वारंवार केलेल्या विनंतीची दाद लागू न देता डिंगराच्या खिशात व घरात सापडलेल्या या जबानीच्या प्रती प्रसिद्ध करण्याचें पोलिसने साफ नाकारलें. ही जबानी काय आहे व सरकार काय म्हणून ती लपवून ठेवीत आहे याबद्दल सर्वत्र चर्चा व तर्क चालू आहेत. परंतु ती जबानी वाचणें नाही असें समजल्यावरून निरुपायानें मॅजिस्ट्रेटपुढे दिलेली जबानीच वाचून दाखविण्यात आली. त्यांत डिंगरा म्हणाला: 'माझ्या देशात तरुण लोकांना देशभक्तीकरिता फ्रांशी देण्यात येत आहे व जन्मठेपेच्या शिक्षा ठोठावण्यात येत आहेत. इंग्लंडसाठी इंग्लिशांनी जें करावें म्हणून शिकविण्यात येतें तेंच माझे तरुण देशबंदु माझ्या देशासाठी करित असता त्यांच्या दुर्बलतेचा फायदा घेऊन त्यांना मारण्यात येत आहे. याचा सूड म्हणून मी हें कृत्य केलें. हिंदुस्थानात जाणारा व तेथे दहा हजार रुपाये मिळविणारा प्रत्येक इंग्लिश मनुष्य माझ्या गरीब देशबांधवांतील एक हजार देशबांधवांचे खूनच करित असतो. कारण तो चैनीत जे पैसे खातो त्यावर हे हजार लोक जिवंत राहू शकतात. ज्याप्रमाणे जर्मनीला इंग्लंडवर ज्या बलात्काराने राज्य करण्याचा कोणताही हक्क नाही, त्या बलात्काराचा सूड म्हणून मी हें कृत्य केलें. माझ्या देशातील स्त्रियांवर बळजबरीचे अत्याचार होत आहेत. माझ्या देशातील लाखो लोक दरसाल उपाशी मारण्यात येत आहेत. गेल्या पन्नास वर्षांत अब्जांनी गणती व्हावी इतकी संपत्ति माझ्या देशातून लांबविण्यात आली आहे व हें मी पहात असता जेव्हा इंग्लिश लोक रशियाबद्दल व कांगो लोकांच्या दुःस्थितीबद्दल हळहळत असताना माझ्या नजरेस पडतात तेव्हा मला त्या मानभावीपणाचा असहनीय तिरस्कार वाटतो व अशा स्थितीत इंग्लंडला जिंकून त्यावर राज्य करणा-या एखाद्या जर्मनाला उद्दामपणाने लंडन शहरात वावरताना पाहून इंग्लिश तरुणाने त्याला मारला असता त्याची जी देशभक्ती तुम्ही वाखाणली असती त्याच देशभक्तीने मी हें कृत्य केलें आहे. मी हें सत्य सर्व जगास विशेषतः अमेरिका व जर्मनी येथील आमच्या हितचिंतकांस सांगत असून तें तुम्हासाठी सांगत नाही !' वगैरे आशयाची जवानी झाल्यावर न्यायाधीशांनी काळी टोपी घातली व कोर्टाने डिंगरास पुन्हा विचारलें की, 'तुला फ्रांशीची शिक्षा कां देण्यात येऊ नये याबद्दल जर काही सांगणे असेल तर सांग.' तेव्हा तो म्हणाला 'मी एकदा सांगितलेंच आहे की, तुमच्या कोर्टाची सत्ता मी मानत नाही. तुम्हांला जें योग्य वाटेल तें तुम्ही माझें करा. मला त्याची पर्वा नाही. पण ही खात्री बाळगा की, एक दिवस असा येणार आहे की त्या दिवशी आम्ही सबल व सत्ताधीश असू व तेव्हा जें आम्हाला वाटेल तें तुमचें आम्हीही करू !' या उत्तरानंतर न्यायाधीशांनी म्हटलें, 'मदनलाल डिंगरा' माझ्या कोणत्याही बोलण्याचा तुझ्यावर यत्किंचित परिणाम होणार नाही हें मी जाणून आहे. तुजवर खून केल्याचा आरोप शाबीत झालेला

आहे व म्हणून तुला फ़ाशीची शिक्षा देण्यात येत आहे . रीतीप्रमाणे धर्माधिका-याने 'परमेश्वर तुला क्षमा करो ' म्हणून म्हटलें तोंच डिंगरा उभा राहिलेला दिसला व म्हणाला 'मला फ़ाशी दिलीत ही तुमची फ़ार मेहेरबानी झाली ; कारण माझ्या पवित्र देशभूमीसाठी माझा तुच्छ देह बळी देण्याचा सन्मान मला जो मिळाला त्याचा मला गर्व वाटत आहे . मला कशाचीही चिंता नाही .' त्वरित तीन पहारेक-यांसह हसत हसत तो पिंज-यातून चालता झाला .

अशा या भयंकर नाटकाचा हा शेवटचा पडदा उघडला व त्यानंतर हा भयानक देखावा दिसला . आता फ़क्त एक प्रवेश उरलेला आहे व तो संपताच ह्या नाटकाचें भरतवाक्य होइल अशी आशा आहे .

ह्या खटल्याचा निकाल होतो ना होतो तोंच दुसरा एक निराळ्याच प्रकारचा खटला उपस्थित झालेला आहे . दे . सावरकर यांनी कॅस्टन हॉल . मधील डिंगराविरुद्ध असलेल्या आगाखानाच्या ठरावाचा जो योग्य निषेध केला त्यानंतर त्यांनी टाइम्समध्ये एक पत्र लिहून आपण ठरावाला कां विरोध केला तेम त्यांत स्पष्ट लिहिलेलें होतें . पत्र सावरकरांनी ज्या दिवशी लिहिलें त्या दिवशी रस्त्यांतील सर्व बाजूंना वर्तमानपत्रांच्या जाहीर पत्रकांवर 'सावरकरांचें समर्थन ' वगैरे मोठ्ठ्या शब्दांनी छापलेले मथळे दिसत होते . ह्या सर्व पत्रांनी तें पत्र प्रमुखत्वाने छापलें , इतकेच नव्हे तर त्या टाइम्ससारख्यांनीसुद्धा ब्रही काढला नाही . इतकेच नव्हे तर हेन्नी काटन वगैरेंच्या सभेने नंतर जो ठराव पास केला तो फ़क्त सहानुभूतीचा करून त्यांत आरोप ठेवलेल्या तरुणाबद्दल चकार शब्द काढलेला नव्हता. कारण तसें करणें ही कोर्टाची बेअदमी होती . ह्या प्रकारा - नंतर श्री . चट्टोपाध्याय यांनी टाइम्सला एकदोन खरमरीत पत्रें लिहून सावरकरांचें समर्थन केलें. इतकेच नव्हे तर ' Had I been present there I would have done exactly the same and would have supported Mr. Savarkar even at the risk of being ejected.' असें स्पष्ट लिहिलेलें होतें. त्याच पत्रात त्यांनी सधःस्थितीसंबंधनेही खरमरीत टीका करून म्हटलें होतें की, असे भयंकर खून हे भयंकर परिस्थितीचे अपरिहार्य परिणाम असतात व ते परिहरण करण्याचा मार्ग म्हणजे हिंदुस्थानला स्वराज्याचे पूर्ण अधिकार असणें हाच होय . ह्या स्पष्टवक्तेपणाबद्दल श्री . चट्टोपाध्याय यांना मिडलटॅंपलच्या बॅचर्सनी, नोटीस दिली आहे की, 'तुम्हांस ह्या इनमधून मॅंबरशिपचे हक्क काढून घेऊन बाहेर कां घालविण्यात येऊ नये?' काम चालू आहे व तें संपताच पुढे कळवीन.

-ता. २० ऑगस्ट १९०९

४४. इंग्रज येथून तेथून सारखेच!

लंडन ,ता. ७ ऑगस्ट १९०९- या चारपांच दिवसांत हिंदुस्थानातून रूटरने बंगालमधील बायकॉटच्या वाढदिवसानिमित्त भरणा-या सभेविरुद्ध इंग्रजांकडून तारा धाडण्याचा सपाटा चालविलेला आहे. ती सभा हिंदुस्थान सरकारने बंद करावी म्हणून इंग्लिश लोकांचा आग्रह व्हावा एतदर्थ हा तारांचा मारा सुरू असावा व त्याप्रमाणे आजच्या प्रात्यहिक पत्रात ह्या सभेविरुद्ध कडक लेख आलेले आहेत. डेली टेलिग्राफ हें वजनदार पत्र आपल्या पत्राचे तीन रकाने भरून राहि- लेल्या मुखलेखात म्हणतें की, ब्रिटिश व्यापाराची जर धडगत राखणें असेल तर हा बहिष्कार बंद केला पाहिजे व विशेषतः परवा कलकत्तास होणारी बहिष्कार- जयंती व मिरवणूक बंद झालीच पाहिजे. कारण की अरविंद नांवाच्या गुप्तताचा खटला झालेल्या (पण ते निर्दोषी म्हणून सुटले हें लेखकाने अजिबात वगललेलें आहे.) गृहस्थाच्या बहिष्काऱ्याने केलेलें निशाण मिरवणूकीत लोकउभारणार आहेत! श्री. वीरेंद्रनाथ चटोपाध्याय यांजवरील खटल्याचा निकाल लागला. मिडल टॅपलचे बॅचर्सनी, त्यांच्या परीक्षा होईपर्यंतही वाट न पाहता, त्या संस्थेतील सभासदपणाचे हक्क काढून घेऊन त्यांना संस्थेतून काढून दिलें ! श्री. चटोपाध्याय हे विद्वान व प्रसिद्ध लेखक असून ते आज दहा वर्षे इंग्लंडात पत्रलेखनाचा व्यवसाय करीत होते. त्यांचे वडील हे हैद्राबाद व बंगाल या प्रांतात नांवाजलेले गृहस्थ आहेत. दे. सावरकरांप्रमाणे उघडपणे समर्थन करण्यासाठी यांनी टाइम्सला पत्रें धाडलीं होतीं व त्यात 'I do not believe in the old-world idea of 'peaceful revolution' of Bipin Chandra Pal' वगैरे मजकूर प्रसिद्ध केलेला होता. दे. सावरकरांना फक्त सनद देण्याचें नाकारलें असून त्यांचें संस्थेचें सभासदपण व अधिकार कायमच ठेवलेले आहेत. परंतु दे. चटोपाध्याय यांजवर तीही मेहेरबानी झालेली नाही. दे. सावरकरांची चौकशी चालली तेव्हा भाळे लोक म्हणत की फक्त ग्रेज इन वाईट आहे. आता मिडल टॅपलने तीवरही ताण केली! ज्यांस काही स्वाभिमान व प्रतिष्ठिता आहे त्यांनी पुन्हा इंग्लंडात कायद्याच्या अभ्यासाला न शिवणें बरें. इंग्रज येथून एकच. मग ते हिंदुस्थानात असोत कीं इंग्लंडात असोत; ग्रेज इनचे मॅबर्स असोत वा मिडल - टॅपलचे बॅचर्स असोत ! इतके जरी हिंदी तरुण शिकले तरी दे. सावरकर व चटोपाध्याय यांचे छळाचा उपयोग झाला असें मानण्यास हरकत होणार नाही! मृत्यूची शिक्षा झालेली मदनलाल डिंगरा ह्याचा कॉलेजातील अभ्यासक्रम फारच उत्तम होता व तो परीक्षेत पहिला आलेला होता. तीन वर्षांचा अभ्यासक्रम संपवून शेवटची परीक्षाही त्याने उत्कृष्ट रीतीने दिलेली होती व महिन्या दोन महिन्यांत तो हिंदुस्थानातही परत जाता ! त्याची फाशी रद्द व्हावी म्हणून स्टेटसाहेब फार खटपट करीत आहेत. त्यांचे मत त्याला जन्मठेप व्हावी. परंतु डिंगरा फाशी जाण्याविषयीच अधिक उत्सुक आहे ! आपलें प्रेत दहन करण्यात यावें अशी त्याची इच्छा असल्याने व ही धार्मिक बाबत असल्याने येथे हिंदु लोकांनी सहाय केलेला एक अर्जही सरकारकडे धाडण्यात येत आहे की, डिंगराचा मृत देह हिंदूचे स्वाधीन करण्यात यावा. या अर्जावर सहाय भरपूर होत आहेत. त्याचप्रमाणे डिंगराने मला ब्राह्मणांनी उपदेश द्यावा म्हणून इच्छा केलेली असून तें धर्मकृत्य करण्यासाठी पदवीधर व धर्मज्ञ ब्राह्मणांनीही आपण तयार असल्याचें सरकारास कळविलें आहे.

- ता. २७ ऑगस्ट १९०९

४५. भरतवाक्य

लंडन, ता. २१ ऑगस्ट -- लंडनमध्ये सुरु झालेल्या महाभयंकर नाटकाचा शेवटचा पडदा पडून भरतवाक्यालाही सुरवात झालेली आहे ! ज्या तरुणाने सर कर्झन वायली या इंडिया ऑफिसच्या व इंडियन सरकारच्या मुख्य अधिकार्याचा निर्दय व क्रूर वध केला त्या डिंगराला गेल्या मंगळवारी फाशी दिली गेली ! त्याला फाशीची माफी होऊन जन्मठेप मिळावी अशी काही इंग्रज लोकांनी खटपट चालविली होती; परंतु ती गोष्ट सरकारास रुचली नाही. इतकेच नव्हे तर सरकारपेक्षा मि. डिंगरालाच ती जास्त रुचली नाही ! तो सारखाच हट्ट धरून बसला की, मला फाशी झालीच पाहिजे. कारण ' So that the vengeance of my countrymen will be all the more keen ! ' उभय पक्षांनाही फाशी रुचली होती. डिंगरा तुरुंगात गेल्यापासून त्याचेकडे भेटण्यास त्याचे पुष्कळ इंडियन स्नेही जात असता त्यांच्याशी तो अत्यंत हसून खेळून गप्पा करी, तुरुंगात तो पुस्तक वाची व लेख लिही. त्याला मरणानंतर जाळावे म्हणून त्याने फार प्रयत्न केलेले होते. त्याचप्रमाणे येथील लोकांनी देखील सद्द्या करून अर्ज केला की, डिंगरा हा हिंदु असल्याने व त्याची हिंदुधर्माप्रमाणे उत्तरक्रिया व्हावी अशी फार इच्छा असल्यामुळे त्याचे प्रेत जाळण्यात यावे. परंतु सरकारने त्या अर्जाची काही एक दाद न घेता त्याला जाळण्याचे साफ नाकारण्यात आले. मेल्यानंतरही डिंगराच्या प्रेताला ही और्ध्वदेहिक शिक्षा देली नसती तर काही वावगे झाले असते असे नाही.

मंगळवारी डिंगरा गाढ झोपेतून जागा झाला. त्याने उत्तमप्रकारे पोशाक केला. सकाळचा फराळही केला. सुमारे ९ वाजता ठरलेली घंटा वाजू लागली. त्यादिवशी आत कोणालाच, वर्तमानपत्रांच्या बातमीदारांनाही येऊ दिले जाणार नाही असे आधिच सक्त हुकमाने प्रसिद्ध झाले असल्याने नुसती दरवाज्याबाहेर गर्दी होती. आज्ञा नसतानाही आतमध्ये जाण्याची धडपड करत हिंदी लोक तुरुंगाभोवती घिरट्या घालीत फिरत होते. इंग्रजही दोनतीनशे जवळजवळ उभे होते. परंतु आत कोणालाही जाता आले नाही. घंटा वाजू लागताच डिंगराकडे ख्रिस्ती धर्माचे धर्माधिकारी आले; परंतु त्यांचा उपदेश आपल्याला नको, आपण हिंदु आहोत व हिंदुधर्माप्रमाणेच आपण मरणार असा त्याने हट्ट धरला. नंतर अनावृत्त मस्तकाने व दृढ पदन्यासाने तो वधस्तंभाकडे चालला. वधस्तंभावर चढला तेव्हा तो इतका बेफिकीर होता की त्याला कोणत्याही प्रकारचा हात देणे जरूर पडले नाही. वधपाशात मान गुंतली. ठोकळा उडाला व मदनलाल डिंगरा आठ फूट उंचीवरून मृत्यूचे जबड्यात कोसळला. थोड्यावेळाने प्रेताची रीतसर चौकशी चालताना दे. मास्तर या पारशी गृहस्थांना आत आणविले गेले. ते डिंगराचे व सावरकरांचे एक स्नेही होते. त्यांचे समक्ष डिंगराचे प्रेताची चौकशी झाली. त्यावेळीस डिंगराच्या प्रेताचे दर्शन भयप्रदच होणारे होते ! त्याचे डोळे वटारलेले होते. अंगात नेहमी जो पोशाख घालून तो कॉलेजात जाई तोच पोशाख चढलेला व त्याची मान कंठमणी फुटल्यामुळे लुळी पडलेली !

डिंगराचा मृत्यु तत्काळ झालेला होता. एका मिनिटात सर्व निकाल लागला. एका मिनिटात शेवटचा पडदा पडला!

परंतु या अपूर्व नाटकाचे शेवटचे भरतवाक्य तो पडदा पडण्यापूर्वी सुरु झालेले होते. डिंगराची केस चालली असताना त्याने एक स्वसंरक्षणार्थ लिहिलेला जबाब त्याचे खिशात सापडलेला होता. तो जबाब

कोर्टात वाचावा असा त्याचा अत्यंत हट्ट असताही व तो जबाब आपणास मिळावा म्हणून सर्व पत्रकर्त्यांचा आटोकाट प्रयत्न चालला असताही ब्रिटिश अधिकाऱ्यां व पोलीसांनी तो लेख प्रसिद्ध करण्याचे साफ नाकारून आतल्या आत दडपून टाकलेला होता. ही गोष्ट सर्वत्र वर्तमानपत्रातून प्रसिद्ध आहे. या दस्ताऐवजाची प्रसिद्धी पूर्ण अशक्य होती. परंतु डिंगरा फाशी जाण्याचे आधीच एक दिवस सर्व लंडन शहर एखाद्या भूतबाधेसारखे दचकून वेडावले. झाले तरी काय ? तर या ब्रिटिशांच्या व पोलीसांच्या तिजोरीत दाबून टाकलेल्या एकुलत्या एक दस्ताऐवजाची चोरी होऊन कोण्या एका हिंदूने तो छापून प्रसिद्ध केला. त्याच्या हजारो प्रति रस्त्यात हातोहात वाटल्या जाऊ लागल्या ! पोलीसांना तर तोंड बाहेर काढवे ना. त्यांची तिजोरीतील प्रत तशीच त्यांचेपाशी, मग ही दुसरी प्रत कशी पैदा झाली ? अनेक शंका ! ब्रिटिश तुरुंगातील कोणी गोरा अधिकारी तर हिंदी लोकांना फितूर नाही ? कोणी म्हणे डिंगराचे कृत्य हे एका गुप्त कटाचेच अंगभूत असले पाहिजे, त्याशिवाय ही त्याची जबानी दुसऱ्यासकशी माहिती असणार ? कोणी म्हणाले कट आधी नसावा, पण तुरुंगात असताना त्याची कपड्याची ने आण होत असताना ही प्रत बाहेर छापून धाडली असावी ! एकच गोंधळ चाललेला आहे. ती प्रत अस्सल आहे यात शंका नाही. कारण डेली मिरर म्हणत की, " त्यात चक्क असे लिहिलेले आहे की, ' ही प्रत डिंगराचे लेखाची हुबेहूब नक्कल आहे असे आम्ही प्रतिपादन करतो. जर ब्रिटिश सरकार तसे नाही असे म्हणत असेल त्यांना We challenge to prove otherwise before the whole world ' सर्व जगासमोर आव्हान करतो की, तसे त्यांनी मूळ नक्कल प्रसिद्ध करून सिद्ध करावे ! " पोलीसही कबूल करतात की ही अस्सल प्रत आहे. ती निदान वर्तमानपत्रात तरी प्रसिद्ध होऊ नये म्हणून सर्वांनी खटपट केली. पण तसे करणे निष्फळ होऊन शेवटी खुद्द सरकारी प्रमुख पत्र डेली न्यूज ह्यानेच ती सर्व लेखी जबानी छापून काढली. टाइम्स, स्टॅंडर्ड वगैरे पत्रे चिडून जाऊन लेख लिहीत आहेत व गुप्त कटाबद्दल हिंदी लोकांना, दिलेपणाबद्दल व गबाळवृत्तीबद्दल पोलीसांना व मूर्खपणाबद्दल ' डेली न्यूज ' ला शिच्या हसडीत आहेत ! परंतु डेली न्यूजने ते वक्तव्य छापले नाही. त्याने ही challenge (आव्हान) प्रसिद्ध केले नाही. तोंच अमेरिकेतून चवताळलेल्या इंग्रजांच्या तारा आल्या की डिंगरा ज्या दिवशी फाशी गेला त्याच दिवशी अमेरिकन पत्रांनी हेच हस्त पत्रक मोठमोठ्या टाइपात छापलेले होते ! ' ब्रिटिश सरकारला ठकविले ! डिंगराची दाबून टाकलेली जबानी ! अद्भूत चमत्कार ! ' वगैरे विलक्षण मथळ्याखाली हे ' आव्हान ' छापून अमेरिकन पत्रे विसावा घेतात न घेतात तोंच आयर्लंड दत्त म्हणून पुढे आले ! फारच काय पण कालच चहूकडे तारा प्रसिद्ध झाल्या आहेत की ' Ireland honours Dhingra ! Huge placards with deep black borders and with the inscription 'Ireland honours Madanlal Dhingra who was proud to lay down his life for the sake of his country ' in letters twelve inches in length were found posted today on walls within few miles of Dublin ! एकेक फूट जाडीच्या अक्षरांची जाहीरपत्रके भिंतीवर डकवलेली की ' आयर्लंड डिंगराचा सन्मान करते आहे !

' सावरकरांचे स्नेही दे. मास्तर या पारशी गृहस्थाची डेली मिररच्या बातमीदाराने भेट घेतली तेव्हा त्याने विचारले - ' Will he be considered as martyr by the Indian ? दे. मास्तर म्हणाले की, certainly. he has laid down his life for his country's good. Whether his idea of this good was right or wrong is matter of opinion. '

एका इटालियन वर्तमानपत्राने एक चित्र दिलेले आहे. त्यात एक मोठा कप काढलेला असून त्याच्या पायापाशी हिंदुस्थान, त्यावर इजिप्त, सोमालिया लंड वगैरे विटा, त्यावर वसाहती व त्यावर इंग्लंड वसलेले आहे; इतक्यात स्फोट होतो व 'हिंदु नॅशनलिस्ट ' बार उडवितो. हिंदुस्थानला खिंडार पडते व

सर्व कडा डळमळू लागून घाबरलेला जॉनबुल म्हणतो ' अरे हा वाडा ढासळला ! ह्याचा पायाच पोखरला गेला ! माझे अंगास कोण कापरें भरलें आहे ! '

जर्मनी व फ्रान्स या देशांतील पत्रांत तर हिंदुस्थानच्या चळवळीची हकीकत देऊन इंग्लंडविरुद्ध फार कडक लेख येत आहेत. हा सर्व मत्सराचा परिणाम असावा, झालें !

- ता. १० सप्टेंबर १९०९

४६. दे. सावरकरांचें पत्र

लंडन : -- इ.स. १८५७ सालच्या युद्धप्रसंगाचा लिहिलेला एक इतिहास कस्टम खात्याच्या नियमाप्रमाणे हिंदुस्थानात आणणें मना करण्याविषयी हिंदुस्थान सरकारने सोडलेला व इंग्लंड व हिंदुस्थान यांतील बऱ्याचपत्रांत प्रसिद्ध केलेला एक हुकूम माझे नजरेस नुकताच आणण्यात आलेला आहे. त्या हुकमात माझे नांवाचा उल्लेख असल्याने मला त्यासंबंधी हें पत्र लिहावें लागत आहे.

हें पुस्तक अजून अप्रकाशित आहे हें सरकारासही कबूल आहे व म्हणूनच जें पुस्तक कोणत्या स्वरूपाचें आहे हें निश्चयात्मकतेने कोणासच ठरविणें अशक्य होणारें आहे, अशा एखाद्या पुस्तकाला तें जन्म पावण्याचे आधिच राजद्रोही ठरवून तत्प्रसिद्धिची बंदी करणें हें कायदेशीर असेल वा नसेल-तरी हें न्याय्य नाहीच नाही. परंतु हें पत्र त्या मुद्याबद्दल नव्हे. हिंदुस्थानच्या गव्हर्नर जनरलने मला न कळविता वा यासंबंधी माझे म्हणणें ऐकण्याची तसदी मुळीच न घेता त्या हुकमात माझें नांव बेधडक घुसवून देण्याचा जो अश लाघ्यप्रकार केलेला आहे त्याबद्दल हें पत्र मी लिहित आहे. सरकारला मिळालेली माहिती विश्वसनीय होती वा नव्हती ; जर ती माहिती विश्वसनीय होती तर मजविरुद्ध आणलेल्या या आरोपांची मला सूचना देऊन माझें म्हणणें ऐकण्याच्या सरकारच्या सरळतेला वा माहितीच्या विश्वसनीयतेला काही कमीपणा आला असता असें नाही. आणि जर ती माहिती विश्वसनीयच पुरेशी नव्हती तर तिच्यावर अंधळा विश्ववास ठेवून माझे नांव त्या पुस्तकाशी जोडण्याचे आधी मला त्याबद्दल स्वसमर्थन करण्यास सांगणें हें सरकारचें कायदेशीर व नैतिक कर्तव्यच होतें, परंतु घाईने मजवर अचानक हल्ला करण्यातच सरकारला समाधान वाटालेलें दिसतें.

एतदर्थ अशा स्थितीत मला जें करणें शक्य आहे व इष्ट आहे तें इतकेंच की, सरकारच्या हुकमांत केलेल्या अस्पष्ट उल्लेखावरून त्यांच्या कल्पनेसमोर असलेल्या त्या अज्ञात पुस्तकाचे स्वरूपाचा जो काही थोडाबहुत बोध होण्यासारखा आहे तशा स्वरूपाचा कोणत्याही पुस्तकाशी माझे नांवाचा अर्थाअर्थी काही एक संबंध नाही हें सार्वजनिक रीत्या प्रसिद्ध करणें होय. व म्हणूनच मी हें पत्र आपणांस लिहिलें आहे. आपण व आपले व्यवसाय बंधु हें पत्र छापतील अशी आशा करणारा, वि. दा. सावरकर.

- ता. १७ सप्टेंबर १९०९

४७. विजयादशमीचा उत्सव

लंडन, ५ नोव्हेंबर : हिंदुस्थानात ख्रिस्तमस साजरा करण्याची पद्धती जसजशी कमी होत व लज्जास्पद वाटत चालली तसतशी लंडनमध्ये विजयादशमीचे समारंभ करण्याची पद्धत माननेतीयची व वाढत्या जोराची होत चालली. थोड्यावर्षापूर्वी विशेषतः बंगाल व मद्रासकडे ख्रिस्तमस हिंदुसणापेक्षा जास्त मानला जाई. 'सुशिक्षित' लोकांना ख्रिस्तमसचीं काई शकड्यांनी वाटली जात. जरी 'अशिक्षित' हिंदु समाज या अपु-यासणाचा विटाळ न होऊ देता इमानीपणाने आपल्या वाडवडीलांच्या उत्सवातच उत्साह मानीत होता तरी इंग्लंडमध्ये विजयादशमीच्या नांवावर राहो पण आम्ही हिंदु आहो म्हणून सांगणें ही शरमेची व फाजील धर्मभोळेपणाची व रानटी आडदांडपणाची गोष्ट समजली जाई ! तीन वर्षेही झाली नाहीत; एके दिवशी एका खानावळीत आम्ही जेवायला बसलों. आमचे शेजारी दुसरा एक आमचा हिंदु स्नेही बसला होता. आम्ही येण्याचे सुमारे दोन वर्षे आधी हे गृहस्थ इंग्लंडात आलेले असल्याने इंग्लंडच्या चालीरीती विषयी केव्हा केव्हा साहजिकपणेच आम्हांस माहिती सांगत. टेबलावर दुसरे बाजूस दोन इंग्रज स्त्रीया त्याच खाणावळीत राहणा-याव म्हणून जरा ओळखीच्या बसलेल्या होत्या. गोष्टीवरून गोष्ट निघता रविवारी चर्चमध्ये जाण्याचे प्रश्न चालले व माझे स्नेही म्हणाले 'होयमीही रविवारी चर्चमध्ये जातो. प्रत्येक ख्रिश्चनने गेलेच पाहिजे.' आम्हाला आमच्या ह्या हिंदु स्नेह्याच्या उत्तराचें मोठें गूढ पडलें. इतक्यात त्या इंग्रजी स्त्रीयांनी आम्हालाही चर्चमध्ये जाण्याबद्दल विचारलें. तेव्हा आम्ही म्हणालो, 'कधी कधी आम्ही पाहण्यासाठी जातो. बाकी आम्ही हिंदु लोक रविवारी चर्चमध्ये जाण्याची जरूरी मुळीच मानीत नाही.' तर आपण हिंदु आहा काय ?' मोठ्या दयार्द्र मुद्रेने ह्या स्त्रीया म्हणाल्या. स्वाभिमानस्वराने आम्ही उत्तर दिलें, की, 'आम्हास फार मोठी धन्यता वाटत आहे की आम्ही हिंदु आहो.' जेवणानंतर आमचा स्नेही म्हणाला, 'कशाला आपण सांगितलेंत आपण हिंदु आहात ? हें जरा इंग्रजांच्या कानाला ठीक लागत नाही. आम्ही उत्तर केलें, 'त्यांच्या कानाला तुमच्या वडिलांचेही नांव ठीक लागत नाही मग ते तुम्ही फिरवाल काय ? कानाला वाईट वाटतें म्हणून जर धर्म छपविणें शिष्टसंमत आहे तर मग इंग्रजच आम्ही हिंदु आहोत असें का सांगत नाहीत ? त्यांचे ख्रिश्चन असणें हें आमचे कानाला वाईट लागतें हें त्यांनाच आपण जाऊन कळवा.'

ही तीन वर्षापूर्वीची स्थिती पालटली आणि आता हिंदुस्थानात ख्रिस्तमसची काई वाटणें व इंग्लंडात हिंदुस्थानची लज्जा वाटणें बंद पडलें व त्या जागी खुद्द लंडन शहरात विजयादशमीचे उत्सव मोठ्या समारंभाने गाजू लागले. मी हिंदु आहे हें सांगण्यास तरुणांना कोण अभिमान वाटू लागला आहे ! आज आमचा हिंदुंचा सण आहे. याची त्यांना कोण धन्यता वाटत आहे ! श्रीरामाचे नांवाचा जयजयकार लंडनमध्ये कोण गजराने होत आहे ! असें स्थित्यंतर तीन वर्षांत झालें !

विजयादशमीचे दिवशी सर्व हिंदु लोकांची एक मेजवानी क्वीनस् रोडहॉलमध्ये झाली. 'श्रीराम विजयते' या मथळ्याच्या सुवर्णपत्रिका सर्व लंडनमधील हिंदी गृहस्थांस वाटल्या होत्या. मेजवानीच्या पत्रिकेची वर्गणी तीन रुपये होती. तरी शंभरावर हिंदी समाज हॉलवर जमलेला होता. त्यात मोठमोठे व्यापारी, प्रोफेसर, डॉक्टर, विद्यार्थी असून देशभक्त मोहनलाल गांधी हे अध्यक्ष होते. हिंदी स्त्रीयाही हजर होत्या. हा निव्वळ भारतीय उत्सव असल्याने हिंदी मनुष्याविरहित दुसरा मनुष्य कोणी येऊ दिला गेला नाही. हॉलमध्ये मेजवानीच्या सुंदर पंक्ति, धुपाचा धार्मिक दरवळ, मध्यभागी लावलेलें भव्य

राष्ट्रीय निशाण व त्यावरील एक एक फूट जाडीची ' वंदे मातरम् ' हीं अक्षरें व राष्ट्रीय गीताचे स्वर यांनी फार शोभा आलेली होती. हिंदी रीती प्रमाणे समारंभ सुरू होऊन दे. गांधींचें कळकळीचें भाषण झालें. ते म्हणाले, ' आजच्या प्रसंगी पानें वाढणें, पाणी घालणें, सेंपाक करणें वगैरे सर्व कामे प्रोफेसर, डॉक्टर वगैरे दजाच्या स्वयंसेवकाने केलेली पाहून मला आमच्या लोकांत वाढत चाललेल्या लोकसेवातत्परतेची आणखी एक प्रचितीच मिळाली. अशा प्रसंगी मला व आपणांला एकत्र होऊन भेटी घेता येतात ही किती आनंदाची गोष्ट आहे. लंडनमध्ये असला समारंभ होत असेल हे मला आतापर्यंत खरें वाटलें नसतें. हा समारंभ हिंदु असताही येथे माझे मुसलमान, पारशी वगैरे देशबंधु प्रेमाने येतात हेंही ध्यानात घेण्यासारखें आहे. श्रीरामाचे सदगुण जर आपल्या राष्ट्रात पुन्हा उतरतील तर आपल्या उन्नतीला वेळ लागणार नाही. नंतर हिंदुस्थानच्या नांवाचा जयघोष होऊन मातृभूला पुष्पांजली अर्पण करण्यासाठी दे. गांधींनी त्यांच्याबरोबर आलेले साउथ आफ्रिकेतील प्रसिद्ध देशभक्त प्रतिनिधि अल्ली अझीझ यांना सांगितलें. ही मातृभूला अर्पण होणारी पुष्पांजली देतांना या मुसलमान देशभक्तांनी दोन मिनिटेच चटकदार भाषण केलें व म्हटलें की हिंदु व मुसलमान यांची जी भूमि ती हिंदुस्थानची भूमि त्वरित उन्नत व समर्थ होवो. त्यांना अंतःकरणपूर्वक दुजोरा देण्यास दे. वीरेंद्रनाथ चट्टोपाध्याय उठले तेव्हा लोकांनी त्यांचा सत्कार केला. त्यांचे भाषण तीन चार मिनिटें होऊन मग मातृभूला सर्वांनी पुष्पांजली अर्पण केली. अध्यक्ष दे. गांधी यांनी नंतर श्रीरामचंद्रास पुष्पांजली अर्पण करावी म्हणून दे. सावरकर यांस सांगितलें व म्हणालें की, काही मतभिन्नता असली तरी मला दे. सावरकरांसन्निध बसण्याची संधि मिळाली याबद्दल अभिमान वाटत आहे. त्यांच्या स्वार्थत्यागाची व देशभक्तीची मधूर फळें आपल्या देशाला चिरकाल लाभोत. अध्यक्षांनी सांगितल्याप्रमाणे श्रीरामचंद्रांचे चरणांवर पुष्पांजली अर्पण करण्यास उठताना दे. सावरकर म्हणाले, ' मी भाषण करण्यास उठताना आपण सारखा पांच मिनिटेंपर्यंत जो हा गजर करण्याची तसदी घेतलीत त्याबद्दल मी आपले फार आभार मानतो. कर्तव्य हें स्वतःच सुखदायी आहे. परंतु ज्यांच्यासाठी तें केलें जातें त्यांच्याकडून जेव्हा तें वाखाणलें जातें तेव्हा जास्तच सुखदायी होणारे आहे. आज मला आपले आभार आणखी एका गोष्टीबद्दल मानणें आहे. ती गोष्ट ही की, मला आपण प्रस्तुतच्या कोणत्याही विषयावर बोलणें भाग न पाडता श्रीरामाच्या काळाबद्दल बोलण्याची सेवा सांगितलीत. प्रस्थित स्थिती बद्दल काय बोलणार, प्लेग व दुष्काळ शंखला ! त्यापेक्षा एक तासभरच का होईना पण भारतभूमीच्या वैभवकालात संचरणें हें किती तरी महत् भाग्य आहे ! जेव्हा कालिदास कविता करीत, गौतम उपदेश देत, विक्रम सिथियनांना व चंद्रगुप्त ग्रीक लोकांना जिंकीत, राम राज्य करीत व वाल्मिकी वीरकाव्य गात, त्याकाळात आपण मला जाण्याची परवानगी दिलीत हे मजवर आपले दुसरें उपकार आहेत ! नंतर रामायणातील निरनिराळे भाग वाल्मिकीचे सरस वाणीने वाचून व विवर्णून दे. सावरकर म्हणाले: 'जेव्हा श्रीराम आपल्या पित्याचे वचनासाठी वरवर परंतु रक्षःक्षयासाठी मुख्यतः राज्य सोडून वनवासात शिरले तेव्हा त्यांचे ते कृत्य महत् होतें. जेव्हा श्रीरामचंद्रांनी लंकेवर चाल केली व अपरिहार्य व धर्म्य युद्धाला सज्ज होऊन रावणाला ठार मारलें तेव्हा तें कृत्य महत्तर होतें. परंतु जेव्हा शुद्धीनंतरही सीतेला उपवनात आराधनाय लोकस्य मुञ्च चतीनास्ति मे व्यथा ' म्हणून सोडून दिली तेव्हा त्यांचें तें अवतार कृत्य महत्तम होतें !!! रामाचे व्यक्तिविषयक व कुलविषयक कर्तव्य त्यांनी त्यांच्या लोकनायकाच्या राजाच्या कर्तव्यासाठी बळी दिले ! रामाचें अवतार कृत्य व श्रीरामचंद्रांची मूर्ति जोपर्यंत तुम्ही दृढतेने हृदयात धराल तोपर्यंत, हिंदुंनो, तुमची अवनति सहज नष्ट होण्याची आशा आहे. तो दशरथाचा पुत्र, तो

लक्ष्मणाचा भाऊ , तो मारुतीचा स्वामी , तो सीतेचा पति, तो रावणाचा निहन्ता श्रीराम जोपर्यंत हिंदुस्थानात आहे तोपर्यंत हिंदुस्थानची उन्नति सहजलब्ध राहणारी आहे. श्रीरामाचा विसर पडला की हिंदुस्थानातला राम नाहिसा झाला. हिंदु हिंदुस्थानचें हृदय आहे. तथापि इंद्रधनुष्यांत जसें खरें सौंदर्य रंगांच्या अनेकतेने न बिघडता तें अधिकच खुलतें, तसेंच मुसलमान, पारशी, यहूदी वगैरे जगातील सर्व सुधारणेचे उत्तमांश मिसळून घेऊन हिंदुस्थानही कालाच्या आकाशात अधिकच खुलेल.' वगैरे आशयाचे सुमारे पाऊण तास भाषण झाल्यावर श्रीरामचंद्रांस पुष्पांजली अर्पण केली. नंतर सभाध्यक्ष गांधींनी सावरकरांचे भाषण सवा^१नी अक्षरशः लक्षात घ्याव^२ व त्यातील शे^३वटच्या उद्दिपक भागातील स्वार्थत्यागाच्या विनंतीची सर्वांनी पूर्णता करावी असें सांगितलें व नंतर राष्ट्रगीतें होऊन समारंभ पार पडला.

- ता. २६ नोव्हेंबर १९०९